

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI**

TARİHÎ SÜREÇ İÇERİSİNDE RUSYA KOZAKLARI

**Hazırlayan
Muhammed Göktürk KORKMAZ**

**Danışman
Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER**

Yüksek Lisans Tezi

Kasım 2024, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI**

TARİHÎ SÜREÇ İÇERİSİNDE RUSYA KOZAKLARI

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Muhammed Göktürk KORKMAZ**

**Danışman
Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER**

**Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından
SYL-2023-13334 kodlu proje ile desteklenmiştir.**

Kasım 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyân ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Muhammed Göktürk KORKMAZ

T.C.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Avrasya Araştırmaları

Program Adı : Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Tarihî Süreç İçerisinde Rusya Kozakları

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 123 sayfalık kısmına ilişkin 04.11.2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı :%. 2'dir.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hâriç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 04.11.2024

Danışman: Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

Muhammed Göktürk KORKMAZ

KILAVUZA UYGUNLUK

“Tarihî Süreç İçerisinde Rusya Kozakları” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Muhammed Göktürk KORKMAZ

Danışman

Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

Avrasya Araştırmaları ABD Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇELİK

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER danışmanlığında **Muhammed Göktürk KORKMAZ** tarafından hazırlanan “**Tarihî Süreç İçerisinde Rusya Kozakları**” adlı çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

11/10/2024

JÜRİ:

Danışman: Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

Üye: Doç. Dr. Emrah BOZOK

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Arif YILDIRIM

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu’nun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..../..../....

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

“Tarihî Süreç İçerisinde Rusya Kozakları” başlıklı yüksek lisans tezimi kaleme alırken başta tez danışmanım, saygıdeğer hocam, mihmandarım, Türk ilim ve irfanının müstesna ismi Sayın Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER Beyefendiye, kıymetlim Doktorant Tuğba AYDOĞAN Hanımefendiye, bilim dünyamızın genç neferleri olan değerli kardeşlerim Sayın Arş. Gör. Serkan YÜKSEL ve Yüksek Lisans Öğrencisi Abdülbaki ÇELEN Beyefendilere, sevgili kız kardeşim Yüksek Lisans Öğrencisi Selcen Burçe KORKMAZ’a ve benden her türlü desteği eksik etmeyen annem Nursel KORKMAZ ve babam Faruk KORKMAZ’a şükranlarımı sunarım.

Son olarak, bu eserin Türkiye’deki Avrasya çalışmaları kapsamında Kozak tarihi üzerine ilmî araştırmalar yapan kimseler için önemli bir kaynak olmasını temenni ederken, Kozaklık üzerine bilim dünyasına kattığım bu naçiz eserin tamamlanmasından dolayı gurur ve mutluluk duyduğumu ifade ediyorum.

Muhammed Göktürk KORKMAZ, Kayseri 2024

TARİHÎ SÜREÇ İÇERİSİNDE RUSYA KOZAKLARI

Muhammed Göktürk KORKMAZ

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Kasım 2024

Danışman: Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

ÖZET

Bu çalışmada, 16. yüzyılda ortaya çıkan Kozakların 19. yüzyılın sonuna kadar gerek kendilerinin kurup bağımsız olarak hareket ettikleri ordular olan Zaporojya, Don, Yayık (Ural) ve Terek gibi gerekse Karadeniz, Kuban, Astrahan, Orenburg, Semireçye (Yedisu), Transbaykal, Sibiry, Amur ve Ussuri gibi Rus devleti tarafından kurulan Kozak ordularının oluşum süreçleri incelenmektedir.

Türkiye Türkçesi ile yapılan Kozak ordularının oluşumuyla ilgili çalışmaların kapsamlı olmadığı ve tarihî arka planının ifade edilmediği tarafımızca tespit edilmiştir. Bu sebeple, alan yazınındaki söz konusu boşluk sadece Türkçe kaynaklarla değil, başta Rusça olmak üzere aynı zamanda İngilizce kaynakların Türkiye Türkçesine aktarılmasıyla elde edilen verilerin incelenerek çalışma kapsamında hazırlanmasıyla doldurulmaya çalışılmıştır.

Rusya Kozaklarının 90'lı yıllarda Perestroyka ve Glasnost politikaları sonucu güç kazanması ve bazı Rus devlet adamlarının Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde dağıtılan Kozak ordularının yeniden oluşturulmasına yönelik düşüncesi, Rus İmparatorluğu dönemindeki gibi güçlü olmasa da dikkate değer bir Kozak yapılanmasının yolunu açmıştır. Bundan dolayı, 20. yüzyıl sonları ve 21. yüzyılın başlarında Kozak orduları, Kuban Kozak Ordusu'nun yeniden oluşturulması örneğinde incelenmiş ve son bölümde günümüz Rusya Federasyonu'ndaki Kozak ordularının arma, sancak ve bayrakları gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya Kozakları, Kozak Tarihi, Rus Kolonizasyonu, Rus Yayılmacılığı, Sibiry İşgali.

RUSSIAN COSSACKS IN THE HISTORICAL PROCESS

Muhammed Göktürk KORKMAZ

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences,

Master's Thesis, November 2024

Supervisor: Assoc. Prof. Gökçe Yükselen PELER

ABSTRACT

This study examines the formation processes of the Cossacks, who emerged in the 16th century, until the end of the 19th century, both the armies that they established and acted independently, such as Zaporozhja, Don, Yayı (Ural) and Terek, and the Cossack armies established by the Russian state, such as the Black Sea, Kuban, Astrakhan, Orenburg, Semirechye (Yedisu), Transbaikalia, Siberian, Amur and Ussuri.

It has been determined by us that the studies on the formation of Cossack armies conducted in Turkish are not comprehensive and their historical background is not expressed. For this reason, this gap in the literature has been tried to be filled not only with Turkish sources, but also by analyzing the data obtained by transferring Russian and English sources into Turkish and preparing them within the scope of the study.

The strengthening of the Russian Cossacks in the 90s as a result of the Perestroika and Glasnost policies and the idea of some Russian statesmen to reconstitute the disbanded Cossack armies in the Union of Soviet Socialist Republics paved the way for a remarkable Cossack organization, albeit not as strong as during the Russian Empire. Therefore, the Cossack armies of the late 20th and early 21st centuries are analyzed on the example of the reconstitution of the Kuban Cossack Army, and in the last chapter the coats of arms, banners and flags of the Cossack armies in the present-day Russian Federation are presented.

Keywords: Russian Cossacks, Cossack History, Russian Colonization, Russian Expansionism, Siberian Occupation.

İÇİNDEKİLER

TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE RUSYA KOZAKLARI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GÖRSELLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KOZAKLAR HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Kozak Sözcüğü	4
1.2. Kozakların Kökeni.....	9
1.3. Kozak Orduları Hakkında Genel Bilgi	13

İKİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ'İN KUZEY BÖLGESİNDEKİ KOZAKLAR

2.1. Zaporozjya Kozakları	18
2.1.1. Zaporozjya Kozaklarında Yönetim	20
2.1.2. Bogdan Hmel'nitski İsyanı ve Zaporozjya Kozaklarının Rus Tebaası Olması Süreci.....	23
2.2. Don Kozakları	27
2.2.1. Don Kozaklarının Tarih Sahnesine Çıkışı	27
2.2.2. Ataman Yermak Timofeyeviç'in Hizmetleri ve Sürgüne Gönderilme Süreci ..	29
2.2.3. Stroganov Ailesi ve Ataman Yermak	31
2.2.4. Yermak Timofeyeviç'in Önderliğindeki Kozakların Sibir Hanlığı'nı İşgali	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARADENİZ VE KAFKASYA BÖLGESİNDEKİ KOZAKLAR

3.1. Rusların Kafkasya'ya Girişi	38
--	----

3.2. Svyatoy (Kutsal Haç) ve Kızılyar Kalesi	39
3.3. Karadeniz Kozak Ordusu.....	42
3.4. Kuban Kozak Ordusu	45
3.5. Terek ve Greben Kozak Orduları	49

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİSTAN BÖLGESİNDEKİ KOZAKLAR

4.1. Astrahan Kozak Ordusu	52
4.2. Orenburg Kozak Ordusu.....	53
4.3. Semireçye (Yedisu) Kozak Ordusu	56
4.4. Yayık (Ural) Kozak Ordusu	62
4.4.1. Pugaçev İsyanı	66
4.4.2. Pugaçev İsyanı'nda Türk Unsuru	68

BEŞİNCİ BÖLÜM

SİBİRYA VE UZAK DOĞUDAKİ KOZAKLAR

5.1. Sibirya Kozak Ordusu	71
5.1.1. Yermak Timofeyeviç'in Ölümü Sonrasında Sibirya'daki Kozak Faaliyetleri ..	72
5.1.2. Sibirya Hattı'nın Kurulması	73
5.1.3. Sibirya Kozakları'nın Türkistan Kolonizasyonundaki Varlığı.....	76
5.2. Uzak Doğu Kozakları: Transbaykal, Amur ve Ussuri Kozak Ordusu	78
5.2.1. Boksör Ayaklanması (1899-1901)	80
5.2.2. Rus – Japon Savaşı (1904-1905)	83
5.2.3. Portsmouth Antlaşması Müzakereleri ve Savaşın Sonucu	87

ALTINCI BÖLÜM

GÜNÜMÜZ RUSYA FEDERASYONU'NDAKİ KOZAKLAR

6.1. Tarihî Zemin.....	90
6.2. Dekozalizasyon (1919-1933).....	91
6.3. Mihail Gorbaçov Dönemi'nde Perestroyka (Yeniden Yapılanma) ve Glasnost (Açıklık) Politikaları.....	94
6.4. 1990'lı Yıllarda Rusya Federasyonu'nda Kozakların Yeniden Canlandırılması ve Yasal Statüsünün Oluşumu.....	95
6.5. Kuban Kozak Ordusu Örneğinde Kozak Ordularının Oluşturulması.....	97

6.6. Rusya Federasyonu'ndaki Kozak Ordularının Armaları, Bayrakları ve Sancakları	105
6.6.1. Tüm Rusya Kozak Topluluğu	105
6.6.2. Kudretli Don Ordusu	106
6.6.3. Merkez Kozak Ordusu.....	108
6.6.4. Volga Kozak Ordusu	109
6.6.5. Transbaykal Kozak Ordusu	110
6.6.6. Yenisey Kozak Ordusu.....	111
6.6.7. İrkutsk Kozak Ordusu.....	112
6.6.8. Kuban Kozak Ordusu	113
6.6.9. Orenburg Kozak Ordusu.....	115
6.6.10. Sibirya Kozak Ordusu	116
6.6.11. Terek Kozak Ordusu.....	117
6.6.12. Ussuri Kozak Ordusu.....	119
6.6.13. Karadeniz Kozak Ordusu.....	120
SONUÇ	121
KAYNAKÇA.....	124

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

DLT	: Divanü Lûgat-it-Türk
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 6.1. Sırasıyla Tüm Rusya Kozak Topluluğu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. 106	106
Görsel 6.2. Sırasıyla Kudretli Don Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. 107	107
Görsel 6.3. Sırasıyla Merkez Kozak Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. 108	108
Görsel 6.4. Sırasıyla Volga Kozak Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. 109	109
Görsel 6.5. Sırasıyla Transbaykal Kozak Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. .. 110	110
Görsel 6.6. Yenisey Kozak Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. 111	111
Görsel 6.7. İrkutsk Kozak Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. 112	112
Görsel 6.8. Kuban Kozak Ordusu'nun Arması, Sancağı ve Bayrağı. 113	113
Görsel 6.9. Krasnodar Kray Bayrağı. 114	114
Görsel 6.10. Sırasıyla Orenburg Kozak Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. 116	116
Görsel 6.11. Sırasıyla Sibirya Kozak Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. 117	117
Görsel 6.12. Sırasıyla Terek Kozak Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. 118	118
Görsel 6.13. Sırasıyla Ussuri Kozak Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. 119	119
Görsel 6.14. Sırasıyla Karadeniz Kozak Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı. 120	120

GİRİŞ

Bu çalışma ortaya koyulurken yapılan literatür taraması neticesinde “Kozak” sözcüğünün, Türk alan yazınında çoğunlukla “Kazak” olarak ifade edildiği görülmüştür. 1608 yılında Jan Herburt¹ tarafından kaleme alınan çalışmada² Kozak sözcüğü kullanılmış olup Rus alan yazınında “Hazar Miti” olarak bilinen Kozakların Hazar Kağanlığı’nın torunları olabileceği tartışması yaratılmıştır. Ayrıca, 1766’da doğup 1826’da hayatını kaybeden ve önemli bir Rus devlet adamı, tarihçi ve şair olan Nikolay Karamzin’in çalışmalarında “Kozak” sözcüğünü kullandığı görülmüştür. “Kozak Sözcüğü” ve “Kozakların Kökeni” başlıklarında da ifadelerine sıkça yer verdiğimiz Nikolay Karamzin, *Rus Devlet Tarihi*³ adlı eseriyle uluslararası alan yazınında tanınmış olup eserinde Kozaklara sıkça yer vermiştir. Ayrıca, Vladimir Denisov⁴ da Kozaklar hakkında yaptığı çalışmalarda “Kozak” sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. Bir başka örnek olarak, Kozaklar üzerine yapılan güncel çalışmalarda⁵ sözcüğün “Kozak” şeklinde ifade edildiğini gösterebiliriz. Son olarak, yapılan literatür taraması neticesinde Ukrayna alan yazınındaki bilim adamlarının Kazak yerine Kozak sözcüğünü kullandığı görülmüş olup Rus alan yazınında ise Kozak sözcüğünün Kazak sözcüğüne kıyasla daha az kullanıldığı tespit edilmiştir.

¹ Polonyalı yazar, diplomat ve parlamento üyesi.

² Eserin tam adı *Victoriae Kozakorum Nisoviorum de Tartaris Tauricanis in anno 1608 narratio Herburthi* idir (Herburt’tan akt. Weronika, 2016 , s. 150).

³ Detaylı bilgi için bkz. Karamzin, N. M. (2018). *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*. Szkeo.

⁴ Vladimir Dimitriyeviç Denisov, Rusya Devlet Hidrometeoroloji Üniversitesi Öğretim Üyesi, Dil Bilimci. Bkz. Denisov, V. D. (2017). Kozak Taras i ego sinov’ya, *Kul’tura i Tekst*, 28(1), 25-48. Ayrıca bkz. Denisov, V. D. (2015). Gogol v rabote nad “İstoriey Malorossiyskih Kozakov”, *İzvestiya Rossiyskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta im. A. İ. Gertsena*, (175), 37-45.

⁵ Bkz. Golobuts’kiy, V. O. (1994). *Zaporoz’ke Kozatstvo*, Vişa Şkola. Ayrıca bkz. İrtenina, N. V. (2022). Evolyutsii Malorossiyskogo Kazaçestva v XVIII – Naçale XX V. (İz İstorii Odnogo Roda), *İstoričeskoe Obozrenie*, (23), 88-104. İrtenina’nın çalışmasında “Kozak” sözcüğünün 19. yüzyılda yayımlanan eserlerden yapılan alıntılarda bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bkz. Valeriy, L. (2016). Zaporoz’ke Kozatstvo Çasiv P. Kalnişevs’kogo u “Sinodiku” Blagovişens’kogo Zolotonis’kogo Jinoçogo Monastirya, *Çasopis Ukrains’koy İstorii*, (34), 7-10.

Türk alan yazınında, Topsakal'ın 2017'de kaleme aldığı “Sibirya Tarihi”⁶ adlı çalışmasında bu sözcüğü “Kosak” olarak, 2011'de kaleme aldığı “Batı ve Orta Sibirya'nın Ruslar Tarafından İşgali (17. Yüzyıl)”⁷ adlı çalışmasında “Kossak” olarak, 2021'de Yılmaz ile birlikte kaleme aldığı “Bağımsızlığa Adanmış Bir Hayat: Küçüm Han”⁸ adlı çalışmasında ise “Kozak” olarak kullandığı tespit edilmiştir. Buna ek olarak, Çaycıoğlu'nun 2022'de kaleme aldığı “Çarlık Rusya'nın Kafkas Hattı'nı İnşası ve Kuzey Kafkasya'da Hâkimiyet Kurma Mücadelesi”⁹ adlı çalışmasında da “Kozak” sözcüğü tercih edilmiştir. Bu hususta ayrıca vurgulanması gereken bir diğer nokta ise İngiliz alan yazınında da sözcüğün Kozak olarak ifade edildiğidir. Son olarak, bu çalışmada “Kozak” sözcüğünün tercih edilmesiyle söz konusu toplulukların Kazak Türkleriyle karıştırılmaması gerektiği amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın gerek adında gerekse içeriğinde “Rus Kozakları”ndan ziyade “Rusya Kozakları” ifadesi yer almaktadır. Bu adlandırma, Kozakların kendilerini Rus olarak görmediklerinden dolayı yapılmıştır. Kozaklar, Rus kimliğini bir üst kimlik olarak benimsemişlerdir. Kozaklar, 18. yüzyıldan itibaren Rus devletine karşı kademeli bir şekilde özerkliklerini ve nihayetinde bağımsızlıklarını kaybedene kadar Rusya'ya birçok kez isyan etti. Erken dönem Kozak oluşumlarında kişinin etnik kökeni ve Ortodoks Hristiyan olup olmaması büyük önem arz etmemekteydi. Ortodoksluk ilerleyen zamanlarda Kozaklığın kırmızı çizgisi hâline geldi. Kozaklara katılmak isteyen bireylerin dinî inancı, Rusların Kozakları hâkimiyetine alma sürecinde aşama aşama önem arz etmeye başladı. Rusya Kozakları yerine Rus Kozakları ifadesini kullanmak, tarihî süreç içerisinde Deşt-i Kıpçak'ta, Türkistan'da ve Sibirya'daki Türk kökenli olan insanların çeşitli nedenlerden dolayı Kozaklara katılmasını göz ardı ederek tüm Kozakları Rus olarak kabul edecek, Rus merkezli oryantalist tarih yazıcılığına katkı sağlayacaktır.

⁶ Topsakal, İ. (2017). *Sibirya Tarihi*. Ötüken Yayınları.

⁷ Topsakal, İ. (2011). Batı ve Orta Sibirya'nın Ruslar tarafından işgali (17. yüzyıl). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 96(91), 37-52.

⁸ Topsakal, İ., & Yılmaz, M. T. (2021). Bağımsızlığa adanmış bir hayat: Küçüm Han. *Tarih Dergisi*, (75), 17-31.

⁹ Çaycıoğlu, S. O. (2022). Çarlık Rusya'nın Kafkas Hattı'nı inşası ve Kuzey Kafkasya'da hâkimiyet kurma mücadelesi. *Belleken*, 86(306), 717-754.

Bu çalışma, 16. yüzyıldan itibaren Deşt-i Kıpçak bölgesinde isimlerinden sıkça söz ettiren Rusya Kozaklarının ortaya çıkışını ve ilerleyen yüzyıllarda Kozakların Ruslar tarafından işgal edilen topraklardaki oynadığı rolü ele almaktadır. Kozakların, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki süreçte özerk olarak hareket eden ve kendilerinin *voysko* adını verdikleri “ordu, ordugâh, konak” anlamlarına gelen yapılanmalarının özellikleri ortaya konulmaktadır. Bu zaman zarfında hangi orduların tarihî süreç içerisinde tabi oldukları bir otorite olmaksızın bağımsız bir şekilde kendiliğinden oluştuğu, hangilerinin ise Rus karar vericiler tarafından oluşturulduğu açıklanmaktadır.

Bu çalışmanın tercih edilmesinin temel nedeni, Kozaklar ile ilgili yapılan çalışmaların kapsamının ve tarihî arka planının yeteri kadar araştırılmadığının tespit edilmesidir. Yapılan çalışmalarda, Kozakların bahsi geçen araştırmanın kapsamı içerisindeki faaliyetleri ele alınmış, sözü edilen Kozakların hangi Kozak ordusunun mensubu olduğu belirtilmemiş ve bu Kozak ordularının oluşum süreçleri ele alınmamıştır. Türkiye Türkçesi ile Kozaklar üzerine yapılan çalışmalar, ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun Çarlık Rusya ile yaptığı savaşlar kapsamında kaleme alınmış ve Kozaklar üzerine pek yoğunlaşılmamıştır. Ayrıca, Türkiye Türkçesi ile yapılan çalışmalarda Çarlık Rusya’daki Kozak orduları ayrı başlıklar altında ele alınmamış olup çoğu çalışmada “Rus Kozakları” adı altında yüzeysel olarak bahsedilmiştir.

Bu çalışma ise alan yazınındaki söz konusu açığı kapatmak amacıyla Kozakların coğrafi tasnifini yaparak bu tasnifte sözü geçen Kozak ordularının her birinin tarihî sürecini ayrı olarak ele almaktadır.

Ayrıca Kozaklar, Çarlık Rusya’nın katıldığı tüm savaşlarda yer alarak önemli bir güç teşkil etmiştir. İmparatorluğun yayılmacılık politikaları neticesinde işgal edilen topraklardaki kolonizasyon faaliyetlerinin öncülüğünü üstlenmişlerdir. Rusya’nın Kafkasya, Türkistan, Sibirya ve Uzak Doğu’daki varlığının, sömürge ve kolonizasyon uygulamalarının gerçekleşmesindeki asıl unsurun Kozaklar olduğunu bilmek, bu çalışmanın neden yapıldığını daha net bir şekilde ortaya koyacak ve hakkında Türkiye Türkçesi ile yapılan az sayıda çalışmanın olduğu Rusya Kozakları konusunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KOZAKLAR HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Kozak Sözcüğü

Kozak sözcüğü, sözlüklerde “özgür adam, süvari, kaçak, yalnız adam, göçebe” anlamlarına gelmektedir (Erohin, 2014, s. 63). Toparlı (2014, s. 135), bu sözcüğün anlamını “evsiz, barksız, bekâr” olarak, Ünlü (2013, s. 601) ise “göçebe, evsiz barksız, mert, cesur, hırsızlık yapan, yol kesen” olarak aktarmıştır. Buna göre Kozak sözcüğü, bir etnisite ifade etmekten önce bir hayat tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karamzin, Kozak sözcüğünün yaygın olarak bilinen “göçebe, soyguncu, yağmacı, özgür atlı” gibi anlamlara sahip olduğunu ifade edip zamanla bu anlamları kaybettiğini belirtmektedir. Ancak, zaman içerisinde önceki anlamlarının aksine “özgürlük için savaşan, vatanını koruyan ve inançları için cesurca ölen şövalyeler” gibi ifadelerde vücut bulan bir sözcüğe dönüştüğünü savunmaktadır. Ayrıca Kozak sözcüğü, bir başka düşünceye göre Altın Orda Devleti zamanında Rus prensliklerinden vergi toplamaya gelen Orda askerlerinden alınmıştır (Golovnev, 2016, s. 93; Karamzin, 2018, s. 537).

Bizans İmparatoru VII. Konstantin, 10. yüzyılın sonlarında yazmış olduğu notlarında Kafkas halkları içerisinde “Kozaklar” adında bir halkın varlığından bahsetmiştir. Kozak adı, farklı halklarda çeşitli anlamlar ifade etmekteydi. Örneğin, Farslarda hazineден ödenek alıp hizmette bulunan kişi, Araplarda peygamberin kıyas ve ictihadı için savaşan bir atlı, Moğollarda bir çadırda tek başına yaşayan özgür bir savaşçı ya da sınırları korumak için görev yapan askerî muhafız anlamına gelmekteydi (Gordeyev, 2006, s. 12-13).

Kozaklar bir ulusa veya bir kabileye mensup değildir. Onlar kendilerini, münhasır gelenekleri ve görenekleri olan, atalarından miras kalan törelerini devam ettiren asker, çiftçi ve hayvancılıkla uğraşan insanlar olarak tanımlamaktadır. Onların çıkarları diğer Rus tebaasının çıkarları ile örtüşmek zorunda değildir. Onlar ne burjuvalardır ne de yurttaşlardır, onlar milislerdir (Dingelstedt, 2008, s. 239). Grau (1993)'ya göre, "Kozak" sözcüğünü tanımlamak çok zordur. Çünkü Kozak sözcüğü ne ırki bir grubu ne de bir milliyeti ifade etmektedir. Kozaklar, tarihî süreç içerisinde Moğol, Tatar Türkü, Kafkasyalı, Litvanyalı ve Polonyalılarından meydana gelmekteydi. Kozakların çoğunluğu Ortodoks Hristiyan olsa da içlerinde Müslüman ve Şamanistler de bulunmaktaydı. Grau (1993)'ya göre Kozak sözcüğü Asya kökenli olup ortaya çıkışı İsa peygamberin doğumundan birkaç yüzyıl önceye dayanmaktadır.

Bir halkın millî adı ve onun ülkesi için kullanılan "kazak" sözcüğünün kökeni ile ilgili birçok dil bilimci çeşitli araştırmalarda bulunmuş ve çeşitli teoriler öne sürmüştür. Bu teoriler, şu şekilde özetlenebilir: Prof. N. I. Veselowski'ye göre "kazak" sözcüğü, "kaza benzeyen insan" yani "kuş gibi serbest insan" anlamına gelip benzerlik anlamı taşıyan "-ak" ekiyle oluşturulmuştur. Kraft'a göre "beyaz ana kaz" anlamına gelen bu sözcük Tınışpay'a göre "gazi ve hak" sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Lakin bu teoriler, Türk dilinin yapısına uygun olmaması sebebiyle geniş çevrelerce kabul görmemiştir. Fakat P. A. Falev tarafından ileri sürülen "kaz-" yani "serseri dolaş-, başıboş gez-" kökünden türeme teorisi, 1866'da Zenker ve 1878'de Vambéry'nin ileri sürdüğü düşünceleri de destekleyen önemli bir teoridir. Falev'den kısa bir süre sonra 1912 yılında Gombocz da bu sözcüğün "gez-" fiilinden türediğini ifade etmiştir. Ramstedt de bu fikri savunuyor olsa da ona göre, "göç etmek" manasındaki "kaz-" fiilinin kökeni "kas-" şeklindedir. Ancak Türk lehçeleri üzerine sözlüklerde ve edebî eserlerde "kaz-" fiilinin "başıboş dolaşmak" anlamındaki kullanımına rastlanan tek kaynak Nemeth'in Kumuk lehçesi sözlüğüdür ki burada da örnek verilmeden geçilmiştir. Levşin, Radloff ve Tınışpay gibi dil bilimcilerinin bir diğer teorisine göre ise "kazak" sözcüğünün bir özel isim olması sebebiyle kökeninin aranmasına lüzum yoktur (Samoyloviç, 1957, s. 95-98).

Bununla birlikte Kozak sözcüğü, iktidarı eline alamayan ve bu nedenle ülkesinin bozkırlarında amaçsızca gezen prensler için de kullanılmaktaydı. Gabain, Timur'u ve

onun soyundan gelen Ebu Said Mirza'yı, Hüseyin Baykara'yı ve Babür Mirza'yı örnek vermiştir. Süreç içerisinde bu sözcük, merkezî otoriteden kopan kabile, boy ve oluşumları betimlemek için de kullanılmıştır. İlginç bir bilgi olarak Kozaklığın belli bir yaşa gelmiş gençlerin, göçebe hayatın zorluklarına göğüs germeleri, güçlenebilmeleri, doğada tek başına avlanıp düşmanların saldırılarına karşı koyabilmeleri ve silah kullanma becerilerini geliştirmeleri için bozkıra gönderilmeleri durumunu ifade ettiği görülmektedir. İnsanlar, bu kişilere cesaretleri ve maceracı bir ruha sahip olduklarından dolayı hayranlık beslerdi. Ancak, insanların Kozak olarak adlandırdıkları bu kişiler, benimsemiş oldukları Kozak kültürünün zorluklarının bedelini çeşitli hastalıklarla, sakatlıklarla ve bazen ölümle ödemekteydiler. Hatta Timur, bacağına Kozaklık döneminde sakatlamış ve bu durum, tarihin en görkemli şahsiyetlerinden biri olmasına rağmen ona “topal” lakabı verilmesini engelleyememiştir (Gabain, 1960, s. 161-162).

Tarihçi Mirza Muhammed Haydar Duğlat, Kazak Hanlığı'nın kurucuları olan Girey Han ve Janibek Han'ın kendilerinin ve etrafındaki insanların, yaşamış oldukları yerlerden ayrılıp bir süre barıksız ve kaçak bir yaşam sürdükleri için onlara Kazak denildiğini aktarmaktadır. Ayrıca tarihçinin Kazak “Kozak” sözcüğünün kökenine ve anlamına yönelik çalışmalarının olduğunu belirtmekte, bu sözcüğün devletinden, kabilesinden veya boyundan ayrılan ve maceracı bir yaşam sürmeye zorlananlar için kullanıldığını da ifade etmektedir. Yine Abü'l-Hayr-Han'a karşı mücadeleleri neticesinde Moğolistan'a göç eden Girey Han ve Janibek Han'ın ve destekçilerinin etnik ve sosyokültürel özelliklerinin Abü'l-Hayr-Han'ın ölümü ve kurmuş olduğu devletin yıkılmasından sonra devletin sınırları içerisindeki Özbeklerin Moğolistan'daki Kazaklardan çok farklı olmadığını bildirmektedir. Muhammed Sâlih'in de Çağatay Türkçesi ile kaleme aldığı Şibânî-nâme'sinde Özbekleri sıklıkla Kazak olarak adlandırdığını belirtmektedir. Bu bilgiler de bize Kazak sözcüğünün 16. yüzyılda dahi bir milliyeti ifade etmediğini kanıtlar niteliktedir (İvanov, 1958, s. 37-39).

Kozak sözcüğünün kökeni ve anlamı tarihçiler tarafından tam olarak fikir birliğine varılamayan hususlardan biridir. Buna sebep olan en temel problem ise Kozak sözcüğünün ırki bir kökene mi sahip olduğu yoksa bu sözcüğün tarihî süreç içerisindeki dönem koşullarının etkisi altında mı ortaya çıktığı ayrımıdır (Gordeyev, 2006, s. 12). Ukraynalı bir politikacı ve bir akademisyen olan Hruşevski, Alman tarihçi Stökl ile

Alman dil bilimci Max Vasmer, bu sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu savunmuştur (Pritsak, 2006, s. 237).

Mısır ve Suriye Arapları, Memlükler ile iletişim kurabilmek için bir dizi Kıpçak Türkçesi-Arapça sözlük derlemişlerdir. Martin Houtsma tarafından 1894 yılında yayımlanan bu sözlüklerin en eskilerinden biri 1245 yılında yazılmıştır. Bu sözlükte Arapçaya *al-mujarrad* diye aktarılan ve özgür anlamına gelen *qazaq* sözcüğü bulunmaktadır. Ancak Hruşevski ile Stökl, 1894 yılında Kıpçak Türkçesi-Arapça yayımlanan sözlüğün varlığından habersizlerdi (Pritsak, 2006, s. 238). Develioğlu (1986, s. 841) *mücerred* sözcüğünü tecrit edilmiş, yalın, yalnız, bekâr anlamlarında ifade etmiştir. Gündüz (2024, s. 197)’e göre de *mücerred* sözcüğü, 1899’da yayımlanan Kamûs-ı Türkî’de “evlenmemiş, karısı olmayan ve bekâr” anlamlarını karşılayan “Kazak” sözcüğüne yüklenen en doğru anlam olarak ifade edilmiştir.

Kamûs-i Türkî’de “kazak” sözcüğü asker, akıncı ve çapulculuk yapan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu kişilerin ortak özelliğinin ise sakallarının tıraşlı olmasıdır. Ek olarak Türkmen, Kırgız ve Tatar Türklerinin kazak olarak adlandırıldığını işaret etmektedir. Rus Kozaklarının da Rusya’da ayrı bir sınıf teşkil eden sipahi benzeri süvariler olduğu ifade edilmektedir (Şemseddin Sâmî, 1899, s. 1068).

Dingelstedt (2008, s. 239-240)’e göre Kozak adı, Türkçede “soyguncu” anlamına gelen ve farklı dillerde “silahlı adam”, “gezgin”, “kaba” anlamlarına gelen sözcüklerle türetilmiştir. Kendisini Kozak tarihine adayan ve bir Don Kozağı olan Astapenko ise Kozak sözcüğünün ilk olarak “Moğolların Gizli Tarihi”nde geçtiğini ve sözcüğün Moğol kökenli olduğunu söylemiştir (Türker, 2020a, s. 195).

Kazak sözcüğünün Türk lehçelerindeki en eski kullanımı, 1245 yılında Mısır’da kaleme alınmış Arapça bir sözlükte bulunmakta olup burada “evsiz, barksız, sürülmüş” anlamlarında kullanılmıştır. Nevaî’de ve Şeyh Süleyman Buharî’de de bu anlamdaki kullanımlarına rastlanmaktadır. “Kazak” sözcüğünün Arapça yazımındaki noktasız hâli olan “karak” sözcüğü; Fazlullah Han, Vambéry, Zenker, Budagov, W. Radloff gibi isimlerin çalışmalarında “haydut” olarak geçmektedir. Tınışpay’ın ileri sürdüğü bir başka teoriye göre de Don Irmağı’nın deltasındaki “Azak” şehrinin adı “Kazak” olarak düzeltilmelidir. Bu durumda, “z lehçeleri” grubunda olan “azak” sözcüğünün, “d” ve

“y” gruplarında “adak” ve “ayak” gibi şekilleri de bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, Kazak sözcüğünün bir terimden bir halkın adına evrimi, yalnızca Rusya Kozaklarının adında görülmektedir (Samoyloviç, 1957, s. 98-104).

Kodeks Kumanikus adlı eserin Latince, Farsça, Kıpçak Türkçesi sözlüğü olarak Altın Orda Devleti’nin başkenti Saray’da kopyasının yapıldığı tahmin edilmektedir. Eserde geçen ve Latince muhafız anlamına gelen *guayta* sözcüğünün Farsça karşılığı muhafız anlamına gelen *naobat*, Kıpçak Türkçesindeki karşılığı ise *Kosak*’tır (Pritsak, 2006, s. 238-239; Gündüz, 2024, s. 197; Argunşah & Güner, 2024, s. 251).

Pritsak (2006, s. 239), Gabain’in 1960 yılında yaptığı çalışmada¹⁰ *qazaq* sözcüğünün Orhun Kitabelerinde mevcut olduğunu belirtmektedir. Ancak -a isimden fiil yapma eki eklendikten sonra bir değişime uğramış ve sessiz harf olan -q sesli -y- harfine dönüşerek *qazaya-* olmuştur. Buna da dönüşlülük eki olan -n eklenerek *qazayan* hâlini almıştır. Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi gibi bazı Türk lehçelerinde kök *qaz-* biçimini korurken, Orhun Türkçesi’nde ise görünüşe göre biçim daha anlamlı düşünüldüğünden dolayı *qazyan-* kullanılmıştır. *qazyan-* fiili, bundan böyle “akınlarda bulunmak, fethetmek” anlamını kazanmıştır. Türker (2020a, s. 196)’in de “Kazak” sözcüğünün kökenine yönelik düşünceleri Gabain ile benzerlik taşımaktadır.

Pritsak (2006, s. 240)’a göre, Gabain’in bu teorisini onun “Bozkırın Bismark’ı” olarak adlandırdığı Göktürk Devleti’nin veziri Bilge Tonyukuk’un 716 tarihli yazıtını Malov’dan (1951) alıntı yaparak şu şekilde ortaya koymaktadır:

İltäriş qayan qazyanmasar, joq ärti ärsär, bän özüüm, bilgä Toñuquq, qazyanmasar, bän joq ärtim ärsär,

Qapayan qayan Türk sir budun jirintä bod jämä, budun jämä, kisi jämä idi joq ärtäçi ärti.

İltäriş qayan, bilgä Toñuquq qazyantuq üçün Qapayan qayan Türk sir budun joryduqy (bu...)

Türk bilgä qayan, Türk sir budunuy Oyuz budunuy igidü olurur (s. 64).

Bu satırların Türkiye Türkçesindeki karşılığı Tekin (1994)’in aktarmasıyla aşağıda verilmiştir:

¹⁰ Gabain, A. V. (1960). Kasakentum, eine soziologisch-philologische studie. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 11(1/3), 161–167.

*ilt(e)riş k(a)g(a)n : k(a)zg(a)nm(a)s(a)r : yok (ä)rti(ä)rs(ä)r : b(ä)n öz(ü)m bilgä
tunyukuk : k(a)zg(a)nm(a)s(a)r : b(ä)n yok (ä)rt(i)m (ä)rs(ä)r*

*k(a)pg(a)n k(a)g(a)n : türük sir bod(u)n : y(e)rintä bod y(ä)mä : bod(u)n y(ä)mä : kişi
y(ä)mä : idi yok (ä)rt(ä)çi (ä)rti*

*ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n : bilgä tunyukuk : k(a)zg(a)ntuk üç(ü)n : k(a)pg(a)n k(a)g(a)n :
türük sir bod(un) : yondukı bu*

türük bilgä : k(a)g(a)n : türük sir bod(u)n(u)g : og(u)z bod(u)n(u)g : ig(i)-dü : ol(u)rur.

*İlteriş Kağan kazanmasa (idi), (ya da hiç) olmasa idi, ben kendim Bilge Tunyukuk
kazanmasa (idim), (ya da) ben hiç olmasa idim*

Kapgan Kağan Türk Sir halkı ülkesinde boy da, halk da, insan da hiç olmayacak idi.

*İlteriş Kağan ve Bilge Tunyukuk kazandığı için Kapgan Kağan'ın Türk Sir halkının
gelişmesi (işte) bu(dur).*

Türk Bilge Kağan, Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturuyor (s. 22-23).

1.2. Kozakların Kökeni

Rus araştırmacılar, Rus topraklarındaki zorlu yaşam koşullarına ayak uyduramayan ve Deşt-i Kıpçak'ta daha elverişli koşullar arayan insanların Kozaklığı benimseyerek tarihî süreç içerisinde Kozak bölgelerini oluşturduğuna inanmaktadır. Bu kaçak insanlar çeteleştiler ve zaman içerisinde bu çeteleri birleştirerek daha büyük gruplar hâlinde sadece Rus ordularından değil, aynı zamanda Avrupa ordularından farklı, kendilerine has bir askerî düzenin, askerî taktiklerin, emsalsiz bir özgürlükçü anlayışın ve eşitlikçi bir toplumsal yapının kurucusu oldular. Fakat bu teori, Kozakların kökenine yönelik sorunu çözmekle kalmamış, yeni bir teoriyi de ortaya çıkarmıştır. Bu teori, Kozakların Ruslarla hiçbir ortak noktasının olmadığını ve onların Asya'dan gelerek sonradan Ruslaşan ve Hristiyanlığın Ortodoksluk mezhebini benimseyen göçebeler olduğunu öne sürmüştür. Alman bir aristokrat aileden gelen ve Kozakların tarihi üzerine çalışmalar yapan Rus General Rigelman'ın Don Kozaklarının kendilerini Rus olarak görmediklerini, Çerkeslerin ve diğer Kafkas Dağlılarının soyundan geldiklerine inandıklarını aktararak kendilerini Rusya'da yaşayan bir topluluk olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Rigelman'a göre Kozaklar kendilerine Moskof diyenlere Moskof olmadıklarını, Rus olduklarını ancak bu olgunun soya bağlı olarak değil, kanuni ve Ortodoksluk inancının gereği olduğunu söylemişlerdir. Başka bir teori ise Kozakların göçebe halklarla bir bağının olmadığınıdır. Ancak Kozaklar, Rus prensliklerinin uzak noktalarında yaşadıklarından, dört bir tarafı savaşçı ve göçebe devletlerin ordularıyla çevrili olduğundan, kendilerini her zaman savaşa hazır vaziyette tuttuklarını, bu sebeple onlardan çok fazla etkilendiklerini ve yaşamlarını bu koşullara ayak uyduracak bir

şekilde devam ettirdiklerini ve dolayısıyla göçebe bir halk olduklarını öne sürmektedir (Gordeyev, 2006, s. 7-8; Karamzin, 2018, s. 537).

Bondarenko (2018) araştırmasında, Kuman-Kıpçakların Don bozkırlarına gelmesinden ve Tmutarakan Prensiği'nin yıkılmasından sonra, bu bölgedeki halklar olan Tork, Berendi ve Karakalpakların Kiev-Rus sınırına göç ettiğini ve Rus'ta onların hepsinin Karakalpaklar¹¹ olarak adlandırıldığını ifade etmiştir. Boeck (2009, s. 17), Kozakların kökenini Slavlara dayandırmaya çalışan ve tarihî süreç içerisinde ortak bir kültürel yaşamı göz önünde bulundurmayan Rus tarihçilerinin aksine, Günter Stölk'ün 1953 yılındaki çalışmasında¹² 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadarki Ceneviz, Yunan ve Rus kaynaklarında adı geçen Kozakların büyük ölçüde Tatar kökenli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 13. yüzyılın sonlarına ait Kodeks Kumanikus'da Türk kökenli olan *ghasal cosack* (gazal kozak) ifadesinin muhafız ve gözcülere atıfta bulunduğunu öne sürmüştür. Argunşah & Güner (2024, s. 251), Stölk ile benzer şekilde *gazal kozak* ifadesini *közet* (gözet-) ile eş değer tutarak muhafız ve gözcülere atıfta bulunmaktadır. Aynı ifadeyi Türker (2020a, s. 196) de belirterek ilk sözcüğün henüz çözülemediğini ve ikinci sözcüğün kesinlikle Kozak olduğunu ifade etmiştir.

Gordeyev (2006, s. 14)'e göre ise Moğol istilasından önce Kiev, Çernigov ve Pereyaslavl prensliklerini kendi yönetimi altında birleştiren Tmutarakan Prensi Mstislav, hem Kafkasya'dan Çerkes ve Kasog kabilelerini hem de Türk kökenli olan Torkları ve Berendileri beraberinde getirmiştir. Onların kurmuş olduğu yerleşimler, Moğol istilasına kadar güneydeki Rus prensliklerinin sınırlarında varlığını sürdürmüştür. Rus tarihçiler, sınırlardaki yerleşkelerde Çerkes, Tork, Berendi ve Karakalpakların olduğunu ancak hepsinin ortak *Kozak* adını henüz taşımadığını ifade etmektedir. Moğolların Rus prensliklerini ele geçirmesinden sonra özellikle Altın Orda'nın silahlı kuvvetlerindeki hafif süvarilerin bir parçası olan birlikleri tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Bu süvari birliklerinin bir kısmı Moğollar tarafından yeni fethedilen topraklardaki halklar arasından oluşturulmuş, Altın Orda'nın

¹¹ Günümüz Özbekistan'daki Karakalpaklar ile karıştırılmamalıdır. Rus kaynaklarında *Çyornıye Klobutsi/Klobuki* olarak ifade edilen Karakalpak Türkleri, 6. yüzyılda Oğuz, Kıpçak ve Peçenek gibi Türk boylarının karışması sonucunda ortaya çıkmıştır (Taşağıl, 2001, s. 426).

¹² Stökl, G. (1953). *Die Entstehung des Kosakentums*. Isar Verlag München.

çöküşünden sonra bu süvariler “Kozaklar” adı altında Rus prensliklerinin sınırlarında ortaya çıkmış ve Ruslarla kaynaşmaya başlamıştır.

Boeck (2009, s. 4)’e göre Kozaklık, bozkırda başıboş bir yaşam tarzı sürdüren korsan ve kovboy gibi benzetmelerle edinilmiş bir kimlik olmaktan çıkmış, zamanla kan veya doğum temelli bir kimlik ifade eder hâle gelmiştir. O, mülteci ve kaçaklardan oluşan Kozakların, ileride saflarını yabancılara kapatacağını ve kendilerini ayrı bir halk olarak görmeye başlayacaklarını ifade etmiştir.

Önemli bir Rus tarihçisi olan Nikolay Karamzin, Kozak varlığının ve Kozak yerleşimlerinin Ukrayna ve Don Bölgesindeki varlığının Batu Han’dan çok daha önceye dayandığını ve özellikle Dinyeper kıyılarında Tork ve Berendilerin yerleşimlerinin olduğu yerde bulunduğunu ifade etmektedir. Kozak, Tork ve Berendilerin zaman içerisinde *Çerkas* diye adlandırıldığını ifade edip Hazar Denizi ve Karadeniz arasında var olan Kasoglarla ilişkilendirmektedir. Osetlerin, Çerkeslere bugün bile Kozak dediğini belirtip dönemin hâkim gücü olan Moğollar ile Polonya-Litvanya Birliği’ne boyun eğmek istemeyen kişilerin sazlık ve bataklıklarla çevrili Dinyeper adacıklarında özgür insanlar olarak örgütlendiğini vurgulamaktadır. Yine bu kişilerin yaşantısının zamanla çevre prensliklerde ve krallıklarda duyulmasıyla bu bölgelerden birçok köylü, serf ve maceracı için bir cazibe merkezi hâline gelip ileride bu oluşumlarla mücadele edecek kadar güçlendiğini göstermeye çalışmaktadır (Karamzin, 2018, s. 537).

Kozaklar ve Ruslar, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebi temelinde ortak bir ruh oluşturup zaman içerisinde aynı kader bağına sahip oldular. Etnik olarak birbirlerinden farklıydılar. Kozakların etnik temelinde Türk boylarının büyük bir etkisi olduğu gayet açıktır. İlk Kozak oluşumlarının ortaya çıktığı Don, Dinyeper ve Kuban’da İskit, Hun, Avar, Hazar, Kuman ve Peçeneklerin uzun süre hüküm sürdüğü bilinmektedir. Bilinen ilk Don Kozak atamanı olan Sarı Azman örneğinde bu düşünce güç kazanmaktadır. Dil bilimcilerin Kuman sözcüğünün kökenine yönelik düşünceleri, kökenin Kaşgarlı Divanı’nda bulunan *kuba* sözcüğünde yattığını yansıtmaktadır. Sözcük Hakas-Altay Türkçelerinde de bulunmakta olup “solgun, sarı, kırmızı ile sarı arası bir renk” olarak karşımıza çıkmaktadır (DLT, 1985, s. 217; Gökbel, 2021, s. 37-38; Dzyuban, 2011, s. 82; Golovnev, 2016, s. 93-95)

Kozakların kökeni hususunda Tatar Türklerine de değinilmelidir. Mitolojik olarak bu hususa yönelik Peler (2019, s. 84) ve Demir (2017, s. 53-71, 95,-98)’in belirttiğine göre Kıpçak bir Memlük aydını Aybek ed-Devedari, “Düretü’t- Tican ve Gurerü Tevarihi’z-Zaman” adlı eserinde, Türklere ait “Ulu Han Ata Bitiği” isimli bir kitaptan bahsetmiştir. Devedari, kitabın başında Ulu Han Ata’nın Türklerin ilk atası olduğundan ve onun yaratılışından söz etmektedir. Kitabın ilerleyen kısımlarında Türklerle ilgili bir de türeyiş destanı anlatmaktadır. Destanda, Tibet bölgesinde doğum yapan bir kadının çocuğuyla ilgilenmediği bir sırada kartal çocuğu kaçırr. Kartal, bebeği kutsal Karadağ’daki bir ormanda, yavruları olan bir aslanın bulunduğu yere düşürür. Aslanın kendi yavrularından ayırt etmeyerek büyüttüğü çocuk savaştan kaçan bir aileyi görür ve onlarla tanışmaya gider. Daha sonra bu ailenin kızını sever ve evlenerek Alp Kara Aslan Belceği adını alır. Bu ikisinin Tatar Han isimli bir oğlu olur. Bu oğlan da aynı aileden Tüngeci Hatun isimli bir kızla evlenir. Bunların oğlu ise II. Kara Aslan Belceği ismini alır ve onun da II. Tatar Han isimli bir oğlu olur. II. Tatar Han’ın Şingiz Han, Oğuz Han ve Altın Han isimli üç erkek çocuğu olur. Hanlık Şingiz Han’a geçer. Buradaki Şingiz Han, Moğol Hakanı Cengiz’in dördüncü beşinci kuşaktan dedesidir. Şingiz Han’ın oğlu Tatar Han ve Altın Han’ın oğlu Kümüş Han çıktıkları bir avda tartışır ve tartışma alevlenerek sonraki zamanlarda savaşa evrilir. Devedari, bu olayı Türk-Moğol savaşı olarak ifade ederken, Moğolların soyunun Şingiz Han’dan, Kıpçakların soyunun ise Altın Han’dan geldiğini belirtmektedir. Her ne kadar mitolojik olayların ilmî çalışmalar için salt gerçekler olarak kabul edilmemesi gerekiyorsa da bu destanın “Tatar” sözcüğünün kökenine yönelik açıklamalar için önem arz ettiği yadsınmamalıdır. Ayrıca Peler (2019, s. 87) bu hususa yönelik “Tatar” adıyla İslam kaynaklarında Moğolların kastedildiğini, erken Osmanlı kaynaklarında ise yine Moğolların ancak özellikle Kıpçaklar olmak üzere bozkırdan gelen Türklerin kastedildiğini söylemektedir. Geç Osmanlı kaynaklarında geçen “Tatar” sözcüğünün ise öncelikle Kırımlıları ifade ettiğini ve yine Kıpçak Türklerine işaret ettiğini belirtmektedir. Orta Çağ Batı kaynakları ise Avrasya bozkırlarından gelen bütün “barbar” halkları ifade etmek için yine “Tatar” sözcüğüne yer vermiştir. Dönemin batılı kaynaklarındaki haritalarda kastedilen bu bozkır bölgesi ise “Tatar Ülkesi” anlamına gelen *Tartary* biçiminde gösterilmiştir. İfade edilen bu bilgilere bakıldığında “Tatar” sözcüğünün önce Moğollar daha sonra ise Kıpçak Türkleri ile bağlantılı olduğu gözükmektedir. Elbette konunun daha iyi

anlaşılması için Cengiz İmparatorluğu'nun haleflerinden biri olan Altın Orda Devleti'nin tarihine bakılmalıdır. Altın Orda Devleti yıkıldıktan sonra Kırım, Kazan, Astrahan, Kasım, Sibir ve Nogay Hanlıkları ortaya çıkmıştır. Nogay Hanlığı hariç diğer hanlıkların tebaasına günümüzde bile “Tatar” denilmektedir. Ancak, Türkiye’de Nogaylara “Nogay Tatarı” denildiği de gözden kaçırılmamalıdır. Birçok Rus tarihçisinin de Kozakların ortaya çıkışı olayının özellikle Altın Orda Devleti’ne dayandırdığı söylemleri, Peler’in verdiği bilgilerle örtüşmektedir (Peler, 2019, s. 84-88; Demir, 2017, s. 53-107; Aydoğan, 2023, 42-43).

Kozakların, bir Turan-Slav kökeni olduğunu vurgulayan Gubarev (1974, s. 523-525), Kozakların bu Asyalı görünümünün şaşırılması gereken bir gerçeklik olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca, Deşt-i Kıpçak’ta Kozakların hem Kafkas hem de Türkistan kökenli eş seçmelerinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bu görüşü sadece Gubarev değil, aynı zamanda Karamzin (2018, s. 537) de benzer ifadelerle vurgulamaktadır.

Önceki ifadelerde Kozakların kökeninin birçok tarihçi tarafından Torklara ve Berendilere dayandırıldığı belirtildi. Rasonyi, Kuman-Kıpçaklar’ın siyasi bir birlik arz etmediğini, kendilerine yönelik bir tehlike ortaya çıktığı zaman birleştiklerini vurgulamaktadır. Ayrıca, Kuman-Kıpçaklar Rasonyi’ye göre 5 kısma ayrılmaktadır: “1- Orta Asya, 2- İtil-Yayık, 3- Donets-Don, 4- Aşağı Dnyep (Lukomorski grup ta denir), 5- Tuna grup. Garpta bulunanların memleketinde başka nomad kavimler de yaşamakta idiler: Torklar ve Beçeneklerin bakiyeleri, Alanlar ve Brodnikler” (Rasonyi, 1939, s. 409). Karamzin (2018, s. 537), Gordeyev (2006, s. 14) ve Gubarev (2008, s. 524) ifadelerinde Deşt-i Kıpçak’taki Kozakların kökeni hususunda Kuman-Kıpçaklara atıf yapmaktadır. Bu başlık altındaki bilgilere göre, ilk Kozakların sadece Slav kökenli olmadığı, aynı zamanda Türk kökenlerinin de olduğu görülmektedir.

1.3. Kozak Orduları Hakkında Genel Bilgi

Çarlık Rusya, devlet idaresi sistemi içerisinde Kozak bölgelerine imtiyazlar göstermekte ve bu bölgelere belirli bir özerklik hakkı tanımaktaydı. Çarlık Rusya’da 12 Kozak ordusu¹³ vardı. Bu bölgelerden sekizi merkezî otorite tarafından devletin savunulması

¹³ Don, Zaporozya, Kuban, Terek, Karadeniz, Orenburg, Semireçye (Yedisu), Transbaykal, Sibirya, Amur, Ussuri, Yayık (Ural). Bu Kozak orduları süreç içerisinde merkezî otoritenin tasarruflarıyla

amacıyla kurulmuştu. Geri kalan dört tanesi ise devlet müdahalesi olmaksızın oluşmuştu. Bu bölgeler Don, Zaporojya, Terek ve Pugaçev İsyanı'ndan sonra yeni adı Ural, eski adı Yayık olan Kozak bölgeleri idi. Zaporojya Kozak Ordusu, II. Katerina'nın hükümrancılığı döneminde lağvedildi. Zaporojya Kozak Ordusu'yla önce Karadeniz Kozak Ordusu daha sonra Kuban Kozak Ordusu oluşturuldu. Kozakların Ruslar ile olan ilişkileri çeşitli nedenlerle değişmekteydi. Moskova sınırlarından oldukça uzakta olan Don, Terek ve Yayık Kozaklarının yaşadığı yerleşimler, göçebelerin sürekli saldırıları nedeniyle lojistik problemi yaşamaktaydı. İlk başta, Moskova ile genellikle kazan-kazan ilişkileri vardı. Daha sonra, Moskova sınırlarını genişletip imparatorluk hâline geldiğinde Kozak yerleşimleri ile sınırları birleşmiş oldu. Kozaklar isteyerek ya da istemeyerek bu durumu kabullenip bağımsızlıklarından taviz vermeyi kabullenmek, Rusya'ya biat etmek zorunda kaldılar. Gordeyev, Rus tarihinin birçok olayının, siyasi ve milliyetçi nedenlerle tarafsız bir şekilde ele alınmadığını söylemektedir. Bunda da 300 yıl süren Tatar boyunduruğu döneminin Rus halkının günlük yaşamı ve kültürü üzerinde derin bir iz bırakmadığını öne süren tarihçileri örnek göstermiştir. Ona göre bu tarihçiler Moskova kroniklerinde yer alan Kozakların Altın Orda birliklerindeki varlığını, Kozakların IV. İvan (Korkunç İvan)'ın selefleriyle olan bağlantılarını açıklamamaktaydı. Dolayısıyla tarihçilerin bu konuda ihmalkâr davrandıklarını ve cahil olduklarını düşünmekteydi. Bu sebeple de Kozakların varlığını sadece IV. İvan'ın Don Kozaklarıyla 1570 yılında yaptığı antlaşmaya dayandırmasını eleştirmiştir. Ancak antlaşma, Moğol istilası sonucu Rusya'nın parçalanmış topraklarını birleştirmek ve güçlü bir merkezî otorite kurmak amacıyla gerçekleştirildiğini de aktarmaktadır. Bu güçlü merkezî otorite, ülkenin tüm kaynaklarını kullanması ile gerçekleştirilebilirdi. Don Kozakları 1571 yılında Çar'a sadakat yemini edene kadar salt bağımsızlıklarını devam ettirdiler. 18. yüzyıl başlarına kadar Kozak yerleşkeleri, atamanlarını bir yıllığına tüm Kozakların genel ve eşit oyu ile seçerdi. Bu seçim, yerleşkedeki tüm Kozakların yer aldığı Kozak Askerî Meclisi (*krug*)'nde gerçekleşirdi. Ancak, Büyük Petro döneminden itibaren bu düzen değiştirildi. Kozak Askerî Meclisi yasaklandı, bunun yerine bölgelerden ve Kozakların kasabaları olan *stanitsalardan* seçilmiş temsilciler gönderildi.

lağvedilip tekrardan kurulabilmekteydi. Örneğin, Volga Kozak Ordusu, Kafkas Hattı Kozak Ordusu kurulmadan önce oluşturulmuş ancak Kafkasya'daki Kozak ordularının oluşturulmasında iskân ettirildikleri için daha çok kağıt üzerinde var olmuşlardır. Bir başka örnek olarak, Zaporojya Kozak Ordusu'nun lağvedilmesiyle Karadeniz Kozak Ordusu'nun kurulması veya Karadeniz Kozak Ordusu'nun dağıtılmasından sonra Kuban Kozak Ordusu'nun kurulması ifade edilebilir.

Kozaklar kendi aralarında belirlediği üç adayı Çar'ın onayına sundular ve Çar bunlardan birini Ataman olarak görevlendirdi. Ancak bu atamaların çoğu, Çar tarafından Kozak olmayan kişilerden yapıldı. Kozak atamanları ve bu atamanların seçilmesini sağlayan yapı olan *krug*, *stanitsa* ve çiftliklerde (*hutor*) varlığını devam ettirdi. Çar Nikolay Pavloviç döneminde bu düzen, taht varisinin tüm Kozak Ordularının Atamanı kabul edilmesi olarak tekrar değiştirildi. Veliaht Prens'in "Tüm Kozakların Atamanı" olarak atanması, Kozaklara bir lütuf olarak deklare edildi. Elbette bu, Kozaklığın daha önce bahsettiğimiz gerek sözcük anlamına gerekse felsefesine aykırı bir durumdu. Bu gelişme, Kozakların kendi topraklarında efendi oldukları bilincinden mahrum kalmasına neden oldu. Kozaklar, otuz beş yaşına kadar askerî seferlere hazır olmak zorundaydı. Çiftçilik ve hayvancılık dışında başka iş kollarıyla uğraşmaları, hayat koşulları ve sürekli savaşlarda olmaları nedeniyle olanaksızdı. Rus düzenli ordusunda dört yıl aktif hizmet ve sekiz yıl imtiyazlı hizmet şeklinde görev almaktaydılar. İmtiyazlı hizmet süresince daha az önem arz eden ikinci ve üçüncü öncelikli alayların parçasıydılar. Bu alaylardaki görevleri esnasında kendi evlerinde yaşamakta ve kendi çiftliklerini inşa etmekteydiler. Ancak, üniformalarını, teçhizatlarını ve atlarını her an sefere uygun bir şekilde hazır bulundurmak zorundaydılar ve her yıl yetkililer tarafından denetlenmekteydiler. Kozak bölgeleri, arazi tahsisi ve mülkiyet açısından Rus köylüleriyle kıyaslandığında çok daha zengin kabul edilmekteydi. Kozaklar, Ruslara göre topraklarına çok daha bağlıydı. Rusların ve Tatarların boyunduruğu altında yüzlerce yıl yaşamalarına ve Ruslar ile ortak din, dil ve eğitime sahip olmalarına rağmen her bir bölgenin kendilerine has psikolojik özellikleri vardı. Çarlar tarafından kendilerine kademeli bir şekilde müdahale edilse de bu özellikler korunmaya devam ettirildi. Buna örnek olarak, Devrim Dönemi'nde Ruslar ve Kozaklar arasındaki psikolojik fark, Rusların çoğunun anarşi ve devlet değerlerinin yok edilmesi yolunu izlemesi, 12 Kozak ordusundaki Kozak nüfusunun alaylar hâlinde kendi toprak, askerî ve sivil disiplinini koruması verilebilir (Gordeyev, 2006, s. 7-12).

Ruslara göre, Kozakların sadık sınır muhafızları olarak görülmeleri ancak 18. yüzyılda mümkün olmuştur. Çarların onlara verdiği sübvansiyonlar ise kamuoyunun rızası olmadığı için devlet sırrı olarak verilmiştir. 1696 yılında Azak Kalesi'nin Çar I. Petro tarafından alınmasıyla Don Kozaklarının bulunduğu bölge Çarlık Rusya'nın sınırlarına dâhil oldu. Bundan önce, Don Kozaklarının tarihinde iki imparatorluk önemli rol

oynamaktaydı. Bu iki imparatorluktan biri Osmanlı İmparatorluğu idi. Venediklilerin elinde tuttuğu ve İpek Yolu üzerinde yer alan önemli bir kavşak noktası olan Azak Bölgesi gerek ticari hedefler gerekse stratejik konumunun önemi gereği 1475 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildi. Azak, o tarihten beri henüz gelişme aşamasında olan Rus ve Osmanlı imparatorlukları arasında bir odak noktasına dönüşmekteydi (Boeck, 2009, s. 13-14).

Moskova, 16. yüzyılda Kozakları hizmete alma teşebbüsünde bulunduğunda, Kozaklar göçebeler ve kaçaklardan oluşmaktaydı. Teçhizat ve kıyafetlerinin ortak bir standardı yoktu. Bozkır göçebeleri ve Kafkasya halklarının unsurlarını birleştiren çok renkli ve çok kültürlü unsurlardı (Boeck, 2009, s. 19). Grau (1993)'ya göre, Kozaklar 15. yüzyılda kimseye biat etmiş durumda değildi. Onların bazıları, kendilerinden talep edildiğinde para karşılığında elçi heyetlerine ve kervanlara koruma hizmeti sunmaktaydı. Bu dönemde hem bu elçi heyetlerini ve kervanları koruyan Kozaklar bulunmaktaydı hem de bunlara saldırıp fidye isteyen ve yağma faaliyetlerinde olan Kozaklar bulunmaktaydı. İşte bu soyguncu ve haydut Kozaklara “Özgür Kozaklar” denilmekteydi. Özgür Kozaklar esasında serflikten, ağır vergi koşullarından, yoksulluktan ve açlıktan ya da işledikleri suçlardan dolayı bağılı oldukları otoritelerden uşuz bucaksız bozkıra göç eden kişilerdi. Bu kişiler, tarihî süreç içerisinde çeteleşti ve klan benzeri yapılar oluşturdu. Eğer bu yapılara sığınan bir suçlu ya da bir mülteci olursa, suçları ne kadar ağır olursa olsun bu kişiler kaçtıkları otoritelere asla teslim edilmemekteydi. 16. yüzyıldan itibaren örneğin 1570 yılında Don Kozaklarının IV. İvan ile antlaşması üzerine “Şehir Kozakları” ortaya çıktı. Şehir Kozakları, tam ya da yarı zamanlı hizmet veren paralı askerler olarak tanımlanmaktaydı. Sadakatini sundukları yöneticiler, onların birçoğuna ömür boyu işleyecekleri topraklar vermekteydi. Ancak, Kozakların tamamen Rusların boyunduruğuna girmesi 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın üçüncü çeyreği aralığında gerçekleşti. Bu tarihlerden önce Kozaklar birçok kez hem Çarlık Rusya'ya hem de Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı ayaklandı. Tarihî süreç içerisinde Kozaklar ordu olarak teşkilatlanacak, devletlerle mücadele edecek düzeyde güçlenecek ve kendi içlerinde yasama, yürütme ve yargı erklerini oluşturacak, doğrudan demokrasi ile yönetilen komün topluluklar meydana getirecekti (Pronşteyn & Hmelyevskiiy, 1973).

Kozaklar, özellikle de Özgür Kozaklar, Ruslar için oldukça kıymetliydi. Zira Rus sınırlarında bulunmalarıyla dış devletlere karşı tampon bölge görevi görmekteydi. Ayrıca, makul bir ücrete iyi bir hafif süvari kaynağı sağlamaktaydılar. Kozaklar da bulundukları bölgenin adına göre adlandırılır¹⁴ ve bu bölgede *stanitsa* yapılanmalarına giderdi. Bu stanitsalardan müteşekkil tüm bölge, Kozak Ordusunu ifade ederdi. Ancak Özgür Kozaklar, Şehir Kozaklarına göre daha disiplinsizdi ve hizmet sırasında görevden ziyade yağmaya yönelik eylemlerde bulunmaktaydı. Bundan dolayı I. Petro ve özellikle II. Katerina, Kozaklara karşı ciddi adımlar attı. II. Katerina'nın Zaporojya Siçi'ni dağıtarak kendisine biat edenlerden Karadeniz Kozak Ordusu'nu kurması, Yayık Kozaklarını dağıtıp Ural Kozaklarını oluşturması buna örnektir. Kozakların; yasama, yürütme ve yargı erklerinin temsilcilerini doğrudan demokrasi yoluyla seçtiği, yukarıda ifade edildi. Ancak Çarlık Rusya güç kazandıkça, Kozak teşkilatlanma sistemine müdahalelerde bulundu. Veliaht prensler "Tüm Kozakların Atamanı" olarak belirlendi. Merkezden uzak bölgelerdeki Kozak ordularına, Çar veya Çariçelerin atadığı ataman generaller ya da bölge valileri buna örnek verilebilir¹⁵ (Grau, 1993; Pronşteyn & Hmelyevskii, 1973).

¹⁴ Don Nehri'ndeki Don Kozakları, Kuban Nehri'ndeki Kuban Kozakları, Terek Nehri'ndeki Terek Kozakları, Yayık (Ural) Nehri'ndeki Yayık (Ural) Kozakları, Amur Nehri'ndeki Amur Kozakları, Ussuri Nehri'ndeki Ussuri Kozakları, Baykal Gölü'nün ötesindeki Transbaykal Kozakları, Semireçye (Yedisu) Kozakları gibi.

¹⁵ Bu görevlendirilen atamanlara "наказной" (nakaznoy) ataman denilmekteydi.

İKİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ'İN KUZEY BÖLGESİNDEKİ KOZAKLAR

2.1. Zaporojya Kozakları¹⁶

Çalışmanın kapsamı Rusya Kozaklarıyla sınırlı olduğundan Zaporojya Kozaklarının Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı ayaklandığı Hmelnitski İsyanı ve sonrasında 18 Ocak 1654 yılında Rusya'nın himayesine girmesi merkeze alınacaktır. Bu süreçten önceki tarihî olaylar çalışmamızın kapsamına girmemekte olup bu sebeple yüzeysel bilgiler verilmektedir.

Zaporojya Kozakları, Don Nehri boyunca kışlayan Don Kozakları gibi en kıdemli, bir devlet otoritesi tarafından kurulmayan, tarihî süreç içerisinde kardeşlik bağıyla birbirlerine kenetlenen kolektif bir bilinçle hareket eden Kozak ordusudur. Don Kozaklarının da bağımsızlık ya da özerklik kazanma amaçlı birçok isyanı olmuştur. Ancak, hiçbiri Zaporojya gibi 200 yılı aşkın bir süre bağımsız hareket edememiştir. Bu durum, bazı yazarların demokrasiyle yönetilen Zaporojya Siçi'nin kendine özgü bir devlet oluşumunun olduğunu savunmasına yol açmıştır.

Zaporojya Siçi¹⁷'nin ortaya çıkışı, tarihî süreç içerisinde aynı amaç doğrultusunda kenetlenip hareket eden Don ve Yayık (Ural) Kozaklarıyla benzer nitelikler

¹⁶ Zaporog sözcüğünün önündeki “za” ön eki Ukrayna ve Rus dilinde “arkasında, ötesinde” anlamına gelmekte olup “porog” sözcüğü de “şelale” anlamına gelmektedir. Siç civarında şelaleler olduğundan dolayı, “Zaporog” sözcüğü “şelale ötesi” anlamına gelmektedir. Bölgedeki nehirlerin birçok kola bölünüp ırmakların suladığı geniş kamışlıklar ortaya çıkarmasından ötürü buraya “Büyük Çayır” adı verilmiştir. Bu nedenle Türkler, Özi ile Aksu nehirleri arasında kalan araziye “Sarıkamış” olarak adlandırdığı için Zaporojya Kozakları, “Sarıkamış Kozakları” olarak da bilinmektedir. Ayrıntılar için bkz. Gündüz, H. (2024). Zaporog Kozakları ve Kırım ile Anadolu kıyılarına düzenledikleri saldırılar (1556-1618), Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 6(1), 194-226. Ayrıca bkz. Şen, M. (2015). Osmanlı Devleti Himayesinde Bir Kazak Atamanı ve İki Savaş (1669-1681). V. Melnik, M. Alpargu, Y. Öztürk, F. Turanlı, M. B. Çelik (Ed.), Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800) Bildiriler (ss. 479-501).

göstermesine rağmen Zaporojya Kozakları kendilerine özgün nitelikler taşımaktadır. Rusya, II. Katerina döneminde 1775'te Zaporojya Siçi'ni lağvedene kadar Zaporojyalıların üzerinde tam bir hâkimiyet kuramadı. Dolayısıyla, Sibirya ve Türkistan'daki Rus işgallerini takiben Rus kolonizasyon faaliyetlerinde Kozakların esas rolü oynaması, Zaporojyalılar için 18. yüzyıla kadar mümkün olmadı. Bunun nedeni Rusya'nın bilinçli bir şekilde yürüttüğü politikalardan dolayı değil Zaporojya'nın Doğu Avrupa'daki üç büyük devletin ortasında yer almasıydı. Zaporojya, Osmanlı İmparatorluğu ve onun vassalı olan Kırım Hanlığı, Polonya-Litvanya Birliği ve Rusya'nın ortasında yer almaktaydı. Bu üç devlet de günün şartlarına bağlı olarak Zaporojya ile savaştı ya da çıkarlarına göre müttefik oldular. Bu devletlerden herhangi birisi 16. yüzyılda tek başına bu toprakları ele geçirecek kuvvette de değildi. Olası bir işgal girişiminde diğer devletlerin ittifak yapması kaçınılmaz bir durum olurdu. Bir başka sebep ise bölgenin coğrafi özellikleriydi. Zaporojya toprakları, Dinyeper Nehri'nin on iki kolunun arasında yer almaktaydı. Bu nehirler, Kodatski, Surski, Lohanski, Strelçi, Zvonetski, Knyagin (Knyazhin), Nenasitini, Volninski (Vnuk), Budilovski, Tavalzanski, Litni ve Volni idi. Ayrıca bu nehirlerin taşıdığı malzemelerin oluşturduğu birçok ada da vardı. Bu adaların en çok bilinenleri ise Tamakovka, Bazavluk, Bolşaya, Hortitsa, Malaya idi. Bunların tamamı kanal ve göller sistemi olan Plavni'yi oluşturmaktaydı. Plavni ise birçok sazlık, çalılık ve bataklığın olduğu bir bölgeydi. Bunların hepsi başkalarının bölgeye ulaşımını zorlaştırmaktayken Zaporojyalıların bölgeyi savunmasını kolaylaştırmaktaydı. Ayrıca, Zaporojyalılar da bu ifade edilen yerler arasında sık sık yer değiştirip sabit bir noktada kalmamaktaydı. Örneğin, 1552-1558 yılları arasında Hortitsa'da, 1563-1593 yılları arasında Tomakovskaya'da, 1593-1630 yılları arasında Bazavlutskaya'da, 1638-1652 yılları arasında Nikitinski'de, 1652-1708'de Çortomliskaya'da, 1710-1711 yılları arasında Kamesnkaya'da, 1711-1734 yılları arasında Aleşkovskaya'da, 1734-1775 yılları arasında ise Novaya'da kışlamışlardır. Zaporojyalıları diğer Kozak ordularından farklı kılan diğer bir sebep ise bu üç devletin temsilcilerinin Zaporojya Siçi'nde bulunmasıdır. Bu, Zaporojyalıların üç devlet arasında bulundukları tampon bölge olma özelliğini kendi çıkarlarına uygun olarak iyi bir şekilde kullandığını göstermektedir (Kondriko, 2015, s. 33-34, 38, 41).

¹⁷ Ukrayna dilinde “ağaç kesmek” anlamına gelir. Bir kamp kurmak için ormanda yer açmak ya da bir tahkimat inşa etmek anlamına gelir.

Zaporojya Siçi, Dinyeper Nehri üzerindeki en büyük ada olan Hortitsa'da bulunmaktadır. 1557 yılında Dimitri Vişnevetskiy Malaya Hortitsa'da ilk Siç'i kurdu. Vişnevetskiy, Deşt-i Kıpçak'ta Lehistan-Litvanya sınırındaki kalelerde 1551 yıllarında prens olmaya çalışarak bu bölgedeki Leh soylularıyla mücadeleye girişti. Bu mücadelede başarılı olamayınca bölgedeki Kozakların Leh tehdidiyle karşı karşıya kalması sonucunda, Ukrayna'daki nüfusun Zaporojya'ya doğru göç etmesine sebep oldu. Vişnevetskiy daha sonra Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı'nın saldırılarından dolayı Çerkas ve Kanev bölgelerine kaçarak IV. İvan'ın hizmetine girmek istedi. 1559'da Azak Denizi çevresinde kışlayan iki yüz elli Kırım Tatarını öldürüp bu Tatarların esir aldığı çok sayıda Rus'u kurtardılar. Ancak, Vişnevitskiy'in Rus Devleti'ne olan hizmeti uzun sürmedi. Vişnevitskiy, 1561'de Lehistan Kralı II. Zigmunt August'a kendisini tekrar hizmetine alması için istekte bulunarak geri döndü. Ancak, Çerkas-Kanev'in atamanları Vişnevitskiy ile hareket etmeyerek emri altındaki Kozaklarla birlikte Çarlık Rusya'ya hizmet etmeye devam etti (Yılmaz, 2020, s. 17-18; Kondriko, 2015, s. 35).

Önceki ifadelerde Zaporojya Kozaklarının, kurmuş oldukları demokratik askerî bir sistem ile devlet olma özelliği gösterdiğini belirttik. Bundan dolayı, Zaporojya Kozaklarının yönetimine dair bilgiler bir başlık altında incelenecek, diğer Kozak ordularında ise kapsam dışı tutulacaktır.

2.1.1. Zaporojya Kozaklarında Yönetim

Zaporojya Siçi'nde, askerî ve idrari yönetim bölgelere ayrılmaktaydı. Tüm Zaporojya topraklarında genel bir idari merkezi olarak Siç bulunmaktaydı. Siç'te, ordu idaresinin büyük cephanelikleri, okulları, kiliseleri ve kurenleri¹⁸ bulunmaktaydı. Siç tarihinde en yüksek Kuren sayısı 38'i görmekteydi. Ayrıca Kozakların, Siç'e ait toprakların yönetimini daha organize bir şekilde yürütme isteği, Zaporojyalıları bu toprakları Palanka adı verilen kendi içerisinde bağımsız hareket eden bölge idari birimlerine bölmesine yol açtı. 16. ve 17. yüzyılda palankaların sayısı beşti ancak zamanla sekize yükseldi. Bu palankalar, Dinyeper'in sol kıyısındakiler Protovçanskaya, Orel'skaya, Samarskaya ve Kalyaşusskaya, Dinyeper'in ağzındaki Prognoinskaya, sağ

¹⁸ Купен- Kışla, askerî kamplar.

kıyısındakiler Kodatskaya, Bugogardovkskaya ve son olarak İngulskaya idi (Kondriko, 2015, s. 42).

Zaporojya Siçi'ndeki en yüksek otorite, her yılın ilk gününde Siç'te toplanan ve tüm palankaların temsilcilerinin de bir araya geldiği *Rada* (Genel Meclis) idi. Bu hiyerarşi içerisinde Rada'dan sonra ordu starşına¹⁹ları gelirdi. Bu starşınalar, Koşovi Ataman, yargıç, kâtip, yesaul ve kuren atamanlarından oluşmaktaydı. Zaporojya Kozak Hetmanlığı kurulana kadar Koşovi Ataman, Hetman ile eş anlamlıydı. Koşovi Ataman, Zaporojya Koş²⁰'unun yaşlıları tarafından seçilirdi ve en yüksek askerî rütbeyi ifade ederken aynı zamanda Koş'u yönetirdi. İktidarının sembolü bir topuzdu. Bu topuzu taşıyan atamana askerî, adli, idari hatta Siç kilisesinin başı olarak dinî bir güç de bahşedilirdi. Ancak Kozaklar, bu kadar geniş yetkiler verdikleri atamanların meşruiyetini kaybedecek eylemlerde bulundukları konusunda bir görüşe sahip olurlarsa, tertip ettikleri yeni seçimler vasıtasıyla onların atamanlığını ellerinden alır ve yeni ataman seçerlerdi. Koşovi Ataman da diğer palank ya da kuren atamanları gibi tüm eşit Zaporojya Kozaklarıyla denkti. Yetkiler bir yıllığına verilir ve her sene seçimler tekrarlanırdı. Eğer Ataman, yetkilerini iyi bir şekilde kullanırsa seçilmeye devam eder, aksi durum söz konusu olursa bir yılı doldurması beklenmez, yeni bir seçim yapılırdı. Koşovi Ataman seferlere bizzat katılırdı. Seferde olan Zaporojya Ordusunun ve Koşovi Atamanın yokluğunda Siç Radası'nın atadığı ataman yönetirdi. (Yavornitskii, 1888, s. 142-145; Kondriko, 2015, s. 44).

Koşovi Ataman, kâtip ve yesaul ile birlikte Zaporojya Koş'unu oluşturan ordu yargıcının da özel yetkileri vardı. Bunlardan en öne çıkanı, Atamanın önemli bir yardımcısı olarak onun yokluğunda Siç'in koruyucu atamanı olarak görev yapmasıydı. Ayrıca, ordu içerisindeki cezai ve hukuki yargılamaları yürütürdü. Siç'in harcamalarını kontrol eder, düzenler ve askerî teçhizatların gerektiği gibi korunup korunmadığını teftiş ederdi. Yargıcın otoritesinin sembolü ise bir Siç mührüydü. Bu mühür, Siç'in tüm önemli belgelerinde kullanılmaktaydı. Koş'un büro işleri ise Ordu Kâtibi tarafından yürütülürdü. İhtiyaca göre kâtibin yardımcıları artar ya da azalırdı. Kâtip, diplomatik belgeleri hazırlar ve imzalar, kurenlere ve palankalara emirler gönderip oradaki kâtipleri

¹⁹ *Старшина*- Ataman yardımcıları.

²⁰ Zaporojya Siçi'ndeki yürütme erkini kullanan hükûmet.

denetlerdi. Zaporojya Kozak Ordusu'nda kâtiplere çok fazla saygı gösterilirdi. Çünkü okuryazarlardı ve o dönem için okuryazar insanların sayısı son derece azdı. Bu nedenle kâtipler çok uzun yıllar boyunca görev başında kaldı ve atamanlar gibi sık sık değiştirilmedi. Kâtiplerin otoritesinin sembolü, gümüşten yapılma bir mürekkep hokkasıydı. Koş'un diğer bir üyesi ise yesaul idi. Görevi Siç'te ve sefer sırasında ordudaki disiplini ve düzeni sağlamak, Siç topraklarında işlenen suçlarla ilgili soruşturmalar yürütmek, Zaporojya topraklarından geçenlerin güvenliğini sağlamak, mahkeme kararlarını uygulamak, sefer durumunda yiyecek, para, teçhizat gibi materyallerin teminini sağlamaktı. Otoritesinin sembolü, ucunda gümüş halkalar bulunan ahşaptan yapılma bir topuzdu (Kondriko, 2015, s. 45-46).

Kuren atamanları her kuren tarafından bağımsız olarak seçilirdi. Kozaklar, atamanlarını babası gibi görürlerdi. Kozaklarda büyüklere saygı göstermek çok önemliydi. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi Ataman da emri altındaki Kozaklara evladıymış gibi muamele etmek, onları dinlemek ve korumakla mükellefti. Aksi söz konusu olduğunda görevden alınırlardı. Ayrıca önemli bir bilgi olarak, Koş Atamanı olabilmek için de Kuren Atamanlığı yapma şartı yer almaktaydı. Son olarak, Siç yönetiminde ordu hizmetlileri yer alırdı. Bunlar; ordu sevkiyatçısı²¹(topçu ve tahkimat işlerini yönetir), dovbiş²² (ordunun toplanması gerektiği durumlarda davulları dövmekle görevli olan kimseler, aynı zamanda vergileri toplayan ve borçları tahsil eden kimseler), puşkar (hapishane sorumluları), tolmaç (tercüman), kantarcı, şafar (gelir-gider defterlerini tutup harçların toplanmasını kontrol eden kimse) gibi görevliler vardı. Ordu Rada'sı her yılın 1 ocağında başta olmak üzere 1 ekim ve Paskalya'dan sonraki ikinci ya da üçüncü gün toplanırdı. Elbette olağanüstü durumlarda da toplanmaları söz konusuydu. Ordu Rada'sının aldığı tüm kararlar Siç'te ve tüm palankalarda bağlayıcıydı (Kondriko, 2015, s. 46-48).

Zaporojya Kozakları ile ilgili dikkat çeken başka bir husus ise Zaporojyalıların bir devlet örgütlenmesine sahip olup olmadıklarıdır. Çalışmamızın kapsamına tam olarak girmese de bu husustan ayrıntılı olmayan bir şekilde bahsetmekte fayda görülmektedir. Konuya girilmeden evvel, elbette “devlet” sözcüğünü tanımlamak gerekir. Fakat gerek

²¹ *Обозный.*

²² *Довбыш.*

devlet kurumu gerekse devlet sözcüğünün, bulunmuş olduğu coğrafyadaki insanların zihninde ortaya çıkardığı anlam değişmekle birlikte siyasi ideolojilerde de bu sözcük çeşitli ifadelerde anlam kazanmıştır.

Kısaca devlet, güç kullanma tekeli elinde bulunduran örgütler bütünüdür. Devletin insan, toprak parçası ve egemenlik gibi unsurları bulunmaktadır. Zaporojya Kozakları, devletin insan ve toprak parçası gibi unsurlarını tam olarak karşılamaktadır. Ancak, egemenlik söz konusu olduğunda tam bir egemenlikten söz edilememekle beraber tamamen bağımlı bir oluşumdan söz etmek de pek mümkün gözükmemektedir. Örneğin, bazı dönemler süresince Polonya-Litvanya Birliği'nin himayesi altında yaşarlarken çıkarlarıyla uyuşmayan olaylar vuku bulduğunda Çarlık Rusya'nın himayesine geçmişlerdir. Hatta, Osmanlı Devleti ile sıcak ilişkiler kurup diğer iki devletle daha mesafeli hareket ettikleri dönemler de bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında tam olarak egemen olamayan Zaporojya Kozaklarının yeri geldiğinde bünyesi altında olduğu ülkeden ayrılıp başka bir ülkeye yaklaşması da bir egemenlik teşkil etmektedir. Tüm bunlar özetlendiğinde, Zaporojya Kozaklarının bir *quasi-state* yani bir yarı devlet ya da neredeyse devlet olmuş bir örgütlenme olduğu söylenebilir (Kondriko, 2015, s. 65; Akbulut, 2015, s. 165).

2.1.2. Bogdan Hmelitski İsyanı ve Zaporojya Kozaklarının Rus Tebaası Olması Süreci

Günümüzde Ukraynalılar kendilerini Zaporojya Kozaklarının mirasçısı olarak görmektedir. 17. yüzyılda Polonya-Litvanya Birliği tebaası olan Zaporojya Kozakları hem günümüz Ukrayna topraklarındaki soylulara hem de Polonya-Litvanya Birliği soylularının baskılarına daha fazla boyun eğmeyerek 1648'de ayaklandı. Bu ayaklanma Bogdan Hmelitski'nin liderliğinde gerçekleşti. Ayaklanma, günümüz Ukraynası'nda coşkulu bir şekilde kutlanmakta ve Ukrayna'nın Ulusal Kurtuluş Savaşı olarak nitelendirilmektedir. Bu ayaklanmanın neticesinde, Zaporojya Kozak Hetmanlığı kurulmuştur. Ayaklanmayı tetikleyen en önemli etkenler Polonya-Litvanya Birliği'nin Katolik Hristiyan, Zaporojyalıların ise Ortodoks Hristiyan olması, Polonya-Litvanya Birliği'nin Zaporojya Kozaklarının hizmetlerine rağmen onlara karşı ayrımcılık yapması olarak sıralanabilir. Ayrıca, 1596'da Polonya-Litvanya Birliği Kralı III. Sigmund'un Roma Kilisesi baskısı altında tebaası olan Ortodoks Zaporojyalıların Katolik

Kilisesi'nin isteklerine boyun eğmesini istemesi, ilaveten Polonya-Litvanya Birliği'nin iç kesimlerinden gelen yüksek vergi istemlerinden ve soyluların keyfi davranışlarının neticesinde zulüm gören köylü, çiftçi ve kölelerin Zaporojya Kozaklarının özgür topraklarına kaçarak gelmesi, isyanın diğer sebepleri olarak ortaya çıkmaktadır (Papkov, 2015, s. 48).

17. yüzyılın başlarında da Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı birçok ayaklanma başlatan Zaporojya Kozakları sık sık Rusya'dan yardım istemekteydi. Ancak Rusya'nın taht kavgalarıyla başlayan Karışıklık Dönemi'ni yaşaması ve üstüne Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı yürüttüğü savaşı da kaybetmesi, Rusya'nın böyle bir girişimde bulunmasını engellemekteydi. Aksi durumda hem İsveç'i hem Polonya-Litvanya Birliği'ni hem de Osmanlı'yı karşılarında bulabilirdi. Bu yüzden Rusya, denge politikası yürüterek direkt olarak sıcak bir çatışma çıkması ihtimaline karşı temkinli davrandı. Rusya, 17. yüzyılın ikinci yarısında yüzleştiği iç karışıklıkları ve taht kavgalarını atlattı. 1648'de Hmneltski İsyanı'nda Zaporojya Kozaklarının Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı zaferler elde etmesi de Rusya'nın dikkatini isyanın gidişatına yöneltmesine sebep oldu. Ocak 1648'den Ağustos 1649'a kadar olan dönemde Kırım Hanlığı ile birlikte hareket ederek, Sarı Sular ve Korsun'da iki savaş kazanan Zaporojya Kozakları, kısa süre sonra Zboriv'de de zafer kazandı. Bunun üzerine Zaporojyalılar, Polonya-Litvanya Birliği'ne karşı 18 Ağustos 1649 tarihli Zboriv Antlaşması'yla geniş bir siyasi özerkliği, mezheplerine dair birtakım hakları, ayrıca Kiev, Bratslav ve Çernigov voyvodalarının Hmelnitski'nin yönetimine bırakılmasını ve bölgedeki yöneticilerin Ortodoks Hristiyanlardan olmasını istediler. Fakat, bu şartlar uygulanmadı ve isyan devam etti. 1649-1651 yılları arasında isyana Belaruslular da katıldı. Ancak, örgütlenmeleri Zaporojyalılar gibi sistematik değildi ve Hmelnitski'nin yardımına muhtaçlardı. Rusya'nın da henüz isyana destekte bulunma konusunda çekinceleri vardı. Zaporojyalılar bu sebeple Osmanlı ile irtibat kurdu ve 1650 yılında Osmanlı'nın himayesini tanıdı. Ancak, Zaporojyalılar Beresteçko'da yenildi. Savaş alanından ayrılan Kırım Tatar Türklerinden dolayı Kozaklar bu müttefikliğe bel bağlamadı ve Polonya-Litvanya Birliği ile yapılan 28 Eylül 1651 tarihli Bila Tserkva Antlaşması neticesinde kendilerini ciddi anlamda dezavantajlı duruma düşüren bir durumla karşı karşıya kaldı. Eylül 1651 ve Ocak 1654 arasındaki dönemde ise Rusya hem Kırım Hanlığı hem de Osmanlı Devleti ile kayda değer bir uzlaşmaya varamayan Zaporojya Kozaklarını

desteklemek, Ukrayna'yı Rusya'ya bağlamak amacıyla Nisan 1653'te Polonya-Litvanya Birliği Kralı II. Jan Kasimir'e bir elçilik heyeti gönderdi. Polonya-Litvanya Birliği'nden 1649'da imzalanan Zboriv Antlaşması'nın şartlarını yerine getirmesini talep etti. Polonya-Litvanya Birliği'nin şartları kabul etmemesi üzerine Moskova'da toplanan *Zemskiiy Sobor*²³, Ukrayna'nın Rus toprağı olarak kabul edilmesi kararı aldı. Ocak 1654'te Pereyaslav'da Rusya'ya bağlılık yemini eden Kozaklar, Rusya'dan tam bir özerklik alarak kendi yöneticilerini seçme, toprak mülkiyetlerini muhafaza etme gibi haklar elde ederek Rus tebaası oldu (Zvartsev, 2021, s. 58-61; Malov, 2006, s. 11-14; Papkov, 2015, s. 49-50; Drozdovski, 2021, s. 1151-1152; Petkeviç, 2007, s. 190-192).

Zaporojya için bir sonraki önemli gelişme de 1667'de Rusya ile Polonya-Litvanya Birliği arasında yapılan Andrusovo Antlaşmasıydı. Bu antlaşma ile Ukrayna toprakları paylaşıldı ve bu gelişme Zaporojyalıları bir iç savaşa sürükledi. Kozak Hetmanlığı Dinyeper'in batısı ve doğusu olmak üzere bölünerek Doğu tarafı Rusya'ya, Batı tarafı Polonya-Litvanya Birliği'ne bağlandı. Aynı yıl Rusya'yı karıştıran ve 1671'e kadar süren bir başka Kozak isyanı daha çıktı. İsyan, alan yazınında Stenka (Stepan) Razin İsyanı olarak bilinmektedir. Stepan Timofeyeviç Razin, bir Don Kozak Atamanıydı. Yukarıda da kısaca bahsedilen 1654-1667 Polonya-Litvanya Birliği ve Rusya arasındaki savaş boyunca ekonomik sıkıntı çeken Rusya'nın, tebaasından ağır vergiler alması ve henüz tarıma dayalı bir ekonomik üretime başlamayan Don Kozaklarının Kırım Hanı'nın aldığı savunma tedbirleriyle gerekli yağma faaliyetlerine girişememesi isyanın sebeplerini oluşturdu. Rusya'nın bu sıkıntılı durumla karşı karşıya olduğu bir sırada, dönemin Zaporojya Kozakları Atamanı Brukovetski'nin de Rusya'ya karşı isyan etmesi ve Don Kozaklarına hatırı sayılır miktarda destek birlikler göndermesiyle işler daha karmaşık bir hâl aldı (Kondriko, 2015, s. 101-102; Türker, 2020b, s. 174; Vernadsky, 1969, s. 615-616).

Brukovetski'nin, Zaporojya Kozaklarına ve Don Kozaklarına ithafen söyledikleri Türker (2020b) tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

"Sevgili kardeşlerim, sizler zafere ve özgürlük içinde yaşamaya alışkınsınız. Lordlarım, Tanrı'nın sizlere bahşetmiş olduğu tüm zenginlikler ve altından özgürlük için neşe

²³ *Земский Собор*-16. yüzyılın ortasından 17. yüzyılın sonuna kadar Çarlık Rusya'da siyasi, ekonomik ve idari konuları tartışmak için nüfusun her kesiminden (serfler hariç) temsilcilerin katıldığı meclis (Türker, 2020b, s. 169).

içinde olun ve hilekâr Moskova'nın armağanlarıyla süslenmeyin. Sizi uyarıyorum, bizleri sakinleştirdikleri anda dikkatlerini Don ve Zaporojye'nin yok edilmesine çevirecekler. Onların kötü niyeti zaten ortaya çıktı. Kısa bir süre önce Kiev yakınlarında, Brovory, Gogolev ve diğerleri kasabalarında, küçük çocuklara dahi merhamet etmeden tüm sakinlerini katlettiler. Sizleri bir kez daha uyarıyor ve yalvarıyorum, onların sefil paraları ile cezp olmayın. Lord Stenka Razin ile kardeşçe ve uyum içinde hareket edin. Böylece Dinyeper'in ötesindeki kardeşlerimizle kırılmaz bir birlik içinde olacağız” (s. 174).

18. yüzyılın başlarında Büyük Kuzey Savaşları'nın patlak vermesi ve Rusya'nın bu savaştan güçlenerek çıkması Zaporojyalıların Rusya tarafından daha da baskı altına alınmasına sebep oldu. 1708-1709 yıllarında özellikle Osmanlıyla yakınlaşan Zaporojyalıların ihanetinden çekinen I. Petro, Kozaklara çeşitli nişanlar ve para yolladı. Ancak savaş sürerken Zaporojyalılar taraf değiştirdi. Polonya-Litvanya Birliği, Osmanlı ve Kırım Hanlığı Zaporojya'nın bağımsızlığını desteklerken Ruslar bu bağımsızlığı kısıtlama çabası içerisindeydi. Koşovi Ataman K. Gordienko'nun 1709 Poltava Savaşı'nda 8 bin Zaporojyalı ile XII. Charles'in yanında savaşması üzerine I. Petro, 1709'da Siç'in yok edilmesi emrini verdi. Bunun üzerine Zaporojyalıların birçoğu Kırım Hanlığı'na sığınarak Oleşki'ye yerleştirildi. 1711 yılında Rusya, Prut'ta Osmanlı'ya yenildi. Yapılan barışa göre Kozakların Oleşki'de bulunmaları kararlaştırıldı ve Kırım Hanlığı Zaporojyalıları himayesine alıp onlara ticaret yapma serbestisi verdi. Ancak silah taşımalarını ve tahkimat yapmalarını yasakladı. Zaporojyalılar mevcut durumlarından rahatsızlık duyarak tekrar Rusya ile yakınlaşmaya çalışsa da hem I. Petro hem de I. Katerina Zaporojyalıları kısıtırmaya devam etti. 1715'te I. Petro, “Zaporojya hariç Kırımlı tüccarların serbest geçişine dair” bir kararname çıkardı. 1728'de Oleşki'de bir ayaklanma çıkaran Zaporojya Kozakları, Çortomlitskaya Siçi'ne geri döndüler. 1729'da yeni seçilen Koşovi Atamanı Malaşeviç, mektup yollayarak Kozakların tekrar Rus tebaası olarak kabul edilmesini istedi. 1731'de Ukrayna'daki tahkimat hatlarının başındaki Kont Von Weisbach, İmparatoriçe Anna İvanova'ya güney sınırlarını Kırım Tatar Türklerinin saldırılarından korumak için Zaporojya Kozak Ordusu'nu kullanması gerektiğini ifade ederek İmparatoriçe'nin Zaporojya Kozak Ordusu'nun ihanetlerini affetmesini sağladı. Zaporojya Kozak Ordusu'nun tekrar bağlılık yemini etmesinden sonra 1734 yılında Podpilnaya Nehri'nin ağzındaki Çortomlık'ta “Yeni Siç” olarak bilinen Siç'i kurarak Malorusya Valisi'nin

emri altına verildiler. Zaporojya Kozak Ordusu, 1735-1739 ve 1768-1774 Türk-Rus savaşlarına katıldı. Kırım Hanlığı'nın Rusya tarafından işgal edilmesinin ardından eski önemini kaybeden Zaporojya Yeni Siçi'nin hem kendilerinin çıkardıkları isyanlardan hem de Stepan, Bulavin ve son olarak Pugaçev isyanlarına verdikleri desteklerden ötürü Rusya tarafından tasfiyesi başlatıldı. Nihayetinde 5 Haziran 1775'te General P. A. Tekeli Siçi'ni kuşattı, 3 Ağustos 1775'te II. Katerina Zaporojya Kozak Ordusu'nun lağvedildiğini duyurdu. Zaporojyalılar, katliamlara ve sürgünlere maruz kaldı. Bir kısmı Balkanlara göç ederek Tuna Kozaklarını oluşturdu. İlerleyen yıllarda ise dağıtılan Zaporojya Kozak Ordusu askerlerinden, önce Karadeniz Kozak Ordusu daha sonra Kuban Kozak Ordusu oluşturuldu (Golovutskiiy, 1957, s. 338-340, 421-422; Kondriko, 2015, s. 106-107, 117-118; Bigenc, 2024; Denisov, 2015, s. 39).

2.2. Don Kozakları

16. yüzyıl Don Kozakları ile ilgili çok az şey bilinmektedir. Rus belgelerinde, Don Kozaklarına yapılan ilk atıflardan biri 1519 yılına dayanmaktadır. Bu belge, Moskova'nın güney doğusunda bulunan Ryazan Prenslığı ile ilgili olup Kırım'a yapılacak bir görev için yetkiliye bir "Ryazan Kozacı" veya bir "Tatar" kiralanmasını emretmektedir. Bu ifadeden "Tatar" ve "Kozak" sözcüklerinin 16. yüzyılda anlam açısından eş değer olduğu anlaşılmaktadır. Don Kozakları, Rus tarihinde çok önemli rol oynamıştır. Ancak temsil ettikleri kültür Slav, Türk ve Kafkas halklarının bulunduğu bozkırda şekillenmiştir. IV. Ivan'ın Nogay Tatarlarına yazdığı mektup, Kozakların heterojen bir topluluk olduğunu kanıtlamaktadır. *"Bozkırda dolaşan çok sayıda Kozak var, Kazanlılar, Kırımlılar, Azovlular ve diğer küstah (balovni) Kozakları. Bizim sınırlarımızdan (nashikh ukrain) bile onlarla karışıyorlar ve birlikte dolaşıyorlar"*. Slavlar ve Türk halkları arasındaki ortak yaşam, erken dönem Kozak toplumlarının oluşumları konusunda kilit bir rol oynamıştır. Belgelenmiş ilk Don Kozak atamanının adı Türkçe kökenli olup "Sarı Azman" olarak bilinmektedir (Boeck, 2009, s. 18-19).

2.2.1. Don Kozaklarının Tarih Sahnesine Çıkışı

15. yüzyılın sonlarında Don Nehri'nin kuzeyinde ortaya çıkmaya başlayan Don Kozakları, daha sonra Don Nehri'nin güneyine inmeye başladılar. Azak civarına kara ve nehir yollarıyla giden kervanları yağmalarken aynı zamanda bu yolları kullanan

kervanların güvenliğini sağlar ve diğer Kozakların saldırı ve yağmalarından korurlardı. Ayrıca Moskovalılarla Karadeniz hakkındaki bilgilerini silah ve erzak karşılığında takas ederlerdi (Boeck, 2009, s. 14).

Don civarındaki Kozaklar, 16. yüzyılın başında yerleşim yerleri kurmaya başladılar. 1548'de sayıları artan ve yerleşim yerleri inşa etmeye başlayan Don Kozakları, Don ve Volga'da birçok stanitsa oluşturdu. Bu stanitsaların kolektif bir şekilde hareket etmesini sağlayan ilk atamanın daha önce bahsedilen Don Kozak Atamanı Sarı Azman olduğu bilinmektedir (Tyumentsev, 2023, s. 7). 1549'da Don Kozakları, komşu hanlıklara saldırarak düzeyde güçlenmeye başladı. Aynı yıl Nogay Orda Mirzası Yusuf, Kozakların yağma ve talan eylemlerinden dolayı IV. İvan'a bir mektup²⁴ yolladı. Mektupta sadece Ataman Sarı Azman'ın saldırıları değil, Kozak stanitsalarının sayısının Don üzerinde artmasına yönelik hoşnutsuzluğunu dile getirmekte ve gereğinin yapılmaması durumunda bu Kozakların öldürüleceğini belirtmektedir. Yazılı kaynaklarda yer alan ilk Don Kozak Atamanları, Mihail Çerkaşenin, Semen İzvolskiy ve Sarı Azman olarak ifade edilmektedir (Gubarev, 1974, 335-336; Narejnyy & Kislitsın, 2008, s. 38, 44).

Rus tarihçiler, Don Kozak Ordusu'nun resmî kuruluşunu 1570 yılı olarak kabul etmektedir. Elbette Don Kozakları çok daha önceki dönemlerde *Deşt-i Kıpçak'ta* yaşamaktaydı. Önceden Don Kozaklarının toprakları, Rus sınırları ile göçebe hanlıklar ve Osmanlı Devleti arasında sadece tampon bölge olarak görülmekteydi. Kozaklar kendi çıkarlarını her zaman Moskova ile eş değer görmemekteydi. Moskova'nın çıkarlarına aykırı hareket ettikleri ve Moskova'yı politik açıdan zor durumda bıraktıkları durumlar meydana gelmekteydi. Bu tarihte IV. İvan, Kırım Hanlığı'na ve Osmanlı Devleti'ne elçiler göndermeye karar vermiş, elçilerin korunması için Don Kozaklarının eşlik etmesi emrini ferman yoluyla iletmiştir. 1570 yılından sonra Don Kozakları artık kaçaklar ve köylüler olarak değil, bir ordu olarak kabul edilmiştir (Gordeyev, 2006, s. 122).

Çar III. Alexander 1887 yılında Don Kozak Ordusu'na bir mektup yazmış, bu mektubunda Kozakları Rusya'ya 300 yılı aşkın bir süredir hizmet etmelerinden dolayı

²⁴ Mektup hakkında detaylı bilgi için bkz. (Gubarev, 1974, s. 335-340).

tebrik etmiştir. 16. yüzyılda, Don Kozak Ordusunun ve Rus İmparatorluğu'nun beraber olgunlaştığını da mektubunda dile getirmiştir. Çar ayrıca “Kozaklar, Rusya'ya kudretinin henüz doğmakta olduğu bir dönemde hizmet etmeye başladılar” ve “Ordu kudretli göğsüyle bu [imparatorluk] sınırlarını korudu ve Rus Çarlığının topraklarının genişlemesini kolaylaştırdı” ifadelerinde bulunmuştur (Boeck, 2009, s. 13).

2.2.2. Ataman Yermak Timofeyeviç'in Hizmetleri ve Sürgüne Gönderilme Süreci

300 yılı aşkın bir süre boyunca Moğol egemenliği altında bulunan ve bu Moğol-Tatar tehlikesine karşı iletişim kurup ortak hareket etme çabasında olan Rus prenslikleri ve Kozaklar, Altın Orda Devleti'nin de yıkılmasıyla bu iletişimi daha da pekiştirmiştir. IV. İvan'ın hükümdarlığından itibaren çok daha yakın bir iş birliği yapılmaya başlanmıştır. Bunun en büyük kanıtı, Polonya-Litvanya Birliği'nin kralı olan Stefan Batory'nin, Moskova Çarı'nın hizmetinde olan Dinyeper Kozaklarını kendi hizmetine almaya karar vermesi ve onlara bağımsızlık ve teşkilatlanmalarında ayrıcalıklar tanınmasıyla başlayan süreçtir. 1576 yılında Batory bir beyanname yayınladı ve Kozakları kayıt altına aldı. Kozakların sayıları 6.000 olarak belirlendi. Kayıtlara dâhil edilmeyen Kozaklar, Polonya-Litvanya Birliği'nin nazarında Kozak statülerinden mahrum edildi. Bu beyannameye biat etmeyenler ise Zaporojya'ya gitti ve Zaporojya Siçi'ni kurdu. 1578 yılında ordusunda ve kendisine biat eden Kozak kuvvetlerinde reformlar yapan Stefan Batory, Moskova'ya karşı seferler başlattı. Polonya Kralı'nın yanında yer alan Dinyeper ve Zaporojya Kozakları, karşılarında Rus ve Tatarlardan oluşan 45.000 tüfekli asker, Don Kozaklarından ve Moskova halkından oluşan 1000 atlı askerden oluşan bir ordu buldu. Bu birliklerin başında Rus komutan ve prenslerin dışında Tatar kökenli İvan Kulançuk, Don Kozak komutanı Vasiliy Yanov ve elbette ünlü Ataman Yermak Timofeyeviç gibi isimler vardı (Gordeyev, 2006, s. 122-125).

Altın Orda'nın çöküşünden sonra İdil-Ural Bölgesinde birçok hanlık kuruldu ve Moskova Knezliği bağımsızlığını kazanıp Çarlık Rusya'ya geçiş sürecine doğru adım attı. Bu adım, IV. İvan yani Korkunç İvan ünvanıyla akıllara kazınan İvan Vasilyeviç ile atıldı. IV. İvan, uzun yıllar süren savaşlar sebebiyle ekonomik sıkıntılar yaşayan ülkesini kalkındırmak için ticari faaliyetlerde bulunulması gerektiğini biliyordu. Ancak sürgündeki bir Don Kozacı olan Yermak'ın önderliğini yaptığı Volga ve Don Kozakları ile Pugaçev İsyanı'ndan sonra Ural adını alan Yayık Kozakları, Volga Nehri'nin ötesine

geçerek Nogay Hanlığı'na saldırmaktaydı. Batı'da yapılan savaşlar zaten ülkeyi yeteri kadar yıpratmış durumdaydı. Bunun üzerine hem Asya'daki hanlıkların hem de Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın buna karşılık vermesi, IV. İvan'ın pek isteyeceği bir durum değildi. Bilakis, bu durum IV. İvan'ın Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasıyla ters düşmekteydi. Kozakların eylemleri, Çar'ın Asya'daki hanlıklarla barış içinde yaşanmasına yönelik fermanlarına aykırıydı. Ancak IV. İvan'ı ziyaret ettikten sonra Moskova'dan dönen Fars ve Buhara elçileri, Volga Nehri yoluyla Astrahan'a doğru dönerken Yermak önderliğindeki Yayık, Greben, Don ve Volga Kozaklarından oluşan çetenin saldırısına uğradı. Çar, bu hadiseden dolayı çok öfkeleni ve Kozaklara karşı Yüzbaşı İvan Muraşkin'in liderliğinde bir *Streltsi*²⁵ birliği gönderdi. Kozaklar, Gordeyev (2006, s. 127)'e göre bu birliği yenilgiye uğratmıştır. Sever (2021, s. 97)'e göre ise Muraşkin onları yenilgiye uğratmıştır. *Streltsi* birliklerinin bazıları hem bu olayda hem de ileride Kozaklara karşı yürütülecek olan diğer seferlerde Kozakların safına geçerek onlarla yoldaş olacaklardı (Gordeyev, 2006, s. 125-128).

Çar, Yermak ve yoldaşlarının Moskova birliklerini yenilgiye uğratmasından sonra, Don'a bir elçi gönderip Don Kozak Ordusunun "Kozakların" yağma ve talanını durdurmasını ve bu yağma ve talan faaliyetlerine katılanların Moskova'ya gönderilmesini emretti. Ordu, Çar'ın emrini almasını takiben Ordu Konseyi'ni topladı ve Yermak ve yoldaşlarına karşı bir Kozak ordusu gönderme kararı aldı. Yermak, yoldaşlarıyla beraber Yayık'ta bulunmaktaydı. Konsey'in emrini alan Kozaklar yurtlarına dönmek durumunda kaldılar. 800 Yayık Kozağı, Atamanları Neçay ile evlerinde kaldı, Greben Kozakları ise Atamanları Andreyev ile Greben'e döndüler. Don ve Volga Kozaklarından oluşan çete ve bu çeteye önderlik eden Yermak ise Don'a geri dönemedi. Onlar, Sibirya'nın zenginliklerini Ruslara açan, Moskova'ya sadakatle hizmet eden, tuz üretimi ve kürk ticaretinde söz sahibi olan, Sibirya topraklarının başladığı yerlere kaleler ve garnizonlar inşa eden Stroganov Ailesi'nin bulunduğu yer olan Kama ve Çusovaya bölgesine gideceklerdi (Gordeyev, 2006, s. 128).

²⁵ Streltsiler, IV. İvan döneminde tahmini olarak 1545-1550 yılları arasında kurulan ilk düzenli ordu niteliği taşıyan tüfek ve ay balta ile kuşanmış bir ordudur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeniçeri birliklerinin Rusya'daki karşılığı olarak bilinir. Streltsi birlikleri ilk olarak 1552 yılında Kazan'ın işgalinde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yapıcı, M. İ. (2016). Rusya'da ve Osmanlı'da askeri reformun paradoksu: "Aralıkçılar" (Dekabristler) ve "Fedailer", *Alternatif Politika*, 8(2), 270-299.

2.2.3. Stroganov Ailesi ve Ataman Yermak

Gordeyev (2006, s. 125-128), Stroganov Ailesi'nin Kozakları kendilerinin mi davet ettiğinin yoksa Kozakların bağımsız bir şekilde karar alarak mı Stroganovlara gittiklerinin bilinmediğini söylemekle beraber aynı zamanda bir Sibir kroniğinde Stroganovların onları davet ettiğini ifade etmektedir. Gordeyev'in ifade ettiği bu kronik muhtemelen Stroganov Kroniği'dir. Ünal vd. (2020b, s. 50)'e göre, Stroganovların 6 Nisan 1579'da Ataman Yermak Timofeyeviç ve Volga'daki Kozakların, Nogay Türklerine karşı cesurca savaştıklarını ve bölgedeki tüccarlara aman vermediklerini öğrenmiş olduğunu ve bundan dolayı Stroganovların Kozaklara çeşitli hediyeler yollayarak Çusovaya'ya davet ettiklerini, kendi kale ve kasabalarının güvenliğini sağlamak amacıyla onlara bir davet mektubu yolladıklarını yazmaktadır. Bu davetin yapılmasının sebebi, Stroganovların sık sık bozkır kavimlerinin saldırısına uğraması ve savaşçı özellikleriyle bilinen Kozakların bu saldırıların bertaraf edilmesinde, ilerleyen zamanlarda da Sibir Hanlığı'nın işgalinde kullanılması isteğidir. Bu kavimlerin birçoğunun Türk olduğu da unutulmamalıdır. Kozakların zaman içerisinde Stroganovların yerleşim yerlerindeki insanlarla kaynaşıp inançsız Agaryan/Agarlara²⁶ karşı tek yumruk oldukları ifade edilmektedir (Ünal vd., 2020b, s. 51). Sever (2021, s. 97) ise IV. İvan'ın Kozakların Volga ve civarında haydutluk²⁷ yapmalarından ve Çarlık Rusya'ya siyasi sorunlar yaşatmalarından dolayı onları cezalandırmak amacıyla Yüzbaşı İvan Muraşkin'i Kozakların üstüne göndermesi ve onlara bir bozgun yaşatmasından sonra Yermak ve 540 yoldaşının Muraşkin'in elinden kurtularak Stroganovların yurtlarına gittiğini ileri sürmektedir.

²⁶ Kroniklerde hem Müslümanları ifade etmek için hem de Hristiyanlığın Ortodoksluk mezhebini benimsemeyen Tatar, Ostyak, Vogul gibi Sibirya kavimlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Sözcük, aynı zamanda "Pagan" anlamında da sık sık söylenilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ünal, F., Özkan, M., Karakulak, M., Sever, Z., & Arslantürk, H. (2020b). *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. Ayrıca "Agaryan" sözcüğü Bizans kaynaklarında Hristiyan Peçenek Türklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Pehlivan, B. (2023). Çıtak/Çitak/Çatak Türkleri Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme. İçinde Balcı, A. & Dokur, İ. D (Ed.), *Öd Tengri Yaşar* (ss. 55-69).

²⁷ Yermak ve Kozaklarının 1577-1578 yıllarında Oka ve Volga nehirlerinde hem gemilere hem de ticaret kervanlarına Don ve Yayık Kozaklarıyla birlikte yağma faaliyetlerinde bulunması, İran ve Kafkasya istikametinden Çarlık Rusya'ya giden elçi heyetlerine saldırıp bazı elçileri öldürerek Çarlık Rusya'nın politik açıdan zor duruma düşmesi üzerine IV. İvan'ın Yüzbaşı Muraşkin'i bu eylemlerde bulunan Kozakları cezalandırmak için gönderdiği hadise vurgulanmaktadır. Muraşkin'den kaçan Kozaklar Stroganovlara gitti. Stroganovlar tarafından teçhizatlandırılan Kozaklar, Vogullarla savaşarak büyük ganimetler elde etti. Böylece IV. İvan'ın Kozakların yakalandığı yerde bertaraf edilmesi emrini yerine getirmemiş oldu. Detaylı bilgi için bkz. (Ünal vd., 2020c, s. 37-38).

Bir diğer kronik olan Remezov Kroniği'nde ise (Ünal vd., 2020c, s. 38-42), Maksim Stroganov'un Kozaklara erzak ve teçhizat sağlamasının Çar IV. İvan tarafından öğrenilmesi sonucu Çar'ın gönderdiği mektubun²⁸ muhteviyatını Maksim'in Yermak ve Kozaklarla paylaşmaya cesaret edemediği ifade edilmektedir. Kroniğe göre Kozaklar, bu erzak ve teçhizatları tehdit yoluyla Stroganovlardan tedarik etmiştir. Kozaklar tarafından hem can hem de mal güvenliğinin tehlikeye girdiğini düşünen Maksim, Çar'ın merhametine sığınmıştır. Yukarıdaki ifadelerde Kozakların Vogullarla yapmış olduğu savaştan önce Maksim tarafından erzak ve teçhizat bakımından tekml edilip donatıldıkları belirtildi. Savaştan sonra ganimetle dönen Kozaklardan bu erzak ve teçhizatların tam bedeli üzerinden ya da küçük bir kâr payı ile kendisine geri ödenmesini talep eden Maksim'e Yermak'ın birliklerinin başındaki Ataman İvan Koltso ve Kozakları hep bir ağızdan aşağıdaki ifadeleri kullandılar (Ünal vd., 2020c) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

Ey Adam, şu an bile öldüğünü bilmiyorsun, seni götürüp parçalara ayıracağız. Bizim 5.000²⁹ kişilik birliğimiz için adam başı üçer funt³⁰ barut, kurşun ve silah; üç tane alay topu, üçer pud³¹ çavdar unu, birer pud peksimet, ikişer pud yulaf ve hububat, birer pud tuz ve et, bir miktar yağ, her yüz adam için ise üzerinde ikona olan alay sancağını bize teslim et (s. 42).

Maksim bu söylemlerden dolayı korkuya kapıldı ve Kozakların isteklerini yerine getirmek zorunda kaldı. Sibirya'ya doğru yola çıkmaya hazırlanan Kozaklar Maksim'e “Tanrı bize kazanç ve sağlık verirse dönüşte bunları ödeyeceğiz ve sizi ödüllendireceğiz. Şayet öldürülürsek geride kalanlar senin bu yaptıklarını minnet ve sevgiyle hatırlarlar. Ancak bizler babalarımıza ve annelerimize geri dönmeyi umut ediyoruz” (Ünal vd., 2020c, s. 43) diye söz verdiler.

²⁸ IV. İvan'ın Maksim Stroganov'a gönderdiği mektupta Yermak ve Kozaklarının Çerdin'e gönderilmesini emrettiğinin yanı sıra aynı zamanda şu ifadeler yer almaktadır: “*Ey zat! Hatırla! Böylesi büyük ve müstakil komşunla nasıl çekişirsin ve aramızdaki ilişkileri bozmaya nasıl sebebiyet verirsin? Bunun için sana ne yapacağımı bilmiyorsun. Bu teşebbüsten iyi sonuçlar çıksa ve olumlu şeyler elde edilse dahi yine başına neler geleceğini bilmiyorsun.*” (Ünal vd., 2020c, s. 41).

²⁹ Yesipov Kroniği'nde bu sayı 540'tır. Stroganov Kroniğinde de bu sayı 540'tır. Ancak Maksim, Kozaklara 300 kişilik destek kuvvet vermiştir böylece sayılı 840 olmuştur. Remezov Kroniği'nde ise Yermak'ın Çusovaya'ya geldiğinde bu sayının 5 bin olduğu yazmaktadır. Yermak, Tagil Nehri'ne ulaştığı zaman bu sayı 3 bine düşmüştür. Bunların da bir kısmı geri dönerek Yermak'ın birlikleri toplamının Sibir Hanlığı sınırlarına ulaştığında 1636 olduğu ifade edilmektedir. (Ünal vd., 2020c, s. 39; Ünal vd., 2020a, s. 51-52).

³⁰ Bir Rus ağırlık ölçü birimidir. 1 Funt, 409 grama denk gelmektedir.

³¹ Bir Rus ağırlık ölçü birimidir. 1 Pud, 16,38 kilograma denk gelmektedir.

Çar tarafından öldürölme emri verilen Yermak ve Kozakları, Sibirya'nın işgalinde kilit rol oynadı. Yermak, bir Rus kahramanı olarak mertebe kazandı. Rusya'ya olan hizmetleri öölümsüzleştirilerek hakkında birçok eser yazıldı. Bu eserler, günümüzde Sibir Hanlığı'nın ve özellikle Küçüm Han Dönemi'nin tarihine ışık tutmaktadır (Ünal vd., 2020a, s. 19).

2.2.4. Yermak Timofeyeviç'in Önderliğindeki Kozakların Sibir Hanlığı'nı İşgali

Batı'da yapılan savaşlardan yorgun olan Moskova, Doğu'da ve Güney'de barışçıl politikalar izlemekteydi. Bu savaşların yaratmış olduğu ekonomik zorluklar, IV. İvan'ın dikkatini doğuya çevirmesine yol açtı. Özellikle Doğu'daki tuz ve kürk ticaretini kontrol etmek isteyen IV. İvan, Kazan Hanlığı'nı 1552'de devirmesiyle birlikte gözünü Sibir Hanlığı'na dikti.

Sibir Hanı Yâdigâr Han, 1552'de Moskova'nın Kazan Hanlığı'nı ele geçirmesiyle birlikte Rusların Sibirya'yı istilasını konusunda endişelendi ve Ruslarla iyi geçinmeye çalıştı. 1553'te Yedigâr Han, IV. İvan'ı tebrik etmek için çeşitli hediyelerle birlikte iki elçi gönderdi. İvan'a her yıl samur ve sincap kürklerinden oluşan haraç ve vergileri ödeyecek 30.000 Tatar olduğunu bildirdi. Yeni Sibir Hanı Küçüm Han ise sefeinin vermiş olduğu haraç ve vergileri reddederek Sibirya ile yükselen Çarlık Rusya arasındaki tüm ilişkileri kesti. 1573'te Sibirya'daki Rus büyükelçisi T. Çubukov'un öldürölmesi emrini verdi, yeğeni ise Kama Nehri civarındaki bölgelere saldırılar düzenledi. IV. İvan, Küçüm'ün eylemlerine yanıt olarak Ural'da ticari faaliyetler yürüten Stroganov ailesine asker toplama ve Sibirya'ya müdahale etme yetkisi veren bir "kraliyet ruhsatı" verdi. Çar ayrıca Uralların doğusundaki toprakları da bu aileye vererek İrtiş ve Ob nehirleri boyunca ileri garnizonlar inşa etmelerine, Rus devletinin Nogay, Tatar ve diğer göçebe orduların saldırı ve yağmalarına karşı korumasına karşılık olarak izin verdi. Bu garnizonların gelecekteki yerleşimcilerinin ise kaçak ve haydut olmadıkları müddetçe vergiden muaf olarak balıkçılık ve avcılık faaliyetlerinde bulunabileceklerinin teminatını verdi. O sırada sürmekte olan ve uzun yıllar da sürecek olan Livonya Savaşı'nın yaratmış olduğu olumsuz koşullar, IV. İvan'ın neden bu imtiyazları ve ruhsatı verdiğinin sebebi olarak göröllebilir (Naumov & Collins, 2006, s. 55-58; Gordeyev, 2006, s. 131; Topsakal, 2011, s. 42).

Önceki ifadelerde IV. İvan'ın doğu sınırlarının korunması görevini Stroganov Ailesi'ne verdiği vurgulandı. Kazan Hanlığı'nın işgal edilmesiyle Perm toprakları Rus yerleşimciler ve altın gibi diğer değerli madenleri arayan kimseler için bir cazibe merkezi hâline geldi. Güç sahibi özel girişimciler için büyük fırsatlar içeren bu topraklarda Novgorodlu tüccar ailesi Stroganovlar yükselen güç olacaktı. Stroganov Ailesi'ne tanınan imtiyazlar onları pratikte Kama Bölgesi'nin valisi yaptı. Kama topraklarının uzun zamandır kendilerine ait olduğunu düşünen Sibiryâ Tatarları, bölgedeki Rus yerleşimcilere tehlike oluşturmaktaydı. Stroganov Ailesi hem kendi çıkarları hem de IV. İvan'ın kendisine Sibiryâ İmparatoru ünvanını vermesinden dolayı Sibiryâ topraklarına yürümenin ehemmiyet teşkil ettiğinin farkında oldukları için Kozaklarla birlikte Sibiryâ'ya yürüme kararı aldılar. Stroganovlar, Kardegen ve Konkor kalelerini Sibiryâ'nın işgali için hazırladılar. Yermak önderliğindeki Kozaklar, Rus topraklarını doğuya doğru genişlettiler. Yermak, Don bozkırlarında ve Moskova, İran, Buhara üçgeninde mal taşıyan gemilere yapmış olduğu yağma ve korsanlık faaliyetlerinden dolayı deneyim kazanmakla kalmamış, ününü yaymış ve gözü pekliğini kanıtlamıştı (Topsakal, 2017, s. 93-94; Forsyth, 1994, s. 29-30).

Eylül 1582'de³² Yermak 540³³ adamıyla beraber Uralları gerisinde bırakarak Tagil ve Tara nehirleri aracılığı ile Çimga-Tura kasabasına ulaştı ve bölgenin mirzası olan Yepença'nın ordusunu yenilgiye uğrattı. Fazla zaman geçmeden Ataman İvan Koltso 300 adamıyla beraber Yermak'a katıldı. Sefere Tura, Tobol ve İrtiş nehirleri boyunca devam ederek Sibir Hanlığı'nın başkenti Kaşlık'a doğru ilerledi (Naumov & Collins, 2006, s. 58; Topsakal, 2011, s. 43).

Ekim ayının son günlerinde Yermak ve adamları, yaklaşık on bin kişi olan Sibir Tatarlarıyla Kaşlık'a yakın bir bölgede önemli bir mücadeleye girişti. Ruslar, ateşli silahların bir tür büyü olduğunu düşünen ve paniğe kapılan Tatarların bilmediği ateşli silahları kullanmaları sayesinde savaşı kazandılar. Rus tarihçi Nikolay Karamzin, Sibir Hanlığı'na karşı yapılan seferi şu sözlerle ifade etmektedir: "Sibiryâ'nın fethi birçok

³² Forsyth'e göre bu tarih 1581'dir. James Forsyth, *A History of the Peoples of Siberia: Russia's North Asian Colony 1581–1990* (Cambridge: Cambridge university press, 1994), 30.

³³ Yesipov Kroniği'ne göre Yermak ve Kozaklarının Çusovaya'ya geldiklerindeki sayısı 540'tır. Stroganov Kroniğinde de bu sayı 540'tır. Ancak, Yermak ve yoldaşlarına Stroganovlar tarafından 300 kişilik ilave bir birlik verilerek bu sayı 840'a ulaşmaktadır (Ünal vd., 2020c, s. 37-38; Ünal vd., 2020a, s. 51-52).

yönden Meksika ve Peru'nun fethine benziyordu, ateş eden bir avuç insan, ok ve mızrak kullanan binlerce kişiyi alt etti.” (Naumov & Collins, 2006, s. 58).

23 Ekim’de Kozaklar “Tanrı Bizimle!” (*s nami bog!*) nidaları atarak Tatarlara hücum etti. Bu çatışmada Muhammed Kul yaralandı ve Küçüm Han ile geri çekilmeye başladı. Kozaklar, 24-25 Ekim tarihlerinde iki gün boyunca Tatarları takip etti ve yakaladıkları Tatarları öldürdü. Çuvaş Burnu’nda yapılan savaşta 107 asker kaybeden Kozaklar, Muhammed Kul’u da esir alıp Yermak’ın karşısına çıkardı. Yermak, Ataman İvan Koltso ve 50 Kozak askerini Muhammed Kul’un da aralarında bulunduğu soylu esirlerle ve çeşitli hediyelerle birlikte Moskova’ya IV. İvan’ın huzuruna gönderdi. Yermak, 26 Ekim 1582’de Sibir Hanlığı’nın başkenti Kaşlık şehrini ele geçirdikten sonra Küçüm Han servetini ve mücevherlerini toplayıp ailesi ve 1000 kişilik maiyeti ile birlikte Sibiry’a’nın güneyine kaçtı. Tatarların yenilgisi Sibiry’a halklarını şiddetli bir şekilde sarstı. Ancak Sibiry’a halklarının birliği bozulmuş durumdaydı ve çoğu Tatar mirzası mevcut konumlarını korumak için Çar’ın vassalı olma talebinde bulundu. Kendi halklarını yarı bağımsız bir şekilde yönetme karşılığında ordularını Çar’ın ordusuna katmayı ve Rus seferlerine yardımcı olmayı teklif etmekteydiler. Bu işbirlikçi Tatarlara ise “Hizmet Tatarları” (*slujilnye tatari*)³⁴ denilmekteydi. Sibiry’a halklarının bu durumu göz önüne alındığında Rusya Kozakları avantajlı durumdaydı. Fakat Kozakların Rus devlet merkezine olan uzaklığını ele aldığımızda ciddi bir adam, erzak, mühimmat problemi yaşanmaktaydı. Her ne kadar ateşli silahlara sahip olsalar da düşmanları kendilerinden daha kalabalıktı. Tatarlar bir dizi vur kaç taktiği ile Kozakları yıprattı, ardından Yermak ve adamlarının çoğunu pusuya düşürerek 16 Ağustos 1585’te öldürdü. Çarlık tarihçileri Yermak’ı Ortodoksluğun sancağını taşıyan bir kahraman olarak nitelendirmektedir. O, Paganlara karşı bir Hristiyan zaferi kazanmıştı. Komünist Parti

³⁴ Kazan Hanlığı işgal edildikten sonra Rusların Baltık Denizi’nde bir liman edinme arzusunun Livonya Konfederasyonu’na bağlı yerlere saldırmasıyla çıkan Livonya Savaşı’nda 50.000 Tatar Türk’ü asker Rus saflarında yer almıştır. Bu Tatar Türklerine “Hizmet ehli Tatarlar” *slujilnye Tatari* denmiştir. Zamanla güçlenen ve zenginleşen bu Tatarlar, Farsça, Arapça ve Rusçayı iyi bir şekilde bilen kimseler olmuştur. Zümre hâline gelen bu kişiler Ruslar tarafından da bir an önce “Ruslaştırılma” politikasına maruz bırakılmıştır (Kurat, 1965, s. 96). Ayrıca, Bu Tatar Türklerine “Kasım Tatarları” ya da “Kasım Kozakları” adı da verilmiştir. Kasım adı, 1445 yılında Kazan Hanı Uluğ Muhammed oğlu Kâsım Han’dan gelmektedir. Bir Kozak çavuşu ve Kozak araştırmacısı olan İgor Filatov (Kazaki62, 2024), bu hizmet ehli Tatar Türklerinin birçoğunun Mişer Tatarlarından olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca İgor, “Kozak” sözcüğünün 16. yüzyılda Rus devletine hizmet eden Tatar Türklerine denildiğini vurgulamaktadır. Bu Tatar Türklerinin özellikle Nogayların bulunduğu bölgelerin sınırlarına gözlemci ve sınıf muhafaza görevlerinin icra edilmesinde hizmet ettiğini belirtmektedir.

tarix yazıcılığı da Yermak'ı cesur, korkusuz, savaş sanatı konusunda bilge bir adam olarak nitelemektedir. Yermak'ın liderliğindeki Don ve Volga Kozakları, devletin dñzenli ordusunda olmayan sıradan insanlardı ve Sibirya Halklarını Cengiz Han'ın soyundan gelenlerin boyunduruğundan kurtaranlar olarak öv÷lmekte ve saygı duyulmaktaydılar (Forsyth, 1994, s. 30-31; Gordeyev, 2006, s. 133-134; Sever, 2021, s. 98-100; Topsakal & Yılmaz, 2021, s. 26-28).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARADENİZ VE KAFKASYA BÖLGESİNDEKİ KOZAKLAR

Çarlık Rusya'nın özellikle IV. İvan hükümlanlığında, savaşlar sebebiyle yorgun düşen ekonomiyi canlandırmak ve doğu sınırlarını bozkır kavimlerinden korumak maksadıyla doğu istikametine genişlemesi, 1552 yılında Kazan ve hemen ardından 1556 yılında Astrahan Hanlığı'nın sonunu getirdi. Aynı kaderi Sibir Hanlığı da paylaştı. Bu politikaların altında Sibirya'daki kürk ticareti ve Çin ile ticari ilişkiler kurma isteğı yatmaktaydı. Çarlık Rusya doğu sınırlarındaki ticari emellerinde başarıya ulaştı ve bu başarıyı güney sınırlarında gerçekleştirmek için Kırım Hanlığı ve Kafkasya üzerine yürüdü. Kafkasya üzerinden Hindistan pazarına ulaşmak isteyen Rusya, Osmanlı Devleti ve İran ile mücadeleye girişti. Kafkasya'nın Rusya için bu kadar cazip olmasının bir diğere sebebi de Kafkasya'nın hem Karadeniz ve Hazar Denizi'ndeki hâkimiyetini güçlendirecek olması hem de Asya'ya uzanan bir köprü görevi görecektir olmasıydı. Bölgedeki Kozak unsurlarının varlığı 16. yüzyıla dayansa da kalıcı Kozak varlığı 18. yüzyıldan itibaren boy gösterdi. 16. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusya'nın Kafkasya'daki sınırları Hazar'ın batısındaki Terek ve Sunja nehirlerinde ve Astrahan'da sona ermekteydi. Kafkasya'nın kuzeyinde Nogay Türklerinin ve Kalmukların kontrol ettiğı bozkırlar uzanmaktaydı. Bu durum, Çarlık Rusya'nın Moskova-Terek arasındaki güzergâhın doğrudan güney istikametindeki bir kara yoluyla değil, İdil Nehri ve Hazar Denizi üzerinden gerçekleştirilen bir su yolu biçiminde gelişmesine sebep oldu. Yukarıda da ifade edildiğı gibi Kazan ve Astrahan'ın Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesi Kafkasya'nın kapılarını açtı. Hazar kıyılarına da ulaşan Çarlık Rusya, Kozakları bölgeye iskân ettirmeye başladı. Rusların güneye inip Kafkasya'ya yayılmasını engellemek için 1569 yılında Astrahan Seferi'ne çıkan Osmanlı İmparatorluğu, Don ve İdil Kanal Projesi'ni gerçekleştirmeye çalıştı. Bu seferle jeopolitik konumunun öneminden ötürü Astrahan'ı Rusya'dan geri alarak Hazar ve

Kafkasya'nın güvenliğini sağlanması, Don-İdil nehirleri üzerinden Hazar'a yelken açılıp Türkistan'a ulaşılması ve İran'ın kuzeyden kuşatılması amaçlandı. Sefer, Kırım Hanı'nın kışın şiddetinden çekinmesinin Osmanlı askerleri arasında ikileme yol açması, başarılı olunması hâlinde Osmanlı'nın Kırım'a vali atayarak bölgeyi kendine bağlayacağı söylentilerinin yayılması ve Osmanlı ordusunun bölgenin coğrafyasına uyum sağlayamaması gibi nedenlerle başarısız oldu (Taşçı, 2019a, s. 74; Çaycıoğlu, 2022, s. 721, 723, 726; Seaton, 1985, s. 127; Çataklı, 2019, s. 48; Işık, 2018, s. 130; İnalçık, 1948, s. 383-384).

3.1. Rusların Kafkasya'ya Girişi

Ruslar, Kazan ve Astrahan'ın işgal edilmesinden sonra Kafkasya'daki Hristiyan Çerkesler ile temas kurdu. Ayrıca bazı Kafkas halkları da Çarlık tarafına temsilci göndererek Çarın boyunduruğu altına girmek istediklerini bildirdi. Bu halklardan biri de Küçük Kabardeyler idi. Küçük Kabardeyler'in beyi Temrük Ruslarla görüştü. Görüşmelerin neticesinde 1567'de Sunja Nehri'nin Terek Nehri'yle kavuştuğu noktada Terek Kalesi inşa edildi. Terek boyunca aynı ad ile üç ayrı yerleşim yeri kuruldu. Bu yerlerin biri az önce ifade edilen ve bizzat IV. İvan tarafından inşa edilen Temrük Kalesi oldu. İkincisinin ise 1567'de Sunja Nehri kıyısında kurulduğu bilinmektedir. Sunja'daki kaleye yerleştirilen Kozakların görevlerinden biri de bölgedeki Rus hamiliğini isteyen Kabardeyleri korumaktı. Bu kale aynı zamanda Rusya, Osmanlı ve Kırım Hanlığı arasında diplomatik sorunlar çıkmasına neden oldu. İstanbul'a gelen Rus elçisi Novolsilytsev'e verilen II. Selim'in Nâme-i Hümayûnu'nda, Osmanlı'nın Astrahan Seferi'nin nedenleri belirtildi. Terek'teki kalenin Astrahan'dan gelen Müslümanların hac yoluna engel teşkil ettiği ifade edildi. Rus tarafı ise bu kalenin Temrük'ün muhafazası için inşa edildiğini vurguladı. Üçüncü yerleşim yeri de 1578-1585 yılları arasında Terek ve Sunja'nın birleştiği noktada inşa edildi. Türkistan'daki Sünni Müslümanlar ile Şii İran arasında hac ve ticaret yolları konusunda anlaşmazlıklar söz konusuydu. İran, bu amaçlarla kendi topraklarını kullanmak isteyen Türkistanlıların geçişini zorlaştırmaktaydı. Dolayısıyla Türkistanlılar, hac rotalarını Astrahan üzerinden gerçekleştirmektedir. 1556'da Astrahan'ın Ruslar tarafından işgali, İran nedeniyle güney yolunu kullanamayan Türkistanlı hacıların kuzey yönünü de kapatmış, bu durum onların Osmanlı Devleti'nden yardım istemesine yol açmıştı. Bu gelişme, Astrahan

Seferi'nin sebeplerinden biri olarak kabul edildi (Çaycıoğlu, 2022, s. 723-724; Taşçı, 2019a, s. 74; Işık, 2018, s. 133; Uzunçarşılı, 2003, s. 34).

3.2. Svyatoy (Kutsal Haç) ve Kızılyar Kalesi

Ruslar, IV. İvan'ın yönetimi altında Kafkasya'ya yerleşmeye başladı. Ancak Çarlık, iki asra yakın bir süre içerisinde kendi mahallî yönetimlerini oluşturamadı ve buna bağlı olarak istikrarlı bir politika da yürütemedi. İstikrarlı ve kalıcı adımlar I. Petro (Büyük Petro) döneminde atıldı. I. Petro, Avrupa'nın sömürge politikalarından esinlenerek Rusya'da endüstriyel üretimi artırmak için Hazar Denizi'nin batı sahillerindeki limanlara, bilhassa Bakü, Derbent ve Astrahan gibi liman şehirlerine yöneldi. I. Petro, Avrupa ile Asya arasındaki ticaret hattını İzmir yerine Astrahan ve St. Petersburg üzerinden yönlendirmeyi hedefledi. Bu nedenle, Avrupa'dan Asya'ya ticaret yapılabilmesi için Rusya üzerinden bir ticaret yolu oluşturulması gerekmekteydi. Bu projede, batıdaki başlangıç noktası olarak Riga ve St. Petersburg limanları seçildi. I. Petro, Batı Daugava Kanalı'nı İdil Nehri ile birleştirerek Riga ve St. Petersburg'dan Astrahan'a ve hatta Hazar Denizi'ne kadar su yoluyla ulaşım sağlanmasını hedefledi. Çar, Rusya'nın Çin'in batısıyla, İran ve Hindistan'la ticari ilişkilerde söz sahibi olmasını gaye edindi. 1717'de gerçekleştirilen Hive Seferi, Hindistan ile ticari bir yol kurma çabalarının bir parçası olarak düzenlendi. Rus ve Kafkas halklarının etkileşimi, bu hedefin gerçekleştirilmesine yardımcı oldu. Rus ve Kafkasyalı tüccarlar Astrahan, Kızılyar ve Mozdok gibi merkezlerde şarap, baharat, tekstil ürünleri ve deniz ürünleri ticareti gerçekleştirdi. I. Petro'nun 1722-1723 yıllarındaki Hazar Seferi'nin sonucu Agrahan Körfezi'nden Derbent'e kadar olan Hazar'ın batı kıyı bölgesi Rus topraklarının bir parçası hâline geldi. Kazanılan yeni toprakların kalıcı olması ve yapılan seferin başarısının pekiştirilmesi amacıyla bölgeye kale ve istihkâmlar inşa edildi. Kafkasya'nın kuzeyi ve Dinyester ile İrtiş ırmakları arasındaki Deşt-i Kıpçak arazisinde at koşturan, soygunculuk yapan, çok etnikli heterojen bir yapıya sahip olan ve Hristiyanlaştırılıp Slavlaşan Kozaklar, Trans-Sibirya'da olduğu gibi Kafkasya'da da kolonizasyon faaliyetlerinde öne sürüldü. Rusya, işgal ettiği topraklarda alışlagelen politikasının gereğini yaparak, yani işgal ettiği bölgedeki yerli halkın çoğunluğunu imparatorluğun iç kesimlerine gönderip ele geçirdiği topraklara Kozakları iskân

ettirerek şehirleşme girişimlerinde bulundu. *Svyatoy Krest Kalesi*³⁵'nin inşası, bizzat I. Petro'nun 20 Eylül 1722'de bölgeye gidip inşa emrini vermesiyle başladı. Kalenin inşaatı 1724 yılında tamamlandı. 6 burcu olan bu kaleye 1384 asker ve 21 top konuşlandırıldı. 22 Eylül 1724 tarihinde I. Petro'nun Korgeneral Mihail Matyuşkin adına imzaladığı kararnamede Terek yerleşkesi garnizonu ve sakinlerinin Svyatoy Krest'e nakledilmesi emri verildi. Ayrıca Terek yakınlarında yaşayan Aşağı Kabardey Çerkesleri de kalede iskân ettirildi. Benzer olarak, *Verhovniy Tayniy Sovet*³⁶'in 22 Temmuz 1726 yılında bölgedeki Terek soylularının, yeni vaftiz edilmiş Kozakların, Mirzaların, Okoçanların ve bazı Dağlıların da kaleye nakledilmesine ve aile başı iki ruble karşılığında evler inşa edilmesine karar verilmiştir. Kuzeydoğu Kafkasya'daki askerî ve sivil idarenin takdiri kale komutanındaydı. Komutan direkt olarak Askerî Kolej'e bağlıydı. Bölgenin sükûnet ve barışını sağlamak kale komutanının göreviydi. Komutanın askeri görevlerinin haricinde mali ve ekonomik sorumlulukları da bulunmaktaydı. Komutan, kaledeki asker sayısı, hizmet süresi, hizmetten ayrılan ve ölen askerlerin sayısı, erzak miktarı, teçhizat ve mühimmat durumu ile eksik varsa ihtiyaç duyulan miktarı düzenli olarak Askerî Kolej'e raporlamakla yükümlüydü (Taşçı, 2019a, s. 74-75; Çaycıoğlu, 2022, s. 724-726; Çekulayev vd., 2016, s. 88-89; Çatalkılıç, 2019, s. 48-49).

Svyatoy Krest Kalesi aynı zamanda bölgedeki diğer Kozakların yönetimi konusunda da yetkili durumdaydı. Çarlık Rusya'nın Kafkasya'da kurduğu idari birimlerin ilk örnekleri bu kale ve sonradan inşa edilecek kalelerle birlikte Kozaklar üzerinden gerçekleştirildi. Kalenin inşa edilmesi Kafkasya'daki Rus etkisini belirgin hâle getirdi. Ayrıca kalenin bir işlevi de Rus hâkimiyetine karşı çıkan Dağlıların hareketlerinin dikkatle izlenmesine ve ileride gerçekleştirilecek seferlerin planlanmasına katkıda bulunmuş olmasıdır. Kalenin etkinliği, 1735 yılında Gence Antlaşması ile son buldu. 1735 yılında Çariçe Anna İvanovna'nın talimatıyla General Levaşov tarafından Kızılyar Kalesi'nin inşa edilmesi, Mozdok Hattı'nın kuruluşuna kadar Kafkasya'daki Rus idaresinin önemli bir mihenk taşı temsil etti. Kızılyar Kalesi'nin inşa edilmesinden itibaren daha önce

³⁵ Kutsal Haç Kalesi

³⁶ Çariçe I. Katerina tarafından 8 Şubat 1726 yılında kurulan, 6-8 kişiden oluşan ve önemli devlet meselelerine karar veren devletin en yüksek danışma kurulu.

Svyatoy Krest Kalesi'nin inisiyatifinde olan yetkiler Kızılyar Kalesi'ne aktarıldı (Taşçı, 2019a, s.75; Çatalkılıç, 2019, s. 97, 101; Gaziyeva, 2016, s. 94).

Kızılyar Kalesi'nin coğrafi konumu, Çervlennaya Stanitsası'ndan Astrahan Viyaleti sınırına, doğuda Kuma Nehri ve Hazar Denizi'ne, kuzeyde Nogay Bozkırına ve güneyde Kumuk topraklarına kadar olan bölgeleri kapsamaktaydı. Kızılyar Kalesi ve sakinleri, tıpkı bulunduğu coğrafya gibi farklı millet ve inançlara mensup birçok topluluktan meydana gelmekteydi. Kale'de Ermeni, Gürcü, Kozak, Kumuk Türkü, Nogay Türkü, Azerbaycan Türkü, Çeçen, Fars, Yahudi, Tatar Türkü, Çerkes gibi çeşitli milletlerden insanlar kurdukları mahallelerde yaşamaktaydı. Kalenin sınırları genişledikçe yeni yerleşim yerleri inşa edildi. Dört köy Astrahan yolunda, altı köy Terek boyunca, dört köy de Hazar'a dökülen küçük ırmak kıyılarında olmak üzere on dört köy inşa edildi. Kale nüfusu ağırlıklı olarak Ermeni, Gürcü, Nogay Türkleri ve Kozaklardan meydana gelmekteydi. Kale aynı zamanda Çarlık Rusya'nın idari ve kültürel politikalarının ihtiyaçlarını karşılayan çok etnikli ve çok dinli bir oluşumun temsilcisiydi. Kızılyar Kalesi, Rus oryantizminin ve Ortodoks Hristiyanlığının Kafkasya'da yayılmasının en önemli ayağı oldu. Rusların kurduğu medreseler ve teşvik ettiği dinî okullar halkın dünya görüşünü değiştirmede rol oynadı. 1838'de Kafkas Kolordusu Komutanı olan General Golovin, Savaş Bakanı Çernişev'e gönderdiği raporda mümkün olan her yerde din adamlarının eğitimi ve Müslüman okullarının kurulması gerektiğini, bu sayede yerli halkın düşüncelerine etki edebileceklerini kaydetti (Gaziyeva, 2016, s. 94-95; Çatalkılıç, 2019, s. 101, 104, 118).

Bir Küçük Kabardey feodali olan Prens Kurgok Kañçokin, 1759 yılında Rus hamiliğinin kabul edilmesi için samimiyetini göstermek amacıyla Kızılyar Kalesi'nde vaftiz olmak istedi. Bu husustan dolayı Kızılyar Kalesi'nin komutanı olan Tümgeneral Frauendorf ile görüşmek için komutanın elçilerini bilgilendirdi. Kalenin yetkilileri ilk başta bu teklifin samimiyetine inanmasa da bu hususa yönelik 1762'de Rus makamlarınca yetkilendirilen bir heyet Kañçokin'in iskânının elverişli olacağına karar kıldı. Bunun üzerine Kañçokin, 22 Ağustos 1762 tarihinde Kızılyar'da vaftiz edilip yarbay unvanı aldı ve akabinde Andrey İvanoviç ismiyle anıldı. Kañçokin, 9 Nisan 1763 tarihinde, dönemin Kızılyar komutanı olan General Stupşin ile görüştüğünde Mozdok'un inşası üzerine taleplerini ilettili. Ancak Stupşin, Rus makamlarının Mozdok

yerleşiminin inşasının Albay Petro Gak yönetiminde gerçekleştirilmesini önerdi. Bunun üzerine Stupşin, Gak bölgeye gelene kadar inşaatın ertelenmesine karar verdi. Albay Gak, 5 Temmuz 1763'te Mozdok'a ulaştı ve ilerleyen zamanlarda gelecek yerleşimcilerin sosyoekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak yapıları, Stupşin'in uygun bulunduğu arazide inşa etmeye başladı. Mozdok, 1765'te Yarbay Gak'ın vaftiz edilmiş yerli halkı katmasıyla bir kaleye dönüştü; 1770 yılında ise 100 Don Kozak ailesinin ve 214 Kozak'ın istihdam edilmesiyle şehir olma yolunda önemli bir adım attı (Çatalkılıç, 2019, s. 133-135, 140).

3.3. Karadeniz Kozak Ordusu

Tarihî süreç içerisinde kendiliğinden oluşan Kozak ordularından farklı olarak, Çarlık tarafından yapay biçimde oluşturulan Kozak orduları Çar I. Petro, Çariçe Anna İvanovna ve II. Katerina tarafından meydana getirildi. Örneğin, I. Petro Don Kozaklarından 1000 aileyi Kafkasya'da iskân ederek Agrahan Kozak Ordusu'nu oluşturdu. I. Petro ayrıca Bahmut, Çuguyev ve Moyats Kozak ordularını kurdu. Çuguyev Kozak Ordusu, 1700 yılında I. Petro'nun emriyle kuruldu. Petro, 1639 yılında kurulan Çuguyev yerleşiminin bozkırlarında göçebe olarak yaşayan Kalmukların ve Tatar Türklerinin de bu orduya alınmasını emretti. Çuguyev Kozakları, 1721'de atamanın bağlı olduğu voyvodanın emrinden çıkarılıp Savaş Bakanlığı'nın himayesine verildi. Çariçe Anna İvanovna, Don Kozaklarından 1057 aileyi Volga Kozak Ordusu'nu kurmak için iskân etti ve 1734 yılında Volga Kozak Ordusu kuruldu. II. Katerina döneminde ise Kozak orduları çok daha kapsamlı ıslahatlar ile oluşturuldu. Terek Nehri'nin ötesindeki savunma Mozdok, Terek, Kızılyar ve Greben Kozaklarına düşmekteydi. 1732'de kurulan Volga Kozak Ordusu'nun ömrü kısa oldu. Bu ordunun asli görevi Tsaritsın'ı (Stalingrad/Volgograd) korumaktı. Don Kozakları Çariçe Anna'nın emriyle buraya da 1000 aile gönderdi. Ancak Volga Kozakları, Kafkas hattına gönderilmek üzere emir aldıklarında önemini yitirdi. 1770 yılında 517 Volga Kozak Mozdok'a yerleştirildi. Bu Volga Kozakları, Kabardey saldırılarına karşı savunmanın güçlendirilmesi için beş ayrı stanitsada iskân ettirildi. İlave olarak Volga Kozaklarına 1777'de vaftiz edilmiş 200 Kalmuk askeri de dâhil edildi. 1768-1774 arası Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanan savaş, Kozak kolonizasyonunun daha istikrarlı hâle gelmesine vesile oldu. 1777 yılında Potemkin'in II. Katerina'ya sunduğu Mozdok'tan Azak'a

uzanan hattın kurulmasına ilişkin raporu, 24 Nisan 1777 tarihinde dikkate alındı ve Potemkin'in hattın inşası konusunda II. Katerina tarafından görevlendirilmesine ve bu görevlendirilmenin kanun statüsünde ilanına hükmedildi. Belge, Pugaçev İsyanı'na katılmaları sebebiyle Volga ve Don Kozaklarının bir kısmını temsil eden Hoper Kozakları'nın Kafkasya'ya sürgün edilip bölgede sınır koruma faaliyetlerini icra etmesini içermektedir. Ayrıca Potemkin'in raporunda, kurulacak yeni hattın Astrahan ve Don arasındaki sınırı komşuların saldırısından koruyacağını, Tatar Türklerinin ve Kalmukların bozkırlara yayılmalarını sağlayacağını bu sayede de onların daha uygun şartlarda geçimlerini sağlayabileceğini, dağ halklarını Rus tebaasının kullanacağı yerlerden izole edeceğini ve üzüm, ipek ve kâğıt fabrikalarının kurulmasına, büyükbaş hayvancılığın yapılmasına olanak sağlayacağını ifade etmekteydi. Gerek Kafkasya, Azak Denizi ve Astrahan üçgeninin güvenliği, gerekse Karadeniz'in kuzey sahilleri ve Kafkasya'nın güvenliği bu hatların ve Karadeniz Kozak Ordusu'nun kurulmasına ön ayak oldu. Karadeniz Kozak Ordusu'nun temeli de Çariçe II. Katerina'nın 1775 yılında Zaporojya Siçi'ni dağıtıp akabinde 8 Nisan 1783'te Kırım, Kuban ve Taman'ın Rusya'ya ilhak etmesiyle atıldı. 1787 yılında, eski Zaporojya Kozaklarının atamanları olan Anton Golovato, Zahariiy Çepaga, Sidor Beliy, Kremençug şehrinde Çariçe II. Katerina'ya Zaporojya Kozaklarından bir ordu kurulmasını talep etti. Prens Potemkin'in çabaları neticesinde 22 Ocak 1788'de II. Katerina bir kararname yayımladı ve bu kararname 31 Ocak'ta yürürlüğe girdi. Kararnameyle kurulan ordunun adı “Sadık Kozaklar Ordusu” oldu. Ordunun ilk atamanı Sidor Beliy olarak belirlendi. Sadık Kozaklar Ordusu, 1787-1791 Osmanlı-Rus Savaşı'nda aktif rol üstlendi. 1 Haziran 1788'de Kılburun'da Türk donanmasını bozguna uğrattıktan sonra, 7 Kasım'da Berezan Adası'na saldırdı ve 6 Aralık'ta Oçakov³⁷ Kuşatması'na katıldı. Berezan Saldırısı sırasında Ataman Sidor Beliy öldü ve yeni ataman olarak Zahariiy Çepaga seçildi. Zaporojya Kozaklarından oluşturulan “Sadık Kozaklar Ordusu”, savaşta gösterdikleri cesaret ve kahramanlıkları nedeniyle 29 Aralık 1788'te II. Katerina'nın kararnamesiyle isim değiştirilerek Karadeniz Kozakları adını aldı. Takip eden yıllarda Karadeniz Kozakları, birçok cephede önemli görevler üstlendi. 18 Haziran 1789'da Bender Kuşatması'nda ve 14 Eylül 1789'da Hacıbey Kalesi Kuşatması'nda etkin rol oynadı. Ayrıca, İzmail Kuşatması'nda 90 Türk gemisini imha ederek Tulça, Kili ve İsakçı

³⁷ Özü Kalesi.

kalelerinin ele geçirilmesine büyük katkı sağladı. Potemkin, 1790'da Karadeniz Kozakları'nın atamanı oldu ve savaşta Kozakların göstermiş olduğu kahramanlıklar sebebiyle onlara ödül olarak 1790 yılında Bug ve Dinyester nehirlerinin arasındaki toprakların verilmesini sağladı. 1791'de Karadeniz Kozaklarının hamiliğini yapan Grigori Potemkin öldü. Potemkin'in ölümünden sonra Karadeniz Kozakları'nın 25 köy kurup çiftçilik ve balıkçılığı geliştirdikleri ve yine birçok fabrika kurdukları topraklar sadece Kozaklar için değil aynı zamanda Rus bürokratlar için de cezbedici hâle geldi. Bu durum, Kozakların ellerindeki toprakların Rus bürokratları ve başkent memurları tarafından alınması gibi Kozaklar için olumsuz değişimlere neden oldu. Karadeniz Kozaklarının yaşadığı gelişmeler onların II. Katerina'ya askerî bir heyet göndermesine ve bu heyet üzerinden Kuban topraklarında iskân edilme taleplerini iletmesine sebebiyet verdi. II. Katerina, 30 Haziran ve 1 Temmuz 1792'de Karadeniz Kozaklarına Kuban, Taman, Ust-Labinsk topraklarının verilmesi ve Kafkasya'da sınır koruma görevinin verilmesine dair iki dilek mektubu imzaladı. 25 Ağustos 1792'de Albay Savva Belıy liderliğindeki 50 tekneden oluşan yelkenli filosu Taman kıyılarına yerleşerek kırk kuren kurdu. 23 Ekim 1792'de Büyük Ataman Zahariy Çepega, 500 Piyade ve 3 bölük süvariden müteşekkil Kozak birliği ile Yeysk şehrine yerleşti ve ordu karargâhını kurdu. 1793'te Ordu Yargıcı Anton Golovaty da 17 bin eski Zaporozya Kozakları ile Kuban'a yerleştirildi. Karadeniz Kozaklarının kurduğu Yekaterinodar³⁸, Taman ve Yeysk şehirleri bu ordunun bölümlerini oluşturdu. İskân ettirilmeyen ya da Kuban'a gitmek istemeyen Kozaklar, Odessa'nın inşasında yer aldı. Sonrasında zamanla ya Kuban'a iskân ettirildiler ya da bölge halkı içerisinde eriyip gittiler. 1792'de Kuban'daki birliklerin komutanının, Kuban sınırının daha da güvenli bir hâle getirilmesi için II. Katerina'ya önerisi üzerine Kuban'daki on iki stanitsaya Don Kozak Ordusu'ndan 3.000 aile iskân ettirildi. Karadeniz Kozakları, 15 Ağustos 1793 yılında Yekaterinodar³⁹ şehrini kurdular ve Kuban Nehri boyunca 30.000 verst⁴⁰ karelik bir alana yayıldılar (Gordeyev, 2006, s. 316-318; Savelyev, 1913, s. 2-3; Seaton, 1985, s. 130-131; Stetsenko, 2007, s. 61-62; Kazaki-Pmr, 2024; Krd, 2010; Krd, 2024; Admrogoyskaya, 2024).

³⁸ Şimdiki adı Krasnodar olan şehir.

³⁹ Şimdiki Krasnodar olan şehir.

⁴⁰ Bir Rus ölçü birimidir. 1 Verst 1,066 metreye denk gelmektedir.

3.4. Kuban Kozak Ordusu

1774 yılında Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti, Kabardeylerin ve Osetlerin yaşadığı toprakların Rus himayesinde olacağını kabul etti. Ruslar, zaman kaybetmeden bu toprakları iskân etti. 1778-1779 yılları arasında Mozdok'tan Azak'a kadar uzanan on kalelik bir hat kurdu. Bu coğrafya sadece Kabardeylerin bulunduğu Daryal Geçidi'ne erişim sağladığı için değil, aynı zamanda Çerkeslerin, Lezgilerin ve Dağıstanlıların bulunduğu bölgeleri izole ettiği için de önemliydi. 10 Ocak 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması'ndan sonra Taman ve Kuban nehirlerinin kuzeyi Ruslara bırakıldı ve eski Mozdok-Azak Savunma Hattı, Stravpol'un kuzeybatısında terk edilerek Kuban Nehri'ndeki yeni yapılacak olan hatta yönlendirildi. 1777 ve 1778'de bölgedeki çok güçlü olmayan Kozak bölükleri, 4500 kişiden ibaret Volga Kozaklarıyla takviye edildi. Don Kozakları ve Hoper Kozakları 160 topçu bataryasından oluşan 15 bölük ile desteklendi. Hoper Kozakları 17. yüzyılda Don'da ortaya çıkan Ukraynalı, Rus, Fars ve Kalmuklardan oluşmaktaydı. Bu birlik, 1775 yılında II. Katerina tarafından kurulan Stravropol şehrinin batısına mevzilendirildi. 1802'de Kafkas Hattı'nın zayıf noktaları olan Azak'ın hemen doğusu ve Kuban Nehri'nin batısının hemen kuzeyinde yer alan Ladojska, Tibilis, Kazan ve Temijbek'e dört stanitsa inşa edildi. Bu stanitsalarda 3.300 Kozak iskân edildi. 1804'te Ukrayna'dan 378 kişi daha Kafkas Hattı'na gönderildi. Ancak hat ordusunda asker ihtiyacı fazlaydı ve 1823 yılında çıkan bir kararnameye göre yerli halktan da hizmete alım yapıldı ve 647 Oset ve Adige kökenli Kozak, 583 kişiden oluşan Dağlı birliklere dâhil edildi. 1832'de Kuban, Kafkas, Hoper ve Terek Kozak alaylarından oluşan bir Kafkas Hattı Kozak Ordusu kuruldu. 31 Mart 1837'de Kuban, Hoper, Stravropol Kozakları ve bölge köylerin sakinleri arasından katılanların oluşturduğu Kozak ordusu, ilk atamanları Tümgeneral Petro Verzilin'in raporlarına göre toplam elli dört stanitsadan meydana gelen 56.702 kişiden oluşmaktaydı. 1828'de Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Nikolay Pavloviç saltanatının henüz başındayken Kozak Ordularının topraklarındaki nüfus şöyledir: Her iki cinsiyetten oluşmak üzere Kozaklar; Don Kozakları 533.813, Kuban Kozakları 101.552, Terek ve Kafkas Hattı Kozakları 44.153, Orenburg Kozakları 56.153, Sibirya Kozakları 36.921, Ural Kozakları 28.226 kişiden ibaretti. Aktif görevde 68 bin Kozak askeri vardı ve bunu yedek statüde 62.000 Kozak askeri izlemekteydi. 1825 yılında Kozak birlikleri, Rus Ordusu'nun %14'ünü

oluşturmaktaydı. Önceki başlıklarda ifade edilen Rusya'nın uzak doğusunda oluşturulan Kozaklarla beraber 1850'li yıllarda toplam Kozak nüfusu 2.086.546 kişiye ulaşmıştı. Kafkas Hattı'nın temeli, her ne kadar I. Petro zamanında atıldıysa da istikrarlı bir iskânın ve hattın güçlendirilmesinin Kırım'ın alınmasından sonra gerçekleştiği ifade edildi. II. Katerina'nın 1775 yılında Zaporojya Siçi'ni dağıtması üzerine dağılan Zaporojyalılar, Karadenizin batı kıyısına ve Kuban havzasına kaçtı veya sürgün edildi. Zaporojya'da kalanlar ise ya katledildi ya da Don Kozaklarına dâhil edildi. Bu olaydan sonra, Osmanlı Devleti'ne sığınan Kozaklar da oldu. Hatta bazı Kuban Kozakları Osmanlı Ordusu'na katılıp Çarlık Rusya'ya karşı savaştı lakin bu kalıcı olmadı ve Osmanlı'nın Kozak politikası başarısız oldu. Osmanlı, kendisine sığınan Kozakları Anadolu'da iskân edip çeşitli köylere yerleştirse de onlardan Ruslar gibi istifade edemedi. Ruslar, kaçan Kuban Kozakları hakkında af çıkardı. Başlarda Kozaklar bunun samimiyetine pek inanmasa da sonrasında tekrar Rusya'ya göç ettiler. 1785'te II. Katerina, Kozak şefleriyle Rus soylularının haklarının eşit olması hakkında bir kararname çıkardı. Ardından 1792'de Karadeniz Kozak Ordusu, Kuban'daki Kozak oluşumlarına iskân ettirildi. 1794'te de Don Kozak Ordusu'nun bir kısmı Ust-Labinsk, Grigoropolisskaya, Proçnookopskaya, Temnolesskaya ve Vorovskolesskaya'da iskân edilerek Kuban Kozak alaylarına dâhil edildi. Bu iki iskân sonrası 18. yüzyılın sonunda Kuban Nehri'nden Azak'a ve Stravropol'a kadar sınır güçlendirilmiş ve zayıf noktaları perçinlenmiş hâle geldi (Seaton, 1985, s. 134; Burıkina, 2006, s. 1-5; Gordeyev, 2006, s. 392-393; Erohin, 2015, s. 45-50; Peteşev & Dzyuban, 2018, s. 118-119; Kiselyov, 2012, s. 320-323; Stetsenko, 2007, s. 62-63).

Önceki bilgilerde Zaporojya Siçi'nin dağıtılmasından sonra Zaporojyalıların bir kısmından Karadeniz Kozak Ordusu'nun oluşturulduğu ifade edildi. Karadeniz Ordusu'na dâhil edilmeyen diğer kısmı ise Osmanlı'ya sığındı. Osmanlı, kendisine sığınan bu Kozakları Tuna Nehri civarına yerleştirdi. Onları, bölgedeki Bulgar ve Yunan gibi Ortodoks Hristiyan halkların bağımsızlık hareketlerinin bastırılmasında kullanmak isteyince bu Kozaklar anavatanlarına geri dönmek istedi. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna Kozakları olarak adlandırılan eski Zaporojya Kozakları, Rus tarafına geçme kararı aldı. Rusya, taraf değiştiren Kozakları, Azak Kozak Ordusu'nun oluşturulmasında kullandı. Bazı Rus tarihçiler, Kuban Kozak Ordusu'nun kuruluş tarihini Don Kozakları'nın içerisinde yer alan Hoper Kozakları'nın 1696'da

Kuban civarına iskân ettirildiği tarihe dayandırmaktadır. Bir başka düşünceye göre ise 17 Temmuz 1696'da Azak Kalesi'nin Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle bölgede Kozak iskânı gerçekleştirmesine dayandırılmaktadır. Ancak bu iki bilgi de pek bir önem arz etmemektedir. Bunu anlamak için, Zaporojya Kozak Ordusu'nun dağıtılarak Karadeniz Kozak Ordusu'nun oluşturulmasının ve 70 yıl sonra Kuban Kozak Ordusunun kuruluş sürecinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. 1859 yılında Kuzeydoğu Kafkasya'daki Dağlıların Ruslara göstermiş olduğu mukavemet bastırıldı ve Şeyh Şamil yakalandı. Kafkasya'da elini güçlendiren Rusya, 8 Şubat 1860'da Çar II. Aleksandır'ın kararnamesiyle Kuban Bölgesinin yeni sınırlarını ilan etti. Kararnamede Kafkas Hattı'nın sağ kanadı Kuban Oblastı, sol kanadı ise Terek Oblastı olarak adlandırıldı. Kuban Kozakları'nın düzenli bir birlik olan Kuban Kozak Ordusu'na dönüştürülme süreci başlatıldı. Ordunun toprakları, Karadeniz Kozak Ordusu'nun topraklarını ve Kuban Bölgesi'nin kuzeydoğu kısmını içerecek şekilde düzenlendi. 19 Kasım 1860'da Çar II. Aleksandır'ın kararnamesiyle Rusya'nın Kafkasya sınırlarının savunulmasında mihenk taşı olan Kozakların askerî yönetiminin daha verimli ve etkin işlemesi için Kuban Kozak Ordusu resmî olarak kuruldu. Karadeniz Kozak Ordusu, Kuban Kozak Ordusu olarak adlandırıldı. 19 Kasım 1860'da Karadeniz Kozak Ordusu, 176.000 kişiyken Kafkas Hattı Kozak Ordusu 269 bin kişiden oluşmaktaydı. Kuban Kozak Ordusu'nun Yekaterinodar, Yeysk ve Temrük bölümlerinde yaşayan Kozaklar, çoğunlukla Karadeniz Kozaklarından oluşmaktaydı. Diğer kısımlarında ise Batalpaşinski, Maykop ve Labinsk tümenlerinin topraklarında yaşayan Kafkas Hattı Kozak Ordusu mensupları bulunmaktaydı. 10 Mayıs 1862 tarihli bir kararla 12.400 Kuban Kozak, 800 Azak Kozak ve Rusya'nın çeşitli köylerinden getirilen 2000 köylü de Kuban Kozak Ordusu'na dâhil edildi. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Kuban Kozak Ordusu 7 tümenden oluşmaktaydı. Bunlar; Yekaterinodar, Batalpaşinski, Kafkas, Yeysk, Maikop, Labinski ve Taman tümenleriydi. Yekaterinodar Kuban Ordusu'nun merkezi haline geldi (Tamanskiy Muzeyniy Kompleks, [TMK], 2022; Kadet-Novoros, 2024; Kazaki-Pmr, 2024; Krd, 2010; Krd, 2024).

Kuban Kozakları, Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya'da işgal ettiği toprakların güvenliğini sağlamakla kalmadı, aynı zamanda Türkistan'ın işgalinde de önemli rol oynadı. 19. yüzyılda kademeli olarak Türkistan'ı işgal eden Ruslar, coğrafyanın zorlu koşulları karşısında birçok bölgede başarısız oldu veya çok fazla kayıp verdi. Kuban

Kozakları gerek bölgedeki çöller gerekse geniş bozkırlardan dolayı çevik süvarilere ihtiyaç duyan ve piyadelerin güvenliğini sağlamak amacıyla, önce keşif faaliyetlerinin yürütülmesi daha sonra ise bizzat savaşta kilit rol alması için görevlendirildi. 1876-1878 yıllarında Çekişler ve Kranovodsk, Ahal Teke Vahası'nın işgalini kolaylaştırmak amacıyla operasyonel üslerin inşa edilmesi için işgal edildi. Kurulan üslere Kuban Kozak Ordusu'nun Labinsk Süvari Alayı'nın 5. ve 6. bölükleri gönderildi. Ayrıca, Kuban Kozak Ordusu'nun 17 Mart 1879 tarihli ve 88 sayılı emriyle Taman Süvari Alayı Karargâhı'nın Yekaterinodar'dan Hazar ötesine gönderildiği duyuruldu. Aynı yıl Göktepe'yi kuşatan Rus ordusunun komutanı Lomakin, Kozakları kalenin yakınlarına konuşlandırdı. Amacı, kaleden kaçan Türkmenlerin etrafa dağılmasını engellemektir. Lomakin, Kozakları etkili bir şekilde kullanamadı. I. Göktepe Savaşı⁴¹ olarak bilinen ve Rusların başarısız olduğu bu muharebeyi bir keşif seferi olarak nitelendirerek savaşın başarısızlığını örtbas etmeye çalıştı (Potapov, 2020, s. 100-101; Potapov, 2021a, s. 68-70).

I. Göktepe Savaşı'na katılan ve 1906-1908 yıllarında Türkistan Valisi olarak görev yapan Nikolay Grodekov (1883, s. 151)'a göre, Ruslar savaşa 3024 kişiyle katıldı ve bunların 1/6'sı öldü. Türkmenlerin kaybı ise Rusların silah ve teknoloji üstünlüğünden dolayı Ruslara kıyasla çok daha fazlaydı. En az 2000 Türkmen'in şehit edildiği söylenmektedir (Potapov, 2021a, s. 71-72). Tugan Mirza Baranovski (1881, s. 98, 114-115). Rus kuvvetlerinin yaklaşık 1300 kişi olduğunu belirtip Rusların Teke Türkmenlerini küçümsediklerini ancak savaş sonrasında beklenmedik bir direnişle karşılaştıkları için Türkmenlere saygı duyduklarını ifade etmektedir.

II. Göktepe Savaşı ise Plevne Muharebesi'nde Osman Paşa'yı mağlup eden M. D. Skobelev'in komutasında gerçekleşti. Skobelev, Lomakin'in hatalarından ders çıkardı ve güçlü bir saldırı için birçok tahkimat, demir yolu, erzak ve mühimmat deposu inşa ettirdi. Ayrıca, coğrafyanın çöllerle kaplı olmasından dolayı 20 bine yakın deve temin ettirdi (Potapov, 2021b, s. 62). Skobelev, sadece Kuban Kozaklarını değil aynı zamanda Ural (Yayık) ve Orenburg Kozaklarının da savaşa katılımını sağlayarak güçlü süvari alayları oluşturdu. Savaşta adeta bir katliam gerçekleşti ve 12 Ocak 1881'de Göktepe

⁴¹ Göktepe Savaşları hakkında detaylı bilgi için bkz. Peler, G. Y., & Korkmaz, M. G. (2024). I. Göktepe (1879) ve II. Göktepe (1881) Savaşlarında Kozakların Rolü, *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 239-263.

düştü. Dört gün boyunca yağmalanan Göktepe’de Aleksey Kuropatkin (1899, s. 211)’e göre en az 6 bin Türkmen savaşçısı şehit oldu. Geyns (1882, s. 82)’e göre bu sayı, kale içerisinde 4 bin, kale düştükten sonra kaçan Türkmenlerin Kozaklar tarafından yakalanarak şehit edilmesiyle 2 bin olmak üzere toplam 6 bindir. Soegov (2013, s. 46)’a göre ise bu sayı 8 bin Türkmen savaşçısının haricinde 28 bin kadın çocuk ve yaşlı olmak üzere 40 bine yakındır.

3.5. Terek ve Greben Kozak Orduları

Terek Kozaklarının Kafkasya’da ortaya çıkması hakkında tarihçiler tam olarak bir fikir birliğine varamamışlardır. Bazı araştırmacılar, Terek Kozaklarının 16. yüzyılın ilk yarısında Ryzan Prenslığı’nin Moskova Prenslığı’ne katılmasından sonra Suzdal Prenslığı’ne gittiğini ancak burada bazı problemler yaşadıktan sonra Hoper ve Don nehirleri üzerinden Kazan’ın güneyindeki Perevoloki’ye gelerek Volga Nehri üzerinden Hazar Denizi’ne oradan da Terek’e ulaştığını savunmaktadır. Bazıları ise Kafkasya’daki Hristiyan Kabardey ve Çerkeslerin Ruslarla temasa geçerek Rus tebaası olma istemleri üzerine Çar’ın bölgeye Kozakları göndererek burada kale ve tahkimatlar kurduğunu ifade etmektedir (Bolohina, 2016, s. 18). Rusların Kafkasya’ya girişi başlığında bir Kabardey soylusu olan Temrük’ün Ruslar ile temasa geçmesinin ardından 1567 yılında Rusların Sunja ve Terek Nehri’nin kesiştiği noktada Terek Kalesi’nin inşa edilmesi ifade edildi (Aliyeva, 2018; Terkv, 2024b; Astapenko, 2022). Elde edilen kaynaklar içerisinde Hristiyan Kabardey ve Çerkeslerin Ruslarla temasa geçerek 16. yüzyılda Kafkasya’daki Rus oluşumlarının temelini attığı bilgisi diğer düşüncelere göre daha ağır basmaktadır. Bundan dolayı bu çalışma da Terek Kozaklarının başlangıcını 16. yüzyıla dayandırmaktadır.

Kabardeyler, Kırım Hanlığı’nın Kafkasya’ya yaptığı seferlerden dolayı 1566 yılında IV. İvan’dan yardım istedi. Bunun üzerine, 1567 yılında IV. İvan’ın emriyle Terek ve Sunja’nın birleştiği yerde Terek Kalesi inşa edildi. O yıllarda Kafkasya’daki Terek Kozaklarının bulunduğu topraklar herhangi bir devletin hâkimiyetinde olmayan özgür topraklardı. Terek Kozaklarını Zaporojya, Don ve Yayık Kozakları gibi özel kılan da özgür topraklarda özgürce hareket etmeleri idi. Ancak, onlar da Ruslara karşı bağımsızlığını çok uzun süre muhafaza edemedi. Rusların bölgede güçlenmesi Osmanlı İmparatorluğu’nu, Safevileri ve Nogayları rahatsız etmekteydi. Dolayısıyla Ruslar

tahkimatlarının güvenliğini sağlamak için buralara Don Kozakları ve Streltsi birlikleriyle güçlendirmeye başladı (Bolohina, 2016, s. 19). 1582 yılında Osmanlı'nın bölgede gerçekleştirdiği saldırılar neticesinde kurulan Terek Kalesi'nin kullanılamaz hâle getirilmesinden sonra, kale 1588'de Astrahan'a yakın olan Terek ağzına yeniden inşa edilerek Astrahan Voyvodası Lukyan Novosiltsev'in 600 Kozak ve Streltsi birlikleriyle güçlendirildi (Gluşenko, 2000, s. 115; Astapenko, 2022).

17. yüzyıl boyunca Çarlık Rusya'ya yarı özerk bir şekilde bağlı olan Terek Kozakları, Safevi, Nogay ve Kumuk saldırılarıyla karşı karşıya kaldı. Kozaklar kimi zaman bu saldırılar karşısında yenilgi aldı kimi zaman ise zafer kazandı. Ancak, Kozaklar bölgede kalmaya devam etti. I. Petro tahta çıktıktan sonra Rusya'nın Kafkasya'daki etkinliği artmaya başladı. Hem Azak Denizi'nde hem Kafkasya'da birçok sefer tertip eden Petro, Terek ve Greben Kozaklarını 1695 yılında General Gordon'un kolordusuna bağladı (Astapenko, 2022).

Terek ve Greben Kozaklarının 18. yüzyıl başlarında Kafkasya'daki Dağlıların ve Kuban Tatar Türklerinin saldırıları sonucunda zayıflaması, Rusya'nın endişelenmesine neden oldu. Bunu takiben, 1711'de Astrahan Valisi Peter Apraksin'in önerisi üzerine Greben Kozakları Terek Nehri'nin batısına kaydırılarak Greben Kozak Ordusu oluşturuldu. Prens Bekoviç'in 1716'daki başarısız Hive Seferi sonrasında birçok Greben ve Terek Kozakları öldü. Zayıflayan Terek Kozakları, özgürlüklerini kaybederek önce Astrahan Valisi'ne bağlandı, daha sonra 1721'de Askerî Kolej'e bağlı bir ordu hâline getirildi. I. Petro, Kafkasya'nın güvenliği açısından büyük önem taşıyan Kozak yerleşimlerinin noksan durumunun Rusya için tehlike arz ettiğini düşünerek 1722'de bölgeye geldi. Zayıflayan Greben, Terek ve Volga Kozaklarından Agrahan Kozaklarını oluşturarak Agrahan Nehri'nin Sulak Nehri ile kesiştiği yerde Kutsal Haç Kalesi'nin inşa edilmesi talimatına ilaveten Kozakların burada kışlamasını emretti. Kalenin inşaatı 1724'te bitti. (Astapenko, 2022; Terkv, 2024b).

1735 yılında Rus-İran sınırının Terek Nehri olarak belirlenmesi üzerine bölge güvenliğinin güçlendirilmek istenmesi, Kızılyar Kalesi'nin inşa edilmesine ön ayak oldu. Kızılyar Kalesi, bölgedeki Kozak stanitsalarının yönetildiği ana kale oldu. Agrahan Kozak Ordusu Terek'e nakledilerek iki kısma ayrıldı. Bir kısmı Terek-Kızılyar Ordusu olarak adlandırıldı. Diğer kısmı ise "Karadeniz Kozak Ordusu'nun

Oluşturulması” başlığında belirtildiği gibi Kafkasya’da zorla iskân ettirilen 1000 Don Kozak Ailesinin bir kısmından oluşturuldu. 1763’te Mozdok⁴² tahkimatı inşa edilerek 1770’de Don Kozakları ve Volga Kozakları tarafından takviye edildi (Bolohina, 2016, s. 20; Çatalkılıç, 2019, s. 134-135).

Terek ve Greben Kozakları tarihî süreç içerisinde etle tırnak gibi hareket etmiştir. Birçok tarihçi Terek ve Greben Kozaklarını ayrı bir Kozak oluşumu olarak görmemiştir. Çalışmada anlatılan diğer Kozak orduları her ne kadar birbiriyle bağlantılı olsa da Terek ve Greben Kozakları arasındaki ilişki farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla Terek ve Greben Kozakları, çalışmanın bu kısmından itibaren yukarıdaki başlıklarda yer alan Mozdok’un inşa edilmesinden sonraki süreçten 1860 yılında Kuban Kozak Ordusunun oluşturulmasına kadar olan zaman aralığında incelenmelidir. Bunun bir diğer sebebi ise Terek Kozak Ordusu’nun da Kuban Kozak Ordusu ile beraber oluşturulmasıdır. Terek ve Greben Kozaklarının ayrı bir başlık altında anlatılmasının sebebi ise bu Kozakların Kafkasya’daki varlığının 16. yüzyıla dayanmasından kaynaklanmaktadır. 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk yarısındaki süreç, Rusya’nın Kafkasya’da tam bir hâkimiyet sağladığı zaman aralığına denk geldiği için bağımsız bir Terek ve Greben Kozak Ordusundan bahsedilememektedir.

⁴² Kafkasya’da oluşturulan hatlar ve tahkimatlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Çatalkılıç, D. (2019). *Çarlık Rusyası’nın bir kolonizasyon modeli olarak Mozdok Hattı (1735-1832)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİSTAN BÖLGESİNDEKİ KOZAKLAR

4.1. Astrahan Kozak Ordusu

1556 yılında IV. İvan'ın Astrahan'ı işgal etmesiyle Çar'ın emrindeki bazı Don Kozakları bölgede askerî kontrolün sağlanması amacıyla burada bırakıldı. Astrahan'da bırakılan Kozakların atamanları olan Lyapun ve Kolunayeva, 500 Kozak askeriyle birlikte Volga ve Irgız nehirleri etrafında kışladı. "Don Kozakları" başlığında ifade edilen Don Kozak Ordusu'ndan sürgün edilen Yermak ve yoldaşlarının Volga civarında soygunculuk yapması, 1577'de Muraşkin'in IV. İvan'ın emriyle bölgeye gidip bu haydutları yenmesiyle sonuçlanmıştı. Bozguna uğrayan Kozaklar o zamanki söylentilere göre üç parçaya ayrılmıştı. Bir kısmı Yermak'ın önderliğinde Stroganovlara, bir kısmı Yayık Nehri civarına, bir kısmı ise Terek Nehri civarına olmak üzere Kafkasya'ya gitmişti. Bölgedeki Kozaklar ise daha çok Şehir Kozakları statüsüyle yaşantısına devam etti. Bu nedenle 16. ve 17. yüzyılda kurulmuş bir Astrahan Kozak Ordusu'nun varlığından söz edemeyiz (Akvt, 2019; Gluşenko, 2000, s. 128; Gordeyev, 2006, s. 127; Podosinnikov, 2007, s. 1).

1736-1737 yıllarında Astrahan sürekli olarak Karakalpakların tehdidi altındaydı. Astrahan bozkırlarına göç eden Kalmuklar ile sık sık çatışmalar yaşanmaktaydı. Bazı Rus yanlısı Kalmukların da Astrahan Valisi'nden yardım talep etmesini takiben İsveç Savaşı'ndan dönen ve Astrahan'da bir şehir Kozağı olan Albay Andrey Slobodçikova, Astrahan'da bir Kozak askerî birliği kurulması girişimlerini destekledi. 1737'de Astrahan Kozak takımında Streltsi ve Ortodoks Hristiyanlığı kabul eden 300 Kozak bulunmaktaydı. Komutanları Albay Andrey Slobodçikova idi. Takımın ömrü çok uzun olmadı, 1742'de Kalmuklardan 89 kişi düşük ücret ve zor koşullar sebebiyle firar etti. Aynı yıl bir devlet adamı ve önemli bir tarihçi olan V. N. Tatişev, Astrahan Kozak

Alayı'nın kurulması için Senato'ya bir dilekçe yazdı. Ancak, bu talep 28 Mart 1750'de cevap bularak Senato kararnameyle gerçekleşti. Kararnameye göre, Astrahan Kozak Takımı 500 kişilik bir süvari alayına dönüştürülerek Astrahan'ın ilk stanitsası olan Kazaçebugrovskaya kuruldu. Alayın komutanı ise yine Albay Slobodçikov idi. Astrahan Kozakları, 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar ordu hâline gelemeydi. Kâğıt üzerinde varolmalarına rağmen sahada ve savaşlarda neredeyse yoklardı. Bundan dolayı Astrahan Kozak Ordusu'nun kuruluşu 7 Mayıs 1817 olarak kabul edilmektedir. Bu tarihte, Astrahan Kozak Alayı, Astrahan Kozak Ordusu'na dönüştürüldü. Ordu'nun ilk atamanı ise V. F. Skvortsov oldu. Skvortsov'dan sonra gelen tüm atamanlar Kozaklar tarafından seçilerek değil, devlet tarafından atanan *nakaznoy* atamanları oldu. 1869'da Astrahan Ordusu iki idari bölüme ayrıldı. Bunlardan ilki Krasny Yar ile Çornıy Yar arasındaki bölgeleri, ikinci bölüm ise Tsaritsın ile Saratov arasındaki bölgeleri kapsamaktaydı. 1887'ye kadar Astrahan Kozak Ordusu'nun diğer Kozak ordularından farklı olarak sınır güvenliğinden ziyade iç güvenliği sağlamak gibi bir görevi bulunmaktaydı. Ayrıca Volga civarında iç güvenliği sağlayıp kolluk faaliyetleri yürütmek, Volga kıyıları boyunca karakollar oluşturmak, Rusya'nın Astrahan'dan Kafkasya'ya gönderdiği erzak ve kargoların güvenliğini sağlamak için eşlik etmek, balık ve tuz üretiminin yapıldığı yerlerin güvenliğini sağlamak gibi görevleri de mevcuttu. 1887'de Astrahan Kozak Ordusu, imparatorluğun iç kesimlerinde kaldı. Bulundukları bölgedeki yerleşik nüfus bir tehdit oluşturmamaktaydı. Bölgenin Rusya'nın önemli bir ticaret ve endüstriyel merkezi olması da nüfusun artmasına ve imparatorluk polis gücünün yeterli sayıda olmasına sebep olmuştu. Bundan dolayı, bir Kozak teşkilatlanmasının bölgede bulunmasının gereksiz olduğunu düşünen Ruslar, Astrahan Ordusu'nu Türkistan Valiliği'nin görev bölgesine gönderdi. Elbette birçok Kozak Ordusu gibi Astrahan Kozak Ordusu da Napolyon Savaşları'na katıldı. Kafkas Hattı Kozaklarıyla birlikte Türklere karşı savaştilar. Kars Baskını'nda kendilerini gösterdiler. Ayrıca, 1828'de İran'da savaştilar. 1876-1881 yılları arasında ise Türkistan'ın işgalinde görev aldılar (Podosinnikov, 2007, s. 2-4; Turkul, 2020; Gluşenko, 2000, s. 129-130).

4.2. Orenburg Kozak Ordusu

Rusların Kazan ve Astrahan Hanlığı'nı işgal edip bu hanlıkların mevcudiyetine son vermesiyle Türkistan kuzeyde Rus tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Ayrıca Kazak

Türkleri sık sık Kalmuk ve Kozak saldırılarına uğramaktaydı. 17. yüzyılın ikinci çeyreğinden 18. yüzyılın sonuna kadar Çin'in kuzeybatısında varlık gösterip nüfuz alanını Türkistan'a kadar genişleten Çungar Hanlığı'nın da tehdidi altında olan Kazak Ordaları'nın bazıları da bu Kalmuk tehlikesine karşı Ruslar ile müttefiklik kurulması gerektiğini düşünmekteydi. Bu da Türkistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesini kolaylaştıran faktörlerden biri oldu. Kazak Türklerine karşı tehdit unsuru sadece Kalmuklar ve Kozaklar değil aynı zamanda soydaşları olan Başkurt Türkleriydi. Daha önce ifade edildiği üzere IV. İvan Sibirya'ya büyük bir önem vermektedir. Özellikle Sibirya'daki kürk ticaretini elinde bulundurmak isteyen IV. İvan, Kozakların Sibirya işgalinde önemli bir rol üstlenmesine vesile oldu. Buna benzer biçimde I. Petro da Asya ülkelerine büyük bir önem vermektedir. I. Petro'ya göre Kazak Ordaları Türkistan'ın anahtarı, Türkistan ise Asya'nın anahtarıydı. Bu Ordalara yönelik yapılan seferler ve Türkistan'ın işgali de ehemmiyetli bir coğrafi konumda bulunan Orenburg üzerinden gerçekleşti (Büyükkay, 2013, s. 18-19; Kaminskiy & Makarova, 2010, s. 149).

Orenburg Kozaklarının oluşturulması konusunda tarihçilerin birçok iddiası vardır. Üzerinde en çok birleşilen iddia, Çariçe Anna İvanovna'nın 1 Mayıs 1734 tarihli "Sefer Kararnamesi" ile başlayan süreç ve 18 Mayıs 1734'de uygulamaya konulan seferi kabul edilmektedir. Bu seferin amacı, Orenburg Bölgesini iskân etmek, Rusya'nın Trans-Ural ve Volga Bölgesinin güvenliğini tesis için devletin Türkistan politikalarını gerçekleştirmekte hususi kıymet arz eden kaleler, istihkâmlar kurmaktır. 1734-1744 yıllarında faaliyet gösteren Sefer Komisyonu, bir devlet ve bilim adamı, haritacı ve Senato sekreteri olan İvan Kirilov tarafından kuruldu. Komisyon başkanı olarak Kirilov 1734-1737, ardından tarihçi, filozof ve etnograf Vasili Tatişçev 1737-1739, sonrasında Prens Vasili Urusov 1739-1741, ardından General Leontiy Soymonov ve son olarak I. Petro ve II. Katerina'nın öne çıkan diplomatı, Orenburg şehrinin kurucusu İvan Neplyuyev 1742-1744 görev yaptı (Kuznetsov, 2019, s. 4; Büyükkay, 2013, s. 29-30).

Ruslar, bölgedeki Başkurt Türkleri ve Kazak Türkleri arasındaki çatışmaları kendi sınır güvenliğine bir tehdit olarak gördü ve bunu bahane ederek Orenburg bölgesinde Rusları ve Kozakları iskân politikalarıyla yerleştirdi. Neplyuyev, yakın gelecekte Orenburg Kozak Ordusu'nun çekirdeğini teşkil edecek düzensiz Kozak birliklerini oluşturdu. 1735-1740 yılları arasında ayaklanan Başkurt Türkleri de sindirildikten sonra 15 Ekim

1742’de Ufa’daki Kozaklar’ın Krasnogorsk Kalesi’ne nakledilmesine ilişkin bir kararname çıkartıldı. Orenburg şehri 1743 yılında kuruldu ve Ufa Kozakları 1744’de Orenburg’a yerleştirildi. Ayrıca Samara ve Alekseyevsk Kalelerinden de Kozaklar buraya yerleştirildi. Mart 1744’de Orenburg’a gönderilen ve Samara Kozaklarından olan Ataman Yüzbaşı Şilov, 7 bölükten oluşan 700 kişilik bir Kozak birliği kurdu. Bununla birlikte, Çariçe Petrovna’nın 2 Ağustos 1744 tarihli kararnamesinde Orenburg Bölgesindeki kalelere yerleşen kaçakların ve gerçekten hizmet edenlerin kalelerden atılmamaları hatta bu kişilerin Kozak olarak hayatlarını devam ettirmeleri deklare edildi. Mevcut düzenli birlikler, Ruslara ani baskınlarla ağır kayıplar verdiren vurkaç taktiği ile savaşı Bozkır halklarıyla mücadele edecek şekilde eğitim almamış ve onlar karşısında nicelik olarak da yetersiz kalmaktaydı. Dolayısıyla Kirilov dâhil olmak üzere tüm komisyon başkanları özel bir Kozak ordusunun kurulmasını zaruri görmekteydi. Orenburg Seferi sonucunda Güney Urallar ve Orenburg Bölgesinde 41 kale ve 39 tabyanın bulunduğu geniş bir müstahkem hat sistemi doğdu. 1744’den itibaren Kozaklar sınır hatlarına yerleştirildi. Başlangıçta 1000’i aşkın ve çoğunluğu Yayık Kozakları olan Başkurt Türkleri, Mişer Tatar Türkleri ve Kalmuklar Orenburg Kozak Ordusunda hizmet etmeye başladı. Neplyuyev 1748 yılında, Askerî Kolej⁴³e Orenburg Bölgesindeki sayısı 4493 kişi olan tüm Kozakların Orenburg Kozakları olarak adlandırılması gerektiğini belirtti. Bunun sebebi, henüz Kozakların birleşik bir yapıda olmamalarıdır. Kimi Kozaklar voyvodalara, kimileri ise Rus düzenli ordusundaki komutanlara bağlıydı. Neplyuyev’in amacı, Orenburg Bölgesi’ndeki Kozakları tek bir idare altına almaktır. 24 Mayıs 1748’de Askerî Kolej bir kararname ilan etti. Kararnamede, Orenburg Bölgesindeki tüm düzensiz birliklere kademelerine göre hiyerarşiye dâhil olmaları, bölgedeki Samara ve Ufa Kozakları da dâhil olmak üzere hepsinin Atamanı olarak Yüzbaşı Vasiliy Mogutov’un emri altına girmeleri duyuruldu. Yüzbaşı Şilov ise yaşlılığından kaynaklı olarak Kozak hizmetinden çıkarıldı. 24 Mayıs 1748 tarihli kararname, Orenburg Kozak Ordusu’nun kuruluş günü olarak kabul edildi. Orenburg Kozak Ordusu’nun büyüme süreci 1755 yılına kadar devam etti. Bundan dolayı Orenburg Kozaklarının kuruluşunu 1755 olarak kabul edenler de vardır.⁴⁴ Don ve Yayık Kozak ordusu gibi doğal ve başıboş çeteler süreci içerisinde kolektif bilinç

⁴³ 1717 yılında kurulan bir idari birim.

⁴⁴ Pronşteyn, A. P. & Hmelyevskii, K. A. (1973). Kazaçestvo. İçinde *Bol’shaya Soveytskaya Entsiklopediya* (ss. 175-176). Soviet Encyclopedia Printing House.

geliştirerek hareket eden bir oluşum olmayıp Çarlığın güneydoğusunda bizatihi devlet tarafından oluşturulan ve kısa süre içerisinde Don ve Kuban Kozak Ordusundan sonra üçüncü büyük Kozak ordusu hâline geldi. Türkistan'ın işgalinde Rus kuvvetlerinin keşif ve öncü temelini oluşturarak Göktepe Savaşlarında da önemli roller üstlendiler (Kaminskiy, 2003, s. 357; Kuznetsov, 2019, s. 6-9; Büyükcay, 2013, s. 17, 18, 30, 39).

4.3. Semireçye (Yedisu) Kozak Ordusu

Türkistan, güneyinde Hindistan, doğusunda Çin'in olduğu ve Avrupa'ya giden ticaret yollarının geçiş noktası olmasının yanı sıra, mevcudiyetindeki yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle çok önemli bir bölge olarak günümüzde de bu önemini sürdürmektedir. Bu yüzden birçok kez çatışma alanı hâline gelmiştir. 19. yüzyılda adına “Büyük Oyun” denilen bir güç çatışması da bu bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Büyük Britanya için kraliyet tacının mücevheri olan Hindistan ve Rus İmparatorunun tacının mücevheri olacak Türkistan'da iki büyük imparatorluğun nüfuz mücadelesi gerçekleşti. Türkistan seferleri bu mücadeleler sırasında hız kazandı ve Rusya'nın Türkistan'da hâkim olup Afganistan'da İngiltere'nin gücünü tanımasıyla İngiltere'de Rusya'nın egemenliğine saygı duydu ve bu mücadele sonlandı (Alımkulov & Namatov, 2021, s. 15-16; Bhat, 2020, s. 175-177).

Rus ordusu Doğu Asya ve Türkistan'da işgal ettiği yerleri kolonileştirmesinin ardından gerek ele geçirilen toprakların güvenliğinin sağlanması gerekse ekonomik nedenlerden dolayı Avrupa Rusyası'ndan köylüleri de iskân ettirmeyi ihmal etmemektedir. Bunun istikrarlı bir şekilde ilerlemesi için de Kozakları da iskân ettirmektedir. Örneğin, Rus İmparatoru I. Paul'un 17 Ekim 1799'da “Çin Sınırına Komşu Sibirya Bölgesinin Nüfusu Hakkında” adında özel bir kararname ilan ederek hem emekli askerlerin hem sürgüne tabi suçluların hem de serf köylülerin askere alınmasını emretti. Bu politika sadece Sibirya'da değil aynı zamanda bölge Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olduktan sonra Kazakistan'da ve Yedisu (Semireçye) bölgesinde de uygulandı (Abdirov & Aktamberdiyeva, 2011, s. 32).

Rus kurmayları, Çin'in ve Hokand Hanlığı'nın bölgedeki varlığını göz önünde bulundurarak bölgeye geldikleri ilk günden itibaren bölgenin Kozaklar ve köylüler tarafından iskân ettirilmesine önem verdiler. Hatta bu nedenle Sibirya Kolordusu

Komutanı M. N. Annenkov, Semireçye'nin kolonizasyonu ile ilgili olarak 21 Ekim 1853'te Savaş Bakanlığı'na yazdığı bir raporda Rusların İli Nehri'ne sağlam bir şekilde ayak bastıktan sonra bölgede sadece kendilerini değil, aynı zamanda onlara bağlı olacak ve himayelerine girme hakkını elde edecek kabileleri de desteklemek amacıyla ihtiyaç duyulabilecek her türlü araç ve gerece sahip olmaları gerektiğini vurguladı. Ayrıca, bu bölgede ne kadar istikrarlı bir vaziyette olurlarsa, diğer komşu bölgelere yönelik gelecekte hayata geçirilecek girişimlerin vaziyetinin de bu atılan temel ile netleşeceğini ifade etti. Ek olarak, bu adımların sağlam temele oturtulması için sadece Kozakların değil aynı zamanda çiftçiliği ve diğer zanaatları geliştirebilecek Rus nüfusunun bölgeye iskân ettirilmesi gerektiğinin altını çizdi. Elbette bu planların gerçekleşmesi için Kozaklar eliyle Semireçye'de askerî bir kolonizasyon yapılmalıydı. Bu ifadeleri destekler bir başka söylem ise Semireçye Kozak Ordusu'nun tarihçisi N. V. Ledenev tarafından ifade edilen, Kazak bozkırının kolonizasyonunun sadece askerliğe uygun olmayan köylüler tarafından değil, her zaman savaşıma hazır savaşçı çiftçilerin yani Kozakların bunu başarabileceği ve onların daha önce görmedikleri bu yeni topraklarda çeşitli zorluklara karşı daha iyi bir gelecek kurma hayaline kapılan gönüllülerin başa çıkabileceği idi. 19. yüzyılın ikinci yarısında öne çıkan Rus komutanlar A. I. Baryatinski ve D. A. Milyutin, İmparatorluğun işgal ettiği yerlerde bir kolonizasyon stratejisi benimsemişlerdi. Örneğin, Kafkasya'da bu strateji Rus askerî hatlarının düz arazilerde ilerleyip mücadele ettikleri halkları dağlara doğru itmek ve ilerlenen yerlerde yeni hatlar oluşturmaktı. Ancak bu, dağlara çekilen halkların daha sert mücadele vermesine sebebiyet vermiş ve kolonizasyonun başarılı olmasını geciktirmişti. Kazakistan'ın da dağlık bir bölge olmadığı gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda, bunu Kazak Türklerinin Ruslar karşısında uzun süreli bir mücadele verememesinin bir diğer sebebi olarak kabul edebiliriz. Semireçye Kozak Ordusu tarihçisi Ledenev'in yukarıdaki ifadesi de onun Kafkasya ile Kazakistan kolonizasyonunun birbiriyle aynı olmadıklarını bildiğini göstermektedir (Abdirov & Aktamberdiyeva, 2011, s. 33-34; Tumaykina, 2009, s. 225).

18. yüzyılda I. Petro, Türkistan'a ticari amaçlar kisvesi altında gönderdiği heyetlerle Türkistan hakkında istihbarat çalışmaları yaptırmıştı. Ceyhun Nehri'nde altın tozu bulunduğu bilgisini alan Petro'ya 1713 yılında Sibiry Valisi Doğu Türkistan'da da altın tozu bulunduğu bilgisini ulaştırdınca, Petro 1714'te bir Türkistan Seferi tertip

edilmesini emretti. Ancak Kalmuklarla yaşanan problemler ve Rus ordusunda cereyan eden salgın hastalıklar sebebiyle bu sefer amacına ulaşamadı. 1717, 1719 ve 1720 yıllarında yapılan seferlerde ve önceki girişimlerde 1716'da Omsk, 1718'de Semipalatinsk ve 1719'da Ust-Kamenogorsk kaleleri inşa edildi (Çapraz, 2011, s. 54). Rusların 18. yüzyılın başlarındaki Türkistan stratejisi doğrultusunda icra ettiği seferler, coğrafya hakkında bilgi sahibi olmak ve bölgedeki halklar arasında çeşitli ittifaklar yaparak diğerleri arasında anlaşmazlık çıkarmak ve sonraki yıllarda gerçekleştireceği Türkistan işgalinin zeminini oluşturmak oldu. Rusya, 19. yüzyıla gelindiğinde hem Çin ile sınırının tam bir nitelik kazanmaması, hem de Hindistan'ın İngiltere'nin kontrolünde olmasından dolayı işgal ettiği Türkistan'da yeni Kozak orduları oluşturmak için harekete geçti. İngiltere'ye göre Rusya'nın Türkistan'ı işgali, Rusların Hindistan'a ulaşma arzusunun bir sonucuydu. Ruslar da İngiltere'nin Türkistan'daki halkları silahlandırıp kendisine karşı kışkırtmasından endişe etmekteydi. Türkistan'da sadece Rusya ve İngiltere'nin nüfuz mücadelesi değil aynı zamanda Buhara ve Hokand Hanlığı'nın kendi aralarındaki güç mücadelesi de Rusya'nın Türkistan'daki işgalci emellerini kolaylaştırmaktaydı. Aynı sebeplerden dolayı İngiltere'den daha hızlı hareket etmek amacıyla Rus devlet aklında 1840'ta Sibirya Kozak Ordusu'ndan bölgeye getirilen Kozak alaylarının mevcudiyetinin yetersiz bir kuvvet ifade etmesinden dolayı varlığı daha kaim ordular oluşturma düşüncesi hâkim oldu. Yeni kurulan Rus yerleşimlerinin ve Rus bölge idari birimlerinin de teşkilatlanmasının tamamlanması neticesinde, II. Aleksandır 13 Temmuz 1867 tarihinde Semireçye Kozak Ordusu'nun kuruluşunu resmî olarak gerçekleştirdi (Alımkulov & Namatov, 2021, s. 15-16; Bredihin, 2023, s. 74; Çapraz, 2011, s. 57-58).

19. yüzyılda Türkistan'da nüfuzunu güçlendirmeye başlayıp işgal hareketlerini kademeli olarak artıran Rus İmparatorluğu, 1840'tan itibaren günümüz Kazakistan ve Kırgızistan topraklarında Kozak alayları oluşturmaya başladı. Rus Çarı II. Aleksandır'ın 25 Mart 1857 tarihli kararnamesinde Batı Sibirya'daki köylülerden uygun şartları taşıyanların Semireçye ve Zailiysk bölgelerine yerleştirilmesi ve Sibirya Kozak Ordusu'nun bünyesinde kayıt altına alınmaları emredilmekteydi. Semireçye Kozak Ordusu'nun temeli bu tarihte atıldı. Orenburg Bölgesinin işgal edilmesinden sonra bölgede Orenburg Kozak Ordusu'nu kuran Ruslar, her zamanki gibi işgal ve kolonizasyon faaliyetlerini Kozaklar eliyle gerçekleştirmekteydi. Rusya'nın

Avrupa'daki topraklarında 1861 Köylü Reformu'ndan sonra ciddi miktarda çiftçi nüfusu vardı. 19. yüzyılda Türkistan'ın da işgalinin başlaması ve bu nüfusun bölgelere taşınmasıyla, Ruslar hem Avrupa'daki topraklarda istihdam edemediği nüfusu taşıyarak şehirlerdeki ekonominin rahatlamasını sağlamaktaydı hem de işgal ettiği yerlerde Rus nüfusunu iskân ettirip bölgenin asimilasyona uğramasına çaba göstermekteydi (Bredihin, 2023, s. 73; Çibrov, 2014, s. 14).

Hokand Hanlığı'nın Kırgızistan'ın kuzeyindeki hâkimiyetine Ruslar tarafından 1863 yılında son verildi. 1865-1867 yılları arasında bu bölge aşamalı olarak Orenburg Genel Valiliği'nin Türkistan vilayetine dâhil edildi. 1867'de Orenburg Genel Valiliği'nin, Türkistan Genel Valiliği'ne dönüştürülmesinin ardından aynı yıl bölgede Semireçye Oblastı kuruldu. Semireçye adı, Sırderya (Seyhun), Ayagöz, Lepsi, Aksu, Karatal, İli ve Talas nehirlerini simgeleyen *семь рек* (yedi nehir)'in geçtiği toprakları ifade etmekteydi. Bu bölge Kazakistan'ın güney topraklarını, Kırgızistan'ın ise kuzey topraklarını kapsamaktaydı. Türkistan Genel Valiliği, Taşkent'i bölgenin ticari merkezi hâline getirdi. Ardından günümüzdeki Almatı Şehri'ni de Semireçye Oblastı'nın idari merkezi olarak konumlandırdı (Sabirova, 2016, 67-68; Jamgerçinov, 1959, s. 356).

Önceki bölümlerde, Rus kolonizasyon faaliyetlerinin kademeli bir ilerleme şeklinde yapıldığı ifade edildi. Yedisu, coğrafi özellikleriyle Kozakların iskân ettirilmesi açısından çok uygun bir bölgeydi. Kozakların bulunduğu bölgelere bakıldığında, bölgelerin çoğunlukla yanına Kozak ordugâhlarının kurulduğu ırmak isimleriyle anıldığı görülmektedir. Yedisu'yu ifade eden Semireçye Kozakları da ilk istihkâmlarını Ayagöz, Lepsi, Göksu, Karatal, İli ve Çu nehirlerinin kenarına kurdu. Şubat 1847'de Sibirya Kolordusu Kurmay Başkanı Tümgeneral Jemçujnikov, I. Nikolay'ın Kolıvan-Biysko-Kuznetsk askerî hattından iki bölüğün yeni bir Kozak Süvari Alayı oluşturmak için Ayagöz'deki kaleye taşınması emrini Sibirya Kozaklarının bir atamanı olan Vişnevski'ye bildirdi. Yıl 1848'i gösterdiğinde Ayagöz ve Kopal istihkâmlarında toplam 526 Kozak vardı. 1850'de 9. Sibirya Kozak Alayı bölgeye konuşlandırıldı. Alayın üç bölüğü Kopal, bir bölüğü Ayagöz, iki bölüğü ise Karatal istihkâmlarına yerleştirildi. Aynı yıl bu birliklerden 10. Sibirya Hat Kozak Alayı kuruldu. Alayın komutasına, Kazak Hanı Kenesarı Han'a karşı başarılı mücadeleleriyle ün kazanmış Yesaul Abakumov atandı (Abdirov & Aktamberdiyeva, 2011, s. 38).

19 Mayıs 1854'te Semireçye'yi de kapsayan Semipalatinsk Oblast'ı kuruldu. Bölgedeki tüm Kozak oluşumları bu oblastın askerî valisine bağlandı. 1855-1860 yılları arasında Sibirya Kozak Ordusu'nun kurmayları Tanrı Dağları çevresine, Issık Gölü'ne ve Kaşgarya'ya Rusya'nın gelecekteki askerî ve stratejik emellerine yönelik keşif faaliyetleri düzenledi. Bu dönemde hem Avrupa Rusyası'ndan hem de Sibirya Rusyası'ndan yoğun bir şekilde köylü ve Kozak iskânları yapıldı. II. Aleksandır'ın bir talimatında *“Kozakların temel vazifesinin düşmanlardan ve göçebe kabilelerden alınan Rusya'ya sınır olan toprakları korumak ve bu toprakları iskân ettirmektir. Bu iskân elbette külfetli olacaktır, ancak iskân sadık olan Kozak tebaasının Anavatan'ın iyiliği için yaptığı bir fedakârlıktır”* (Abdirov & Aktamberdiyeva, 2011, s. 46) ifadesi yer almaktadır.

Kozak nüfusunun artması yeni stanitsaların oluşturulmasını gerektiriyordu. 1848 yılında Kopal ve Ayagöz, 1855'te Büyük Almatı, Karabulak ve Lepsi, 1856'da Urzar, 1858'de Sofiski, Nadejdin, Göksu, Sarkant, 1859'da İle, 1860'da Kaskelen stanitsaları ortaya çıktı. Yine 1860'da Büyük Almatı Stanitsası ayrılarak Büyük Almatı ve Küçük Almatı stanitsası adlarında iki farklı yapı meydana getirdi. 1847'den 1867'ye kadar Sibirya Kozak Ordusu Hattından 14.648 kişi iskân ettirildi ve 14 farklı stanitsaya dağıtıldı. Bu kişilerin 7484'ü erkekti. Ayrıca, Türkistan Valisi K. P. Kaufman (1885, s. 197)'a göre bölgedeki Rus yerleşimleri 1867'den 1881'e kadar 14'ten 70'e çıkarıldı. Rus nüfusu ise çoğu köylü olmak üzere 14 binden 40 bine çıkarıldı. Semireçye'deki Kozak teşkilatlanması, uzak bir bölgede olan Sibirya'dan yönetilemeyecek kadar büyüdüğünde ise bölgede yeni ayrı bir Kozak ordusu kurulması düşüncesini ortaya çıkardı. Sibirya Kozak Ordusu'nun birlikleri 1840'lardan beri Semireçye'de bulunmaktaydı. Hem Sibirya'da hem Türkistan'da farklı coğrafi koşullarla mücadele eden Kozaklar ayrıca Rus hâkimiyetini kabul etmeyen Kırgız Türkleriyle, Kazak Türkleriyle, Hokand Hanlığı ile Çin'le askerî bir mücadelede de bulunmaktaydı. Dolayısıyla hızlı karar alabilmek adına karar alma mekanizmasının bölgede olması gerektiği zaruri bir durum hâlini aldı. Semireçye'de konuşlandırılan iki Sibirya Kozak Alayı olan 9. ve 10. Alayda hâlihazırda 4.993 Kozak Askeri vardı. Yukarıda ifade edilen II. Aleksandır'ın 13 Temmuz 1867 tarihli kararnamesiyle kurulan Semireçye Kozak Ordusu'nun Türkistan Genel Valisi'ne bağlanması, Sibirya Kozak Ordusu'nun askerî sermayelerinin 1/5'inin de Semireçye

Kozak Ordusu'na aktarılması emredildi (Abdirov & Aktamberdiyeva, 2011, s. 50-51; Çibrov, 2014, s. 15).

Semireçye Kozak Ordusu'nun kurulmasının ana nedeninin İngiltere ve Çin'e baskı kurmak ve bölgenin idari yapılanmasının verimli bir hâle getirilmesi olduğu ifade edildi. Diğer bir neden ise Fransa'nın yüzölçümü kadar büyük bir coğrafyanın ele geçirilme isteği ve coğrafyadaki zengin kaynakların kullanılarak tüm ülke için bir ekonomik kalkınma hamlesinin yapılmasıydı. Bölgenin güç kazanmasıyla Çin'den kaçan kişiler de bölge ekonomisi için kullanılmaya başlandı. Çinliler, Dunganlar, Kalmuklar ve Mançular ucuz tarım işçileri olarak istihdam edildi. Tüm bunlara rağmen, Kozaklar devletten aldığı maaşı yetersiz görmekteydi ve bundan dolayı bölgedeki Kazak ve Kırgız Türklerine karşı sık sık yağma girişimlerinde bulunmaktaydı. Hiçbir yasa ve Kozak komutanların emri, Kozakların bu eylemleri bırakması konusunda yeterli bir caydırıcılık ifade etmedi (Tınışpayev, 2002, s. 30; Abdirov & Aktamberdiyeva, 2011, s. 54).

27 Ekim 1867'de Türkistan Genel Valiliği'nin bir birimi olarak Semireçye Oblastı kuruldu. Merkezi ise günümüzdeki Almatı şehri oldu. Oblast, Semireçye Kozak Ordusunun atamanı tarafından yönetilmekteydi. Oblastın ilk askerî valisi ve Semireçye Kozak Ordusu'nun ilk atamanı G. A. Kolpakovski oldu. Kolpakovski, 1862'de tümgeneral, 1871'de korgeneral, 1882-1889'da ise Bozkır Kozak Ordularının valisi olarak görev yaptı. Kendi adıyla anılan I. Semireçye Kozak Alayı'nın ebedî atamanı seçildi. Böyle büyük bir onur daha önce sadece Sibiry'a'yı işgal eden Ataman Yermak Timofeyeviç özelinde I. Sibiry Kozak Alayı'na verilmişti (Abdirov & Aktamberdiyeva, 2011, s. 55-58).

Özetlemek gerekirse Semireçye Kozak Ordusu, Rusya'nın Türkistan'daki ekonomik ve siyasi çıkarlarının yanı sıra İngiltere ve Çin'in bölgede nüfuz sağlamasını engellemek ve bölgedeki zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarını kalabalık insan gücünü kolonize edip kullanarak gücünü artırma isteğiyle kuruldu. Semireçye Kozak Ordusu, ataları olan Sibiry Kozaklarının Sibiry'nın uçsuz bucaksız topraklarını işgal ederek zenginliklerini sömürgeleştirdiği gibi Türkistan'ın sömürgeleştirilmesinde ana rolü oynadı ve güçlü bir Rus hâkimiyetinin tesis edilmesini sağladı.

4.4. Yayık (Ural) Kozak Ordusu

Yayık Kozaklarının kökenine yönelik bazı rivayetler vardır. Bu rivayetlerden birisi, özgür insanların Yayık Nehri boyunca Don çevresinden Rusların, Kırım'dan ve Kuban'dan Tatarların diğer Müslüman halklarla beraber bölgeye yerleştiği ve heterojen bir topluluk ortaya çıkardığıdır. Diğerisi ise Yayık kıyılarına yerleşen eski bir Novgorod korsanı olan Gugnya'nın bir Nogay Türkü ile evlenmesi ve bölgedeki diğer göçebe Türklerin de Gugnya'ya katılmasıyla ortaya çıktığıdır. Gugnya ile ilgili bir başka rivayet ise Gugnya'nın Altın Orda Hanı Toktamış'ın ordusunda kudretli ve cesur bir komutan olarak görev yaptığıdır. Timur, Toktamış'ı yendikten sonra Gugnya, Kozaklarıyla birlikte Yayık'a çekilmiş ve bu toprakların hükümdarı olarak bilinmiştir. Ancak, asıl ününü Nogay bir kadınla evlenerek elde etmiştir. Çünkü erken dönem Kozakları bekârlık yemini ederlerdi (Dubovikov, 2018, s. 298; Volgin, 2013).

Bir başka rivayet ise 1577 yılında IV. İvan'ın, İdil kıyısındaki Jiguli Dağları'nı mesken tutmuş hırsız ve haydut Kozakların bölgeden çıkarılması için bir Rus ordusu göndermesine dayanmaktadır. Buradaki Kozaklar yenilgiye uğratıldı ve Kozakların bir kısmı Hazar üzerinden Terek'e, bir kısmı ise Sibiry'a doğru göç etti. Ataman Neçay'ın önderliğindeki Kozaklar, Tatar başkenti Saraycık'ı yağmalayarak ganimetleriyle Yayık Nehri'nin kuzeyine doğru ilerlediler ve 1584 yılında Yaitsk (Uralsk)⁴⁵ şehrini kurdular. Saraycık'ı yağmalayan bir diğer Kozak atamanı ise Ataman Bogdan Barboşa idi. Barboşa'nın kökeninin Don Kozaklarından geldiği tahmin edilmekteydi. Don Kozakları başlığında anlatılan ve Ataman Yermak'ın yardımcılarında ünlü bir Kozak olan İvan Koltso da bu Kozaklarla beraber idi. Rus Çarı tarafından seferlere çağrılan Ataman Barboşa, Çar'ın iyi niyetine inanmamaktaydı ve sürekli olarak Rusya ve Türkistan'dan gelen elçi heyetlerine ve ticaret kervanlarına saldırmaktaydı. Barboşa 1588'de yakalandı ve Moskova'da idam edildi. Yaitsk Şehri'nin resmî kuruluş tarihi 1613'tür. Şehir, Yayık ve Çagan nehirleri arasındaki bir yarımada kuruldu. 1591'de Rus tebaası olan Kozaklar, I. Petro'ya kadar kendi kendilerini yönetmeye devam ettiler. 1773-1775 yılları arasında Yemelyan Pugaçev'in önderlik ettiği bir isyanda Yayık Kozakları önemli rol oynadı. II. Katerina isyanı

⁴⁵ Kazakistan'ın günümüzdeki Oral Şehri.

bastırıp şehrin adını Ural olarak değiştirdi. Bu tarihten sonra da Yayık Kozakları artık Ural Kozakları olarak adlandırıldı (Dzen, 2022; Akbarı, 2023, s. 9373).

Yayık Kozaklarının ilk defa ne zaman ortaya çıktığı konusunda kesin bir bilgi bulunmayıp ulaşılan kaynaklar çerçevesinde oluşumlarının 16. yüzyılda başladığı bilinmektedir. Rus tarihçilere göre, Yayık Kozaklarının ilk yerleşimcileri Don ve Volga nehrinin kıyılarını mesken edinen, ardından bölgeye daha iyi bir yaşam arayışıyla gelen Kozaklardı. Kozakların zamanla artan nüfusları, onların Yayık Bölgesini keşfetmelerine ve stanitsalar kurmaya başlamalarına sebep oldu. Ayrıca, ilk Yayık Kozakları sadece Kozaklarla değil aynı zamanda Tatar Türkleriyle, Farslarla, Kalmuklarla ve Kazak Türkleriyle de evlilikler gerçekleştirmektedir. Bu evlilikler sonrası doğan çocuklara Rusça isimler verilmekteydi (Sdikov, 2019, s. 5-6; İzyumov & Soklakov, 2019, s. 2).

Kozak toplulukları özgürce yaşamalarına müsaade edecek şekilde demokrasiyle yönetilmekteydi. Erken dönemlerinde ise herhangi bir otoriteye boyun eğmeyerek kendi çıkarlarına göre yaşayıp hareket etmekteydiler. Ruslar ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru Kozakları tam olarak idaresi altına alabildi. Bu tarihten önce Rusların Kozaklar üzerinde salt bir otoritesi bulunmamaktaydı. Kozakların sistematik bir şekilde ordunun hiyerarşik düzenine alınması kademeli olarak gerçekleştirildi. Buna, 1553 yılında Rusya'nın güney ve doğu sınırlarından sorumlu bir askerî yönetim organı olan *Razriad* örnek verilebilir. Diğer bir örnek olarak, 1717'de Büyük Petro tarafından yenilenen *Razriad*'ın son hâli olan Askerî Kolejler⁴⁶ verilebilir (Grigoryev, 2018, s. 34).

Yayık Bölgesi, eski çağlardan beri Türklerin yaşadığı bir bölgeydi. Yayık Nehri'nin her iki yakasında Hunlardan ve diğer Türk topluluklarından kalma on binden fazla kurgan bulunmaktaydı. Yani batılı tarihçilerin iddia ettiğinin aksine, bölge Orta Çağ'da ıssız ve sahipsiz değildi. Bölgenin sürekli saldırı altında olması ve göç güzergâhında bulunması, bu bölgedeki toplumların tarım yapmasını engellemekteydi. Dolayısıyla bu insanlar haydutluk ve yağma yaparak veya balıkçılık yaparak geçimlerini sağlamak zorundalardı. Kozakların da kendilerine tahsis edilmiş topraklarda ya da özgür Kozakların kendi stanitsalarında tarımı yapmaları 18. yüzyılda gerçekleşecekti (Dosayev & Yaroçkina, 2023, s. 14-15).

⁴⁶ Военная коллегия.

Don Kozakları başlığında IV. İvan'ın Yermak Timofeyeviç de dâhil olmak üzere Özgür Kozakların bir kısmının sürgün edildiği, Yermak'ın önce Volga'ya daha sonra Stroganov Ailesi'nin yanına gittiği ve onların verdiği destekle Sibiry'a'nın işgali anlatıldı. 16. yüzyılın ikinci yarısında Livonya Savaşı'nda ünlenen Yermak Timofeyeviç ve İvan Koltso IV. İvan'ın otoritesine karşı geldiler ve bunun üzerine Don'dan kaçmak zorunda kaldılar. Don ve Volga Kozaklarından olduğu ifade edilen Bogdan Barboş, Neçay Şatskiy, Yakbulat Çembulatov, Yakunya Pavlov, Nikita Us, Pervuşa Zeya gibi birçok ataman IV. İvan'a biat etmedi. Ulaşılan kaynaklar çerçevesinde Yayık Kozaklarının oluşumunun 16. yüzyılda IV. İvan zamanında gerçekleştiği temelinden hareket edilmektedir. Bu ifadelere paralel olarak, Yermak ve Kozaklarının Sibiry'a'ya gittiği esnada Ataman Barboş da özgür Yayık Kozaklarının başına ataman olarak geçti. Doğuya doğru genişleme eğilimi gösteren Çarlık Rusya, özgür Kozakları rahatsız etmekteydi. Rusya, uzun süren Livonya Savaşı boyunca Nogay Hanlığı ile de karşı karşıya gelmek istememekteydi ve bu yüzden Kozaklarla birçok kez anlaşmazlığa düştü. Yine de IV. İvan bir denge politikası yürütmekteydi. Hem Don Kozaklarının Kırım Hanlığına saldırılarını hem de özgür Yayık Kozaklarının Nogay Hanlığına yaptıkları saldırıları desteklemediğini beyan edip aynı zamanda üstü kapalı bir şekilde de bu saldırıları teşvik etmekteydi. Kısaca, Kozaklarla olan ilişkileri pek istikrarlı sayılmazdı. Kozakların komşu devlet ve hanlıklara yaptığı seferlerin Özgür Kozaklar tarafından gerçekleştirildiğini, kendisine biat eden Kozakların bu seferlere katılmadığını savunmaktaydı. Kozaklar ve Çarlık Rusya'nın ilişkileri o günün koşullarına göre değişiklik arz etmekteydi (Dosayev & Yaroçkina, 2018, s. 14-15; Gordeyev, 2006, s. 122-128; İzyumov & Soklakov, 2019, s. 3).

Yayık Kozaklarının ortaya çıkışının devlet otoritesi olmaksızın bağımsız ve tarihî süreç içerisinde gerçekleştiği ifade edildi. Onlar Avrasya bozkırlarında doğdular. Rus tarihçilere göre, Yayık Kozaklarının ortaya çıkışı 16. yüzyılda gerçekleşti. Bu Kozaklar, Don Kozaklarının Volga'ya sürgün edilen, daha sonra da Sibiry'a'da keşif ve işgal faaliyetlerinde bulunup bir kısmının Yayık Bölgesi'nde kalmasıyla ifade edilenlerdir. Yayık Kozakları yıllar içerisinde güçlendi ve kalabalıklaştı. Dönemin koşulları, onların 1591'de Rus Çarı'na bağlılık yemini etmesine sebep oldu. 1613 yılında Yayık (Ural) Bölgesinin merkezi hâline gelecek Yayık kasabasını kurarak buraya “Beyaz Şehir” adını verdiler. Ancak, bu süreçte Altın Orda'nın coğrafyadaki hâkimiyeti ve Altın Orda'nın

dağılmasından sonra ortaya çıkan Türk hanlıklarının arasındaki mücadele süresince Yayık Bölgesi'ne göç eden Türk kökenli boylar göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla Yayık Kozakları bünyesinde 16. ve 17. yüzyılda Türk ve Müslümanların diğer Kozak ordularına kıyasla daha fazla olduğu söylenebilir. 18. yüzyıla gelindiğinde 1723 yılında I. Petro tarafından Albay Zaharov'un başkanlığında yaptırılan Yayık Kozaklarının sayımında Yayık Kozak Ordusu'nun bu çok etnikli yapısı ortaya çıkmaktadır. Nüfus sayımı belgeleri Rus Devlet Askerî Tarih Arşivi'nde yer almakta olup Sdıkov (2019, s. 9)'a göre 6 bin sayfalık bu nüfus sayımı belgelerinin %10'luk bir kısmının incelenmesi sonucunda bazı katılımcılar asıl kökenini belirtmeyip bazıları ise detaylı olarak bilgi vermiştir. İlginç olan ise asıl kökenini belirtenlerin neredeyse tümünün Türk kökenli olmasıdır. Kendisini sadece Kozak olarak tanıtanlar, geçmişleri hakkında tam bir bilgi sahibi değildir. Kendini Türk olarak tanımlayan kişiler Volga, Başkurdistan, Astrahan, Kazan, Kırım ve Kuzey Kafkasya'dan geldiklerini ifade etmektedir. Bu kişilerin çoğu ise kendini Tatar, Başkurt ve Nogay Türkü olarak tanımlamıştır. Örneğin, bir Kırım Tatar Türkü olan Klyumbet Tauçev, baba soyunun Kırım Tatar Türkü olduğunu ifade edip 70 yıl Kozak hizmetinde bulunduğunu vurgulamaktadır (Sdıkov, 2019, s. 7-8; Soklakov, 2013, s. 8-9).

Kozakların kurduğu Yayık kasabasına yeniden dönecek olursak, bu kasabada Rus emperyal düşüncesinin hâkim olduğu özellikle belirtilmelidir. Bunun sebebi, bölgede ciddi bir Türk varlığı olmasıdır. Bir başka sebep ise Kozakların bu coğrafyaya yerleştikleri zaman bölgede harap ve terk edilen yapıların değil, yerleşime uygun alanların olduğudur. Daha derine inecek olursak bölgede Altın Orda'nın izleri bulunmaktadır. Modern Ural Şehri'nin bulunduğu yerde Altın Orda sikkeleri bulunmuş olup şehrin kuruluşu 14. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ek olarak, Yayık sözcüğü zaten Kazak Türkçesi kökenlidir. II. Katerina, Pugaçev İsyanı'na katılanların birçoğunun Türk kökenli olmasından dolayı Yayık sözcüğünü hafızalardan silmek amacıyla Ural olarak değiştirilmesini emretmiştir⁴⁷ (Soklakov, 2013, s. 12; Baypakov vd., 2012, s. 12-14).

⁴⁷ Yayık sözcüğü ve Yayık şehri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Baypakov, K. M., Erofeyeva, İ. V., İnoçkin, V. A., Krivobokova, S. S., Sdıkov, M. N. (2012). *Ural'sk: Drevniy i Sovremenniy: Oçerki İstorii*. Ural'sk.

4.4.1. Pugaçev İsyanı⁴⁸

1650 yılından itibaren zengin Kozakların Rus yönetimiyle ve soylularıyla ferdî çıkarları konusunda birlikte hareket etmesine tepki gösteren Golutven Kozakları⁴⁹ gitgide Rus yönetimine kin gütmeye başladı. 1649 yılındaki *Sobornoye Ulozheniye*⁵⁰ adında yaklaşık bin maddeden oluşan bir kanun ilan edildi. Kanun, 17. yüzyılda Avrupa'ya zengin hammadde tedarik eden Rusya'nın, bu tedariğin istikrarlı bir şekilde yapılabilmesi için endüstriler kurmasına sebep oldu. Rus yönetimi, bu dönemde endüstrileşmenin emek talebini karşılayabilmek için ise özgür köylüleri serfleştirdi. İlan edilen kanun çerçevesinde bu serfler hem yabancı sermaye sahiplerine hem de boyarların mülkiyetine verildi. Kısaca, Rusya kapitalizme feodalizmin çarpıtılmış bir biçimine merkezî yönetimin ve boyarların uzlaşması sonucu girmiş oldu. Stepan Razin İsyanı⁵¹ (1667-1671) da yine bu düzenlemelerin sonucunda gerçekleşen bir ayaklanmaydı (Kanadıkırık, 2020, s. 1561-1562; Horujenko & Serdyuk, 2021, s. 310; Korkmaz, 2018, s. 100).

18. yüzyılın 60'lı yıllarına gelindiğinde, soyluların gücü oldukça arttı. Artık haksızlıklara ve ağır vergilendirmelere boyun eğmek istemeyen kölelerden çok da farklı olmayan köylüler, Yemelyan Pugaçev'in önderliğinde 1773-1775'te başkaldırdılar. Bu isyana Pugaçev İsyanı ya da Köylü Savaşı da denilmektedir. Kozakların diğer büyük bir isyanı da Pugaçev'in çıkardığı isyan olacaktı. İsyen, daha önce Rusya ve Polonya-Litvanya Birliği arasındaki savaştan sonra patlak veren Stepan Razin İsyanı'na benzemekteydi. Savaştan dolayı vergilerin artırılması, bu isyan öncesinde de gerçekleşti. 1757 Rusya-Prusya, 1768'den beri süre gelen Rus-Türk Savaşı vergileri artırdı ve bu durum alt tabaka ile üst tabaka arasındaki ilişkiyi oldukça gerginleştirdi.

⁴⁸ Pugaçev'in isyana kalkışmadan önceki dönemdeki girişimleri, kaçak durumuna düştüğü zamanlardaki faaliyetleri ve eyleme geçmeden önceki yaptığı yolculuklar ile ilgili bilgiler için bkz. Baltinskiy, A. E. (2017). Emel'yan Pugaçev: put' k samozvanstvu, *Vestnik Akademii Nauk Respubliki Başkortostan*, 24(3), 47-53.

⁴⁹ голутвенные казаки- Don ve Zaporojya Kozaklarının en kalabalık ve en yoksul olanlarına denmektedir.

⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz. Yarış, V. D. (2021). Sovremennaya otsenka sobornogo ulojeniya 1649 g. kak istočnika prava, *Obşestvo i pravo*, 78(4), 137-141. Ayrıca, kanunu görmek için bkz. Pravo. (2024, Temmuz 24). Sobornoe Ulojenije 1649 goda. https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/sobornoe_ulogenie_1649_goda.pdf

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. Türker, Ö. (2020b). Don Kazakları arasında Stenka Razin İsyanı (1670-1671), *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (12), 163-186. Ayrıca bkz. Brezgunova, V. M. (2021). Uçastie Çerkas Voronejskogo Kraya v Vosstanii Stepana Razina v 1670 godu., *İstoriya: Faktı i Simvolı*, 64-75.

İsyanda, önceki ifadelerde bahsedilen endüstriler ve madenler hedef alındı. Boyarların bu yapılar üzerindeki gücünün kırılması amaçlandı. Prusya Savaşı'na ve Rus-Türk Savaşı'na katılan ve sonradan kaçak durumuna düşen bir Don Kozağı olan Pugaçev, 1773 başında Orenburg'da kendisini II. Katerina'nın kocası III. Petro olarak tanıtarak, Kozaklara adaleti sağlamaya geldiğini söyledi. Kozaklar da kendisine inandı ya da inanmış gibi yaptı. Neticede Pugaçev'in söylemleri Kozakların çıkarlarıyla örtüşmekteydi. Kısa sürede birçok Kozak, Türk ve umumiyetle çoğu gayrı Rus, Pugaçev'in emri altına girdi. Bir Kozak hareketi olarak başlayan ayaklanma, yukarıda ifade edilen serflere dönüştürülen ve boyarlara tahsis edilen köylülerin, yoksulların, Eski İnananlar⁵²'in, Başkurt, Çuvaş, Kazak ve Tatar Türklerinin ve Kalmukların da Pugaçev'i desteklemesiyle hızlı bir şekilde toplumsal başkaldırısına evrildi. İsyancılar bölgede birçok kontrol noktasına saldırılar düzenledi ve kendilerine katılmayanları öldürdü. İsyan, toprak sahiplerine ve devlet rejimine karşı sosyal bir ayaklanmaya dönüştü. 1774'ün ocak ayında, top ve tüfeklerle donanmış yaklaşık 30 bin kişilik bir kuvvet, Volga istikametine ilerlerken birçok köy ve kasabayı ele geçirip bu yerlerde bulunan soyluların malikânelerini yağmaladı. Daha sonra Kazan'daki Tatar Türkleri de kitleler hâlinde ayaklanmaya katılarak başkaldırının büyük bir alana yayılmasına neden oldu. Ruslar, Lehlere ve Türklere karşı savaş durumunda olduklarından, isyana dikkatlerini yeteri kadar verememekteydiler. Ancak, durumun ciddi bir hâl almaya başlaması, II. Katerina'nın General Bilikov'u isyan bölgesine göndermesiyle sonuçlandı. Bilikov'un Kazan civarına gelmesi üzerine Pugaçev Yayık Bölgesi'ne geri çekildi. Bilikov'un ölmesi üzerine ayaklanma tekrardan başladı. Salavat Yulay'ın önderliğindeki Başkurt Türkleri ve Pugaçev'in önderliğindeki Kozaklar kontrolü ele almaya başlayınca, öncekine göre daha kuvvetli bir Rus ordusu bölgeye intikal etti. İsyancılar, Volga'nın sağ tarafına geçip Sura Irmağı'na ilerleyerek Penza ve Saratov şehirlerini zapt etti. Pugaçev ve takipçileri daha sonra Tsaritsın şehrini ele geçirmeye çalışsa da başarısız oldular. General Michelsohn ve Suvorov'un birlikleri Pugaçev'i kovalayarak kısırdı. Daha sonra Pugaçev, Kozak yoldaşlarının ihanetine uğradı ve zincirlenip kafes içerisinde Moskova'ya getirilerek 1775'te idam edildi. Ayaklanma

⁵² Rusların bu isyanda Eski İnananlar'ın ileri gelenlerinin yer alıp almadığıyla ilgili tespit çalışmalarına yönelik girişimleri hakkında bkz. Romanyuk, T. S. (2019). Kontaktı E. İ. Pugaçeva so Staroobryadçeskimi İrgizskimi Monastıryami i rozısk belgıh startsev filareta i guriya, *Vestnik Ekaterinburgskoy Duhovnoy Seminarii*, 26(2), 256-274.

kanlı bir şekilde bastırıldı. Ayaklanmaya katılanlar da şiddetli bir şekilde cezalandırıldı. Birkaç yıl sonra II. Katerina, Rusya'ya tabi Müslümanları devlete kazandırmak amacıyla, yerli halkların üzerindeki bazı şiddetli tedbirleri yumuşatarak cami ve medreselerin yapılmasına izin verdi (Bushkovitch, 2020, s. 134-136; Kurat, 2023, 303-304; Baltinskiy, 2017, s. 49-50; Riasanovsky & Steinberg, 2016, s. 270-272; Korkmaz, 2018, s. 102)

Yayık Kozak Ordusu dağıtılarak yerine Ural Kozak Ordusu kuruldu. Ural Kozakları, hemen hemen Rusya'nın girdiği tüm savaşlara katıldı. Türkistan'ın işgalinde önemli rol oynadı. Örneğin, 1830-1840 yılları arasında Hive ve Hokand sınırlarında güvenliği sağladılar. 1838'de Orenburg Valisi V. A. Perovski'in komutasında Hive'ye sefer düzenlediler. Ak Meçet ve Kumsuat'ın işgali, onların sayesinde gerçekleşti. Ural Kozakları, Rusya'nın Kazakistan bozkırlarındaki hâkimiyetinin güvencesi oldu (Dubovikov, 2016, s. 79; Korkmaz, 2018, s. 102).

4.4.2. Pugaçev İsyanı'nda Türk Unsuru⁵³

Pugaçev İsyanı'nda hem dinî hem de millî unsurlara bir kez daha vurgu yapmak gerekir. Özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren Müslüman Türkler başta olmak üzere Hristiyan olmayan unsurlara zorla Hristiyanlaştırma yapıldığından, Pugaçev takipçi bulmakta zorlanmadı. Madenlerde ve ormanlarda zorla çalıştırılan kişiler çoğunlukla Türklerden⁵⁴ oluşmaktaydı. Örneğin, Rus filosunun inşaatı için bir dizi kerestecilik faaliyetleriyle ağır koşullar altında çalışmıyormuş gibi bir de yüksek vergiyle çalıştırılmaya zorlanan Çirmişlerin, Mordvinlerin, Çuvaş Türklerinin ve Udmurtların 18. yüzyılın ilk yarısının sonuna doğru birçoğunun Ortodoks Hristiyan olması sonrasında bu işler Tatar Türkleri tarafından devralındı. Bu işçilere “Laşman” denilmekteydi. 1767 yılında 66.151 Laşman'ın 45.146'sı Tatar Türkü idi. Bu ağır koşullar altında çalışmak istemeyenler vaftiz olmak zorundaydı. Vaftiz olanlar üç yıl

⁵³ Hem Pugaçev İsyanı'ndaki Türk unsuru üzerine hem de diğer Kozak ordularındaki Türk oluşumları varlığı hakkında Kazan Federal Üniversitesi'nin yapmış olduğu çalışmaya bakmakta fayda görülmektedir. Çalışma için bkz. V. V. Gribovskiiy & V. V. Trepavlov. (2018). *Kazaçestvo v Tyurkskom i Slavyanskoy Mirah*. Kazanskiy Federal'nyy Universitet.

⁵⁴ “Pugaçev İsyanı'nda Türk Unsuru” başlığına bilhassa ihtiyaç duyulmasının iki sebebi vardır. Bunlardan ilki, isyana Türkistan'daki Türklerin yoğun bir şekilde katılmasıdır. İkincisi ise isyan sonrasında Çarlık Rusya'nın Yayık gibi bölgedeki Türk kökenli adları değiştirerek bölge hafızasını kendi çıkarları doğrultusunda etkilemeye çalışmasıdır.

vergiden muaf tutulmakta, vaftiz olmayanlar ise ağır vergiler vermekle kalmayıp din görevlilerinin elinde çeşitli işkencelere maruz bırakılıyor, kırbaçlanıyor ve evleri yakılıyordu. Pugaçev de isyan öncesinde bu insanların yaşadığı zulmü iyi tespit ederek harekete geçti. Kendini III. Petro olarak tanıtarak tüm halklara eşitlik ve adalet vaat etti. Onları, Rusların Rus olmayanlara uyguladığı sömürgeci politikalardan kurtaracağını, toprak ve diğer arazileri köylü ve emekçilere sürekli ve karşılıksız olarak vereceğini söyledi. Yukarıda, isyana katılanların sayısının otuz bini aşkın olduğu ifade edildi. Ancak bu sayının çok daha fazla olduğu da ifade edilmektedir. İmamov (1994, s. 158)'a göre isyana Rus uyruklu olmayan 86.541 kişi katılmış olup bu sayının 42 binini Başkurt Türkleri, 35 binden fazlasını ise Tatar Türkleri oluşturmuştur. Pugaçev'in yanında yer alan Başkurt Türkü Kozak İdor Baymekov, Rusça'yı akıcı bir şekilde konuşabildiği için Pugaçev'in yanında tercümanlık yapmakta, Tatar Türkçesini iyi konuşabilen oğlu Boltay ile de Tatar Türkleriyle iletişimi sağlamaktaydı. Pugaçev, söylemlerinin daha geniş bir coğrafyaya yayılması için adı geçen kararnamelerin Rusça, Tatar Türkçesi, Arapça ve Osmanlı Türkçesi olarak İdil'den Ural'a, Yayık Bölgesi'nden Başkurdistan'a dağıtılmasını emrederek, sömürge altındaki tüm milletleri başkaldırıya teşvik etti. Bu kararnameleri dağıtanlardan biri de Kazan'ın Psyak köyünden Tatar Türkü Myasogut Gumerov idi. Üç bin kişilik bir birliği komuta etmekteydi. Günümüzdeki Kirov Oblastı'nda, Tataristan ve Udmurt Cumhuriyeti topraklarında ayaklanmalara katıldı. 1773-1774 yılları arasında birçok bölgeyi ele geçirdi ve fabrikalarda kontrol sağladı. Ancak Mart 1774'te yakalanarak kırbaçlandı, sıcak demir çubukla damgalanarak ağır işlerde çalıştırılmak üzere sürgüne gönderildi. Bir başka örnek de Mişer Tatar Türklerinden Albay Kanzafar Usayev'dir. Usayev, 5 Haziran 1774'te tüm Mişer Tatar Türklerinin komutanı olarak atanarak Tuğgeneral rütbesini bizzat Pugaçev'in elinden aldı. Usayev de tıpkı Pugaçev'in kendi yoldaşları tarafından ihanete uğraması gibi Başkurt Türkü Astsubay K. Mulakayev tarafından ihanete uğradı. Usayev de Gumerov gibi sürgüne gönderildi. Pugaçev İsyanı, Volga ve Kama bölgelerinin yanı sıra Orenburg'un güneyindeki Kazak Türklerinin bozkırlarını da kapsadı. Ruslar, Kazak Türklerinin hayvancılık faaliyetlerini kısıtlamakta ve hayvanların Yayık ve Volga nehirleri arasında sürülmelerine izin vermemekteydi. Pugaçev, bu sorunu tespit ederek Kazak Türklerine toprak ve su vaadetti. Kazak Türklerinin tabanında olumlu bir intiba bırakılsa da Kazak Türklerinin soyluları ve tabandaki Türkler arasında tam bir birlik

bulunmamasından dolayı Pugaçev istediğini elde edemedi. Ayrıca Rusların bu tehlikeyi öngörüp erkenden müdahale etmesi, Kazak Türkleri arasındaki bu hoşnutsuzluğun bastırılmasını sağladı (Lukavçenko & Habibullina, 2017, s. 573-578; Realnoevremya, 2017; Tatarica, 2024).

Özetlemek gerekirse Pugaçev İsyanı, diğer bir adı olan “Köylü Savaşı” gibi dar bir kalıba sıkıştırılmamalıdır. İsyanın temel sebepleri olan vergi, yoksulluk ve serfleştirilme, bu isyanın sebeplerini ifade etmekte yetersiz kalmaktadır. Çok geniş bir coğrafyada birçok milletin bu isyana katılım sağlaması, isyanın önceki isyanlardan farklı bir karakterde olduğunu göstermektedir. İsyanın başarısız olmasının nedenlerini vurgulamak gerekirse, bunlar arasında birçok milletin katılımı, bu milletlerin ortak bir amaç etrafında birleşememesi, bu milletlerin taleplerinin farklılığı ve bağımsızlık isteyen milletlerin kendi bölgelerine giderek ayaklanmayı orada sürdürmeleri nedeniyle isyancıların tek bir güç oluşturamaması olarak ifade edilebilir. Kısaca, çok ulusluluk isyana güç kazandırmış ancak teşkilatlanmayı zorlaştırmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SİBİRYA VE UZAK DOĞUDAKİ KOZAKLAR

5.1. Sibirya Kozak Ordusu

Sibirya Kozaklarının temeli, sürgüne gönderilen bir Don Kozağı olan Yermak Timofeyeviç'in Çarlık Rusya'nın Asya eteklerindeki kolonizasyon faaliyetleriyle atıldı. Yermak'tan aldığı cesaretle onu kutsal⁵⁵ bir figür olarak gören Kozaklar da yüzyıllar boyunca Sibirya'ya ve Uzakdoğu'ya seferler tertip etti. Bu, 19. yüzyıla kadar Rus işgali ve kolonizasyon faaliyetlerinin devam etmesine sebep oldu. Don Kozakları başlığında Yermak hakkında detaylı bilgilerin vurgulanması sebebiyle, bu başlıkta Yermak'tan ziyade Sibirya Kozaklarının nasıl düzenli bir orduya dönüştürüldüğü meselesi ele alınacaktır.

Sibirya Kozak Ordusu, tarihî süreç içerisinde çeşitli faktörlerden etkilenecek kolektif bir biçimde hareket eden Don, Yayık (Ural) ve Zaporozjya Kozak Ordusu gibi oluşmamış, aksine diğer Kozak orduları gibi İmparatorluğun çabaları neticesinde varlık kazanmıştır. Onlar, Deşt-i Kıpçak'taki Kozak kardeşleri gibi hiçbir zaman Özgür Kozaklardan olmamış, her zaman hizmet sınıfındaki Kozaklardan olmuşlardır (Sapırgın, 2020, s. 73). Buna rağmen Sibirya Kozakları köklerini Don, Volga ve Yayık'taki Özgür Kozaklara dayandırmaktadır. Yermak'ın seferi Sibirya Hanlığı'na yıkıcı bir darbe vurup sonrasında tarih sahnesinden silinmesine neden olsa da buradaki işgal faaliyetlerine katılan Kozakların sonu da onlar için çok olumlu olmadı. Başta Yermak'ın kendisi olmak üzere sefere katılan Kozaklar öldürüldü. Bu durum yine de Rusya'nın Sibirya'ya doğru işgalci yaklaşımını değiştirmedir. Merkezden sürekli işgal bölgelerine

⁵⁵ Yermak, Tanrı'nın seçtiği kutsal bir savaşçı olarak betimlenmektedir. Detaylı bilgi için bkz. (Ünal vd., 2020a, s. 17-18).

gönderilmeye devam edilen Kozak ve Streltsi birlikleri, Rus hâkimiyetinin sağlam temeller üzerine inşa edilmesini sağladı (Pıltsın vd., 2023, s. 91).

Sibirya Kozaklarının Yermak temelinde ifade edilmesi esas olarak doğru olsa da aslında eksik bir bilgi doğurmaktadır. Çünkü Kozaklar, 16. ve 18. yüzyıllar arasında Sibirya ve ardından Uzak Doğu'ya çok sayıda sefer düzenleyerek bu bölgelerin kolonileştirilmesini sağlamıştır. Yermak, bu öncülerden sadece birisidir. Elbette diğer Kozaklar için bugün bile bir idolü, bir ideolojiyi hatta dinî bir ikonu temsil etmektedir (Pıltsın vd., 2023, s. 92).

5.1.1. Yermak Timofeyeviç'in Ölümü Sonrasında Sibirya'daki Kozak Faaliyetleri

Yermak'ın 16 Ağustos 1585'te ölümünden sonra Ataman Matvey Meşeryak'ın başını çektiği Kozaklar, İrtiş'ten güneye doğru yol alarak Ob'da kışladılar. Merkezden takviye gelene kadar Ob'da kışlayan Kozaklar, takviyenin gelmesinin ardından İsker'i tekrar ele geçirdiler. 1586'nın kışında Tura Nehri'nin Tümen Nehri ile birleştiği noktada Tümen *Ostrog*⁵⁶unu kurdular. 1593'te Berezovski, Surgut ve Pelim ostroglarında, 1594'te Tara'da, 1596'da Narım ve Ket'te, 1600'de Mangazeya⁵⁷'da ve Turinski'de Kozak *sloboda*⁵⁸ları inşa edildi. 1604'te Surgut Kozak Atamanı, Toms'ku kurdu. Sibirya'daki Kozaklar kurmuş oldukları kasaba, şehir ve kalelerin isimleriyle anılmaktaydı. Ancak bu onların ayrı bir Kozak toplumu olduğunu ifade etmemekte ve onları ayrı kılmamaktaydı. Bunların hepsi Sibirya Kozaklarıydı (Saprıgin, 2020, s. 73; Gordeyev, 2006, s. 133-134).

Sibirya'daki askerlerin hepsi hizmet sınıfındaki askerlerdi. Bunların arasında sadece Kozaklar değil aynı zamanda soylular, boyarlar, streltsiler ve Tatarlar da bulunmaktaydı. Ancak büyük çoğunluğu Kozaklar meydana getirmekteydi. 16. ve 17.

⁵⁶ *Осмор*- Kerestelerden yapılmış bir tahkimat bir kaleyi ifade eden bu mimari, etrafı kazıklarla çevrili bir yapıdır.

⁵⁷ Kozakların kurmuş olduğu ve Rusların Kuzey Kutup Dairesi'ndeki ilk yerleşim yeridir. Denizyolu taşımacılığı ile kürk ticaretinin yasaklanmasından sonra önemini kaybeden yerleşim yeri 17. yüzyılın sonuna doğru terk edildi. Şimdiki adı, Staroturuhsansk'idir.

⁵⁸ *Слобода*- Genellikle bir kalenin etrafındaki yerleşim yerlerini ifade etmede kullanılmıştır. Sözcük olarak *свобода*(özgürlük) sözcüğünden türetilmiştir. Ayrıca, 16. yüzyıl Rusyası'ndaki genel olarak Rus olmayanları nitelemek için kullanılmıştır. 18. yüzyılda slobodalar sıradan köylere ve mezralara dönüştü. Şehir içinde bulunanlar ise o şehrin mahalleleri hâline geldi. Örneğin, Moskova'daki Pavlovskaya Sloboda köyü gibi eski adlarını günümüze ulaştıran slobodalar mevcuttur (Culture, 2024).

yüzyıllarda bölgede “Kozak” ve “Hizmetkâr” sözcükleri eş anlamlı kullanılmaktaydı. Resmî belgelerde bile böyle geçmekteydi. Hizmet türlerine göre Sibirya Kozakları piyade ve atlı olarak ikiye ayrılmaktaydı. Yermak ve yoldaşlarının piyade olmasından dolayı Rus işgalinin bölgedeki göçebe toplumlarla olan mücadelesi birçok zorluğa sebep olmaktadır. Bu da Sibirya Kozaklarının süvari alayları yapılanmasını gerekli kıldı. Ayrıca, coğrafyada işgalin kalıcı olması ve keşfe giden Kozakların kurulan kale ve istihkâmlarda güvenli kışlayabilmesi için bu kale ve istihkâmlarda da çeşitli görev sınıfları oluşturuldu. Örneğin, topçu Kozak bataryaları ortaya çıktı. Kale kapılarını ya da bentlerini koruyan sınıf olan *Zatinşiki*⁵⁹ler ortaya çıktı. Her kale ya da kasabanın kendi süvarileri, piyadeleri, topçuları, zatinşikileri ve spoletleri vardı. 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında Sibirya’daki hizmet eden Kozakların sayısı tam belli değildir. Ancak Stroganov Ailesi’nin çevre derebeyliklerden hizmet için aldığı Kozaklar da dâhil olmak üzere Moskova ve diğer şehirlerden gönderilen 1.100 kadar Kozak olduğu ifade edilmektedir. 1620’lerde bu sayı 2700’e, 1630’larda 5.000’e, son olarak 1690’larda 10.000’e ulaşmıştır (Saprıgin, 2020, s. 74).

5.1.2. Sibirya Hattı’nın Kurulması

1650’li yıllarda Batı Sibirya Kozakları bir yandan Doğu Sibirya’nın kolonizasyonu, bir yandan da Güney Sibirya sınırlarında güçlenmiş Kalmukların nezdinde Çungar Hanlığı’na karşı güvenlik bariyeri görevi gördü. Sibirya Kozaklarının özellikle 1690’da şimdiki Kurgan civarında Çungarlara karşı başarılı baskınları oldu. Bu baskınlar, imparatorluğun daha sonra Batı Sibirya’da bir hat kurmasına yönelik kararına kapı araladı. Bu hattın planlaması, Rus askerî kolonizasyonunun hem Doğu Sibirya’ya yayılmasının hem de Kazak Türkleri’nin bozkırlarına ve Türkistan’ın derinliklerine doğru sistematik bir biçimde Rus ilerlemesinin emellerini hayata geçiren ilk Sibirya Valisi Prens M. Gagarin’e aitti. Böylece, 18. yüzyılın ikinci yarısı, Sibirya Hattı’nda ileride gerçekleşecek Türkistan’ın işgalinde üs görevi görecektir önemli kalelerin yapıldığı, birbirinden uzak mesafede olan kaleler arasındaki iletişimi güçlendirmek için de ara karakolların inşa edildiği bir dönem oldu. 1716’da I. Petro’nun yakın arkadaşı Tümgeneral İvan Buhgolts, Om Nehri’nin İrtiş Nehri’yle birleştiği yerde Omsk

⁵⁹ *Затиншукі*- “Затин” sözcüğünden türetilmiştir. Sözcük kale duvarının arkasındaki boşluk anlamına gelmektedir. Topçu sınıfında olan askerler için kullanılıp aynı zamanda kale surlarındaki yüksek kalibre tüfek kullanan askerlere denilmektedir.

Kalesi'ni inşa ederek şimdiki Omsk Şehri'nin var olmasını sağladı. Ayrıca bir yıl sonra Jelezinsk Kalesi'ni güçlendirerek, 1718'de Semireçye Kozakları için oldukça önem arz eden Semipalatinsk Kalesi'ni inşa etti. Aynı yıl Yüzbaşı Alekseyev, Dolonka Kalesi'ni kurdu. 1720'de Binbaşı Liharev de Ulba Nehri'nin İrtiş ile birleştiği yerde Ust-Kamenogorsk Kalesi'ni kurdu. Oluşturulan karakollar ise Açairski, Çerlakovski, Osmorijski, Çernoretski, Koryakovski, Semiyarski ve Ubinski karakolları olarak Sibirya Hattı'nda yerini aldı. İrtiş Nehri üzerindeki kale ve karakollarda hizmet eden Kozaklara da İrtiş Kozakları adı verildi. Ancak bu Kozakların Sibirya Kozaklarına bağlı olduğu, ayrı bir Kozak varlığını ifade etmediği tekrardan belirtilmelidir (Sapırgin, 2020, s. 74-75; Putintsev, 1891, s. 13-14; Puzanov, 2021, s. 84).

Çungarların Trans-Urallar üzerinde yayılmacı ve saldırgan politikalarda bulunması, Çarlık Rusya'nın Tobolsk'daki yetersiz güvenlik noktalarını yenilemesini ve güçlendirmesini gerektirdi. Bölgede çok sayıda nehir, otlak, orman ve ekilebilir araziler gibi savunmaya değer unsurların bulunması Kurgan, Tümen ve Tobolsk bölgelerinde İşim Hattı'nın inşa edilmesine sebep oldu. Korgeneral I. M. Kutuzov'un başını çektiği bu askerî proje, Sibirya'daki Rus askerî varlığını hâkim kılmak ve bölgedeki zengin kaynak kolonizasyonunun ilerletilmesi adına önem arz etmekteydi. Kutuzov, 1743-1745 yıllarında 1737'de göreve başlayan İşim Hattı'nın eski sınırlarını değiştirmek için gerekli araştırmaları yaptı. Araştırmalar sonucunda, Tobolsk'daki Utyatsk ileri karakolundan Korkina Slobodası'na, oradan da İrtiş'e ve ardından Çernolutsk Slobodası'na kadar uzanan bir askerî tahkimat hattı ağı öngören bir inşa planını Yönetim Senatosu⁶⁰'na sundu. Oyrat Hanı'nın Sibirya'daki toprak hak iddialarını dikkate alan Askerî Kolej ve Dış İşleri Bakanlığı, 14 Mayıs 1744'te, mümkün olan en kısa sürede bölgenin yeni tahkimatlar ve birliklerle güçlendirilmesi gerektiğini ifade etti. 1745'te Sibirya'daki birliklerin komutanı olan H. H. Kinderman, Senato'nun kararını beklemeden devletin daha önce reddettiği kendi savunma hattı projesindeki bazı kaleleri inşa etmeye başladı. Senato ise Kinderman'ın istediği projeyi uygulamayarak Kutuzov'un planına uygun bir şekilde yapılmasını emretti. Bu eylem, 1752'den önce

⁶⁰ I. Petro Tarafından 22 Şubat 1711 yılında Boyar Duma'nın yerine kurulan çeşitli yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanan devlet kurumu. Ayrıca bkz. Uporov, İ. V. (2023). Pravitel'stvyuşiiy senat v Rossiyskoy İmperii (1730-1740 godı): obşpravovaya kharakteristika, *Vlast' İstorii – İstoriya Vlasti*, 9-1(43), 84-90. Ayrıca bkz. Taşçı, T. A. (2019b). Rus devlet teşkilatında namestniklik kurumunun tarihçesi, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5(8), 191-211.

Kinderman'ın yaptığı tahkimatların Kutuzov'un planına göre yapıldığı anlamına gelmektedir (Litvinova, 2023, 91-92; Laskovskiy, 1865, s. 136).

Yukarıda Sibirya Kozaklarının oluşturulma amacının hem Türkistan'ın kolonizasyonu hem de Çungarlara karşı sınırları koruyup onların nüfuzunu kırmak olduğu belirtildi. 18. yüzyılın otuzlu yıllarının sonlarından itibaren Çungarlar, Kazak Türkleri'nin olduğu topraklara sık sık akınlar düzenlemeye başladı. Kazak Türkleri de Çarlık Rusya'ya temsilciler göndererek yardım istedi. Bu da Rusların Kazakistan'daki askerî faaliyetlerini artıran başka bir sebep oldu. Çungarların tekrardan saldırgan bir politika izlemesi, Altay Bölgesi başta olmak üzere, Altay çevresinde kurulan onlarca fabrikada güvenlik sorunu yarattı. Gerçekleşmesi hâlinde Çarlık Rusya'ya ciddi ekonomik ve siyasi zarar verebilecek bu sorunu önlemek için Tümgeneral H. H. Kinderman bir dizi önlem aldı. 1745'te Tümgeneral H. H. Kinderman Sibirya'da göreve getirildi. Göreve gelir gelmez, Sibirya Hattı'nı güçlendirip daha kapsamlı bir duruma getirmek isteyen Kinderman, 1747'ye kadar Omsk'tan Ust-Kamenogorsk Kalesi'ne kadar 10 karakol ve 23 stanitsa daha yaptırdı. İrtiş'teki kalelerin her birine 10 ile 20 arası top yerleştirildi. Altay Bölgesi'nin batısından güneydoğusuna kadar olan İrtiş Hattı'ndaki Kozaklar, bölgedeki Rus madencilik endüstrisinin gelişmesinde ve bu gelişimin korunmasında, aynı zamanda Altay'da keşif, posta taşımacılığı, kerestecilik, maden güvenliği, gümrük hizmetleri ve inşaat işleri gibi çeşitli alanlarda ciddi görevler aldı. 1752'den sonra Omsk'tan Kamışlov'daki göller boyunca Petropavlovsk (Kızılyar) şehri üzerinden bugünkü Kazakistan'ın kuzey sınırlarından doğu ve güneydoğu istikametine doğru 11 kale 33 tabya inşa edildi. Pokrov, Nikolayev, Lebyaj, Poluden, Petropavlov, Skopin, Stano, Presnovs, Kaban, Presnogorkov ve Zverinogolov gibi kalelerin olduğu bu yeni hatta Presnogorkovskaya Hattı⁶¹ ya da Gorkaya⁶² Hattı adı verildi (Sapırgin, 2020, s. 76; Jigunova, 2016, s. 90; Dunets vd., 2015, s. 138-139; Zah, 2022, s. 379-380; Panfilov & Puzanov, 2022, s. 34; Puzanov, 2021, s. 90)

⁶¹ Hatlarda bulunan kalelerin özellikleri için bkz. Sergeyevna, Ş. D. (2010). Rol' tipovogo proekta v rekonstruksii krepostey Gor'koy Linii 1765 g., *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Arhitekturno-Stroitel'nogo Universiteta*, 1, 64-78. Ayrıca bkz. Muratova, S. R. (2018). Vliyanie Zapadnoevropeyskih traditsiy voennogo zodchestva na razvitie inzhenernih idey i form fortifikatsii na urale i v zapadnoy Sibiri v XVIII v., *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Arhitekturno-Stroitel'nogo Universiteta*, 429, 168-174.

⁶² Bölgedeki göllerin neredeyse hepsi acı ve tuzlu göldür. Suyunun özelliğinden dolayı bu adı almıştır. Горькое озеро Acı Göl anlamına gelmektedir. Buna başka bir örnek de Almatı'nın kuzeyinde yer alan Горько-Солёное gölüdür.

1758’de Çungarlar’ın Çin tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra Oyratlar Rus tebaası olmak istedi. Bunun üzerine, Çin ve Rus ilişkilerinin kötüleşme ihtimaline karşı Korgeneral İ. İ. Veymarn, Tümgeneral K. L. Frauendorf ve Sibirya Valisi Soymonov 1761’de Tobolsk’ta bir toplantı tertip etti. Toplantıda İşim, İrtiş ve Kolıvan-Kuznetsk hatlarında 6.500 Kozak bulundurulması gerektiği kararını aldılar. Ancak Sibirya’da nüfusun zaten seyrek olmasından dolayı hizmete alınacak yeni Kozakların mevcut yerleşim yerlerindeki nüfusun azalması ve bu yerlerde ekonomik ve sosyolojik problemlerin ortaya çıkmasından çekinen Ruslar, Sibirya Kozaklarını Zaporojya, Don, Yayık (Ural) Kozakları, Başkurt Türkleri ve Mişer Tatar Türkleri ile takviye etmeye karar verdi. Bu takviyeler 18. yüzyılın sonuna kadar devam ederek 1770’lerden itibaren Tobolsk, Tümen, Tara, Tomsk ve İrtiş’teki Kozaklar, Sibirya Hattı Kozakları olarak adlandırılmaya başlandı. 19. yüzyılın başında Napolyon Savaşları’nın başlaması üzerine Sibirya Hattındaki Rus düzenli ordusunun Batı’ya sevk edilmesinin ardından, Sibirya sınırının korunması tamamen Sibirya Hattı Kozaklarına bırakıldı. Sibirya Kozaklarına askerî açıdan bir teşkilatlanma sağlanması amacıyla Sibirya Hattı Kozak Ordusu, I. Aleksandır’ın kararnamesiyle 19 Ağustos 1808’de kuruldu. İrtiş, İşim ve Kolıvan-Kuznetsk hatlarındaki Kozaklar tek bir çatı altında birleştirildi. Sibirya Kozak Ordusu, savaş zamanında her biri 15 bölükten oluşan 10 alay, 12 toplu 2 süvari-topçu bataryası bölüğü ve 24 toplu bir tugayı sahaya sürmek zorundaydı. Ayrıca, 4 yedek bölük bulundurma mesûliyeti içerisindeydi (Puzanov, 2017, s. 23-25; Saprıgin, 2020, s. 78)

5.1.3. Sibirya Kozakları’nın Türkistan Kolonizasyonundaki Varlığı

Sibirya Genel Valisi M. M. Speranskiy, 1819-1822 yılları arasında Sibirya’nın yönetiminde bir dizi reform gerçekleştirerek Sibirya’yı Batı Sibirya Genel Valiliği ve Doğu Sibirya Genel Valiliği olarak ikiye ayırdı. Planlanan reformların hayata geçirilmesi için Sibirya Komitesi’ni kurdu. Bu komite örneğin, “Sibirya Kırgızları bozkırlarında yeni vilayetler kurulması konusunda teklifler” ya da “Orta Cüz’ün bazı Sultanları ve Beylerinin Rus Hükûmetine sadakatinden dolayı ödüllendirilmesi hakkında” gibi kararlar ile bölge halkına Ruslarla iş birliği yapanların ödüllendirileceği düşüncesini dayatarak aralarındaki birlik ve beraberliği kırıp Rus kolonizasyonunun hâkim olmasına yönelik çalışmalar yaptı. Hâlihazırda Çarlık Rusya’nın kışkırtmalarıyla birbirine düşen Tomsk, Tobolsk, Omsk eyaletlerinin bağlı olduğu Batı Sibirya Genel

Valiliği'nin komşusu olan Orta ve Ulu Cüz'ün, Çarlık Rusya'ya ilhak edilmesinin yolunu açan ve Speranskiy tarafından 1822'de ortaya konulan "Sibirya Kırgızları Tüzüğü'nün" ilan edilmesinden sonra Orta Cüz'ün otoritesi kırıldı. Orta Cüz, 1824'te sekiz dış bölgeye (okrug) ayrıldı ve karar alma yetkisi Kozaklara bırakıldı. Ulu Cüz'ün de Rus tabiiyetine kabul edilmesiyle Sibirya Kozak Ordusu, Semipalatinsk'ten Almatı'ya ve Issık Göl'e doğru yeni bir hat inşa etti. 1824-1846 yılları arasında 16 Kozak stanitsası ve birçok Rus köylüsünün yerleştirilmesiyle köyler kuruldu. Kökşetav, Üçbulak, Akmola, Bayanavul, Karkaralı, Kuşmurun'a Sibirya Kozak Ordusu'nun birlikleri yerleştirildi (Kara, 2018, s. 81; Saprıgin, 2020, s. 79-80; Doğan & Ava, 2022, s. 353; Kara, 2021, s. 377)

1821-1837 yılları arasında Vali Han'ın oğlu Gubaydulla Han, Kasım Abılayhanov, Sarcan Kasımov gibi liderler, Rus yönetimine karşı ayaklandı. Ayaklanmanın liderleri hem Rus yönetimine karşı hem de Rus yönetimiyle iş birliği içerisinde olan Kazak Türklerine karşı mücadele etti. Bu ayaklanmaların hepsi Ruslar tarafından bastırıldı. Ancak, 1837'de Kozakların yerli halka sert müdahaleleri, Kenesarı Kasımov'un Rus emperyalizmine karşı mücadele etmesine ve mevcut durumdan rahatsız olan Kazak Türklerinin ise Kenesarı'nın etrafında toplanmasına sebep oldu. 1838 yılında Omsk Oblastı lağvedilerek Tobolsk ve Tomsk arasında pay edildi. Kozakların askeri tahkimat ve stanitsa yerleşimleri Kazak Türklerinin bozkırlarını doldurmaya başladı. 10 yıl kadar süren mücadelenin ardından Kenesarı bazı başarılar elde etse de daha önce ifade edilen Kazak Türklerinin kendi aralarındaki mücadeleler, Rusların ateş gücünün üstün olması ve Kırgız Türklerine karşı sergilediği yanlış politikalar sonucu Kırgız Türkleri tarafından 1847'de öldürüldü (Saprıgin, 2020, s. 79-80; Doğan & Ava, 2022, s. 353-355; Kara, 2018, s. 86-87).

1848'de Sibirya Kozak Ordusu, iç vilayetlerden Kazak Türklerinin bozkırlarına yerleştirilen 3.600 köylüyle dolduruldu. Ayrıca, 1849'da Harkov, Poltava ve Orenburg'dan 4.000 Zaporozya Kozağı; Katarkol, Şuçinsk, Lobanovo, Arıkbalık, Akanburlık, Zerendi, Airtavsk, İmantavsk stanitsalarına yerleştirildi. 1850'ye gelindiğinde Sibirya Kozak Ordusu'nda hizmet eden Kozakların sayısı 12.000'i aştı. Sibirya Kozak Ordusu'nun birlikleri, Kazak Türklerinin bozkırlarından Kırgız Türklerinin bozkırlarına ve Çin'e doğru yerleştirilmeye başlandı. Albay Karbışev'in

komutasındaki Kozaklar, Trans-İli Ala Dağları'nın eteklerinde Almatı Nehri üzerinde 1854 yılında Verni⁶³ Kalesi'ni inşa etti. 5 Mart 1861 tarihinde çıkarılan kararname ile Sibirya Hattı Kozak Ordusu, Sibirya Kozak Ordusu olarak revize edildi. Bu tarihten itibaren Kozaklar, geleneksel özellikleri olan kendi atlarını, üniformalarını ve teçhizatlarını kendi bölgeleri içerisindeki kaynaklarla sağlamak zorunda kaldılar. Sibirya Kozak Ordusu, Türkistan'ın içlerine doğru ilerlemeye başlayarak Ulu Cüz'deki Kazak ve Kırgız Türklerine karşı savaştılar. 1862'de G. A. Kolpakovski'nin komutasındaki Kozaklar Bişkek'i işgal etti. 1863'te M. G. Çernyayev'in komuta ettiği ordu ise Aule-Ata⁶⁴ Şehri'ni, Çimkent Şehri'ni ve Hokand Hanlığı'nın şehirlerini işgal etti, 1865'te Taşkent'e saldırdı. Bu saldırılarda, Sibirya Kozak Ordusu'nun beş bölüğü yer aldı. (Saprıgin, 2020, s. 81-82). Türkistan işgalinin kapılarını aralayan Sibirya Kozak Ordusu, çok geçmeden Semireçye (Yedisu) Kozak Ordusu'nun temelini atarak Semireçye Kozak Ordusu'nun kurulmasını sağladı. Sibirya Kozak Ordusu, Rus kolonizasyonunun tipik bir örneğini ifade etmektedir. Ruslar 16. yüzyıldan itibaren kademeli bir biçimde işgal ettikleri Sibirya topraklarının hem çevredeki göçebe toplulukların saldırısından korunması, hem de Çarlık Rusya için çok önemli olan Sibirya'daki kürk ticareti ve kerestecilik gibi faaliyetlerle bölgenin ticaret kervanlarının geçiş güzergâhı olmasından dolayı, ele geçirdikleri yerlerde kalıcı olmak amacıyla tahkimatlar kurmuştur. Her işgalden sonra bu tahkimatları kaydırarak, bir tahkimatlar zinciri oluşturmıştır. Rus düzenli ordusuna sürekli maaş vererek ekonomilerine ağır bir yük çıkarmak Rus yönetimi için pek istenilecek bir gerçeklik olmadığından, çeşitli imtiyazlar verdiği Kozaklar, Rus sınırlarını korumada asli görevi üstlendi.

5.2. Uzak Doğu Kozakları: Transbaykal, Amur ve Ussuri Kozak Ordusu

Kozaklar, Transbaykal'a ve Uzak Doğu Asya'ya 17. yüzyılda nüfuz etmeye başladılar. Uzak Doğu Kozakları, Çarlık Rusya'nın Avrupa topraklarındaki Kozak ordularından çok daha sonra kuruldu. Başlangıçta organize değillerdi ve sayıca çok azlardı. Çarlık Rusya'nın Asya'da yayılması ve emperyal politikalarının neticesinde bölgenin merkezden uzak olmasından kaynaklı sınır güvenliğini sağlama, ticarete hâkim olma, Sibirya halklarını kontrol etme ve ele geçirilen yeni toprakları devlet ekonomisine dâhil

⁶³ Kazakistan'ın doğusunda yer alan günümüzdeki Almatı Şehri.

⁶⁴ Kazakistan'ın güneyinde yer alan günümüzdeki Taraz Şehri.

etme gibi amaçlarla Transbaykal Kozak Ordusu Sibirya Genel Valisi Nikolay Muravyov'un girişimleri ve Çar I. Nikolay'ın emriyle 17 Mart 1851 tarihinde kuruldu. Yine 1858 ve 1889 yıllarında Muravyov tarafından Çin'e baskı kurmak ve imparatorluğun doğu sınırlarını genişletmek amacıyla Transbaykal Kozak Ordusu'ndan 16.000 kişinin iskân edilmesiyle Amur ve Ussuri ordusu kuruldu. Bu ordular sadece Transbaykal Bölgesinden takviye almakla kalmayıp yerli halklardan da hizmete alım yaptılar. Ayrıca, Avrupa'daki ordularda ceza almış Kozaklar da bu ordulara gönderildi. Teşkilatlanmasını tamamlayan Transbaykal Bölgesi'nde nüfus artmaktaydı ve Primorski Bölgesi'nin Çarlık Rusya tarafından ele geçirilmesi, bölgede güvenlik ihtiyacını doğurdu. Bu bölgede kurulan Amur ve Ussuri Orduları, takip eden süreçte Don, Kuban ve diğer Kozak ordularından da yerleşimci olarak sayılarını artırdılar. Fakat bu iki ordu da batıdaki kardeşlerine göre daha küçük kalmaktaydı. Rus devletinin sınır güvenliği öncelikli olarak batıda önem arz etmekteydi. Transbaykal Kozak Ordusu topraklarında 1894 yılında nüfus 190.000 kişiye ulaşmış durumdayken Amur ve Ussuri Ordusu sırasıyla 19.700 ve 70.000 kişiydi. Esas olarak, Amur ve Ussuri Ordusunun oluşturulması üç farklı iskâna dayanmaktaydı. Bunlardan birincisi, 1855-1862 yıllarında gerçekleştirildi. İlk iskânın temel amacı, Amur ve Ussuri nehirleri boyunca bölgelerde Kozak nüfusunun artırılmasını takiben yerleşim yerleri oluşturmak, bu yerleşim yerlerinin savunulması için gerekli görülen tahkimatları yapmak ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinden sonra Amur Kozak Ordusu'nun meydana getirilmesi amacıyla birlikler oluşturmaktı. Daha öncede ifade edildiği gibi Transbaykal'dan gelen 16.000 Kozak, bu iskân sırasında yerleştirilmişti. Iskân sonucunda Amur ve Ussuri'de 96 stanitsa kuruldu. İkinci iskân, 1879 yılında Ussuri'de yaşayan Kozak nüfusunun neredeyse yarısının Güney Ussuri'ye yerleştirilmesiyle ve bu bölgenin Kozaklar tarafından işgal edilmesiyle gerçekleştirildi. İkinci iskânın amacı sadece yeni toprakların ele geçirilmesi değil, artan Kozak nüfusunun refahını yükseltmek, ticareti geliştirmek ve elbette sınır güvenliği için tampon bölge oluşturabilmektir. Bu iskân için her Kozak ailesine 50 ruble nakit ödenek ayrılıp iki yıllık hizmet muafiyeti ve üç yıllık iâşe ödeneği sağlandı. Ussuri Nehri'nde ikâmet eden 911 ailenin 390'ı, yeni yerleşim bölgelerinde iskân ettirilmek üzere görevlendirildi. Üçüncü iskân, 1895 yılında dönemin Maliye Bakanı Sergey Vitte'nin "Avrasya Programı" çerçevesinde gerçekleştirildi. Bu iskân, öncekilere kıyasla çok daha büyük

ölçekli oldu. İskânın amacı ise o sırada inşa edilmekte olan Trans-Sibirya Demir Yolu Hattı'nın korunmasını sağlamak ve 1889'da kurulan Ussuri Ordusu'nun sayısını artırmaktı. 1914 yılında ise Amur ve Ussuri'de 50.000'i aşkın düzenli asker vardı. İmparatorluğun ele geçirdiği bölgelerde kalıcı olma arzusu elbette iskân politikasından geçmekteydi. Rus devleti, Asya'nın doğusundaki bölgelerde çeşitli vergi imtiyazları ve askerlik hizmetinden muaf tutulma gibi eylemlerle devletin Avrupa'daki topraklarından yaklaşık 100.000 kişiyi Amur ve Ussuri Bölgesine göç etmeye teşvik etti. Kozaklar, uzak doğuda ordunun belkemiğini oluşturmaktaydı. Kozakların ulaşım ağının kısıtlı olduğu koşullar altında, nüfusun seyrek yayıldığı ve ekonominin de pek canlı olmadığı uzak doğu topraklarında güvenlik ve devriye faaliyetleri kritik önem arz etmekteydi. Toprakları kendileri işlediklerinden dolayı gıda açısından devlete bağımlı değillerdi. Ayrıca Kozaklar, kendi teçhizatlarını ve atlarını her zaman savaşa hazır bir durumda bekletme sorumluluğu altındaydı. Bu sebeple Rus Devleti'nin kolonizasyon süreçlerinde ortaya çıkan sorunları çözmede etkin rol oynadılar. Uzak Doğu Kozakları, kendilerini ciddi olarak 1853-1856 Kırım Savaşı'nda oynadıkları kritik rol ile kanıtladılar. İngiliz, Fransız ve Türk saldırılarını püskürttüler. Kozaklar, bu sırada Uzak Doğu'da peydahlanan ve Rus Devleti'nin yayılmasını engellemeye çalışan Hungzu (Kızıl Sakallılar) haydutlarıyla da mücadele etmekteydi. Kozaklar, 1899-1901 yılları arasında, Qing Hanedanlığı'nın son yıllarında Çin'de gerçekleşen yabancılara ve emperyalist Batı'ya karşı Boksör ya da Yihetuan Ayaklanması olarak bilinen isyanda da rol aldılar. Batılı ülkelerin Asya'da nüfuzunu artırması, Çarlık Rusya'nın da bu bölgede güçlenmesi gerekliliğini doğurdu. Çarlık Rusya, daha önce bahsedilen iskân politikalarıyla bölgeye yerleştirdikleri Kozaklardan fazlasıyla istifade edecekti. (Forsyth, 1994, s. 215; Golik, 2015, s. 22; Lantsova, 2018, s. 106; Golik, 2014, s. 111-112; Argudyayeva, 2018, s. 28; Bobrov & Hudoborodov, 2014, s. 16).

5.2.1. Boksör Ayaklanması (1899-1901)

Kozakların teşkilatlanma yetenekleri, hareket kabiliyetleri ve bulundukları coğrafyadaki yerli halkların dilini ve kültürünü benimsemeleri, bu halklarla çeşitli sosyoekonomik ve sosyokültürel etkileşimlere girmeleri, onları Rus ülkesinin her bölgesinde patlak veren toplumsal olaylara müdahale çerçevesinde benzersiz kılmış, böylelikle devlet tarafından devamlı olarak göreve çağrılmışlardır.

Batı'nın Çin üzerindeki sömürgeci tutumu, Çarlık Rusya'nın da bölgede söz sahibi olma ihtiyacını doğurdu. Çarlık Rusya esasında Çin'e karşı saldırgan bir politika izlememekte, sadece Çin ile ticari ilişkilerinin geliştirilmesini arzulamaktaydı. Maliye Bakanı Vitte'nin, Çarlık Rusya'nın Doğu'dan gelen tehditlere karşı güçlü ancak hareketsiz bir Çin'in olmasının Çarlık Rusya için avantaj olduğunu belirten bir ifadesi bulunmaktadır. 1896'da Çin'in Japonya'ya yenilmesinin ardından Çarlık Rusya ve Çin gizli bir ittifak antlaşması imzaladı. Çarlık Rusya, Mançurya'da Doğu Çin Demir Yolu'nu inşa etme hakkını aldı ve bu proje iki devlet arasındaki ticari ve ekonomik bağların yanı sıra sosyokültürel etkileşimin güçlenmesine de katkıda bulundu. Ancak 1897'nin sonuna doğru Çarlık Rusya'nın Çin'e yönelik politikası değişmeye başladı. Bunun sebeplerinin arasında Batı ve Japonya'nın Çin'e yönelik yayılmacı emelleri ve II. Nikolay'ın hırsları bulunmaktaydı. Çin, Liaodong Yarımadasındaki Port Artur Liaodong (Lüshunkou) ve Dalian limanlarını 25 yıllığına Ruslara kiralamayı kabul etti. Port Artur, Rus donanması için bir üs görevi görecek, Dalian limanı ise ticari faaliyetleri üstlenecekti. 1900'de Çin'de ajanlık görevi yapan Albay Konstantin Vogak, Çarlık Rusya'nın Çin'e askerî bir müdahalesi söz konusu olursa bu operasyonun Pekin'e değil Mançurya'ya yapılması gerektiğini, Pekin'e yapılacak operasyonun başarısız olma durumunda Rusya'nın Uzak Doğu'daki konumunun tehlikeye gireceğini ifade etmiştir. Vogak'ın uyarısı kısmen dikkate alındı ve Çarlık Rusya, Boksör Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra bile birliklerini Pekin'de bıraktı. Bu da Çarlık Rusya'nın İngiltere ve Japonya ile arasında itilaflara neden oldu (Suhaçova, 2009, s. 11-17; Bobrov & Hudoborodov, 2014, s. 15; Starovoytova, 2017, s. 82).

1899'da bir Rus hiciv dergisi olan *Strekoza* Dergisi, Çin'de yeni bir vatansever hareketten söz etmekteydi. Bu hareketin amacının ise Çin ülkesindeki tüm yabancıların kesilip atılması olması gerektiğini belirtmekteydi. Ancak bu başkaldırı Çinliler ve Avrupalılar arasındaki bir çatışma olarak resmedilmekteydi. 1900'ün ilkbaharında bu durum Rus İmparatorluğunu da kapsayacak şekilde genişledi. Yabancı unsurlardan hoşnut olmayan Çinliler, Mayıs'ta Doğu Çin Demir Yolu boyunca birçok şehirde kitlesel gösterilerde bulundu. Çarlık Rusya sınırında Kozakların Blagoveşçensk kasabasındaki Çinli sakinlere saldırması da Çinlilerin Doğu Çin Demir Yolu'na saldırmasına yol açtı. Bu gösteriler sırasında sadece Avrupalılara değil, aynı zamanda Hristiyanlığı benimseyen Çinlilere de saldırılar düzenlendi. Hareket, Qing

İmparatorluğu'nun başkentinde de karşılık buldu. Gösteriler esnasında, Alman Büyükelçiliği'nin bulunduğu mahalle kuşatıldı ve Büyükelçi Von Kettler öldürüldü. Olayların büyümesi ve etki çapının genişlemesi Batılı ülkelerin, Japonya'nın ve Çarlık Rusya'nın müdahalesine yol açtı. Çarlık Rusya, Mançurya'daki askerî kapasitesini genişletmek zorunda kaldı. Vitte, bu gelişme için “Silahlı müdahalede, Avrupa devletleriyle birlikte öncü bir rol oynadık” ifadesini kullanmıştır. Yukarıda, Vitte'nin Çin ile dostluk ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine yönelik düşünceleri ifade edildi. Ancak Vitte, Çin'de kalıcı bir Rus askerî varlığının bulunmasını ve Çarlık Rusya'nın Çin'deki varlığının, Avrupalı devletler gibi olmasını istememekteydi. Fakat çatışmalar Rus güçlerini daha da derine indirmektedir. 1900'ün haziran ve temmuz aylarında Çin Hükûmeti tarafından üstü örtülü bir biçimde desteklenen Boksörler, Doğu Çin Demir Yolu boyunca saldırılarını artırdılar. Çarlık Rusya ise stratejik öneme sahip Liaoning Eyaleti'ndeki Yingkou Limanını ele geçirdi. Vitte, Çarlık Rusya'nın Mançurya'daki çıkarlarını savunmaya odaklanması gerektiğini, Rus askerlerinin Pekin'e yürümemesini savunmaktaydı. Ancak Rus kamuoyunun yanı sıra Rus bakanlar ve generaller de Çin hususunda fikir birliğinde değildi. Kimileri Avrupalı devletler ile Çin'i paylaşmayı istemekte, kimileri bunun Çin ile Avrupa arasında gerçekleşen bir çatışma olduğunu söylemekte, kimileri ise Çarlık Rusya'nın konumunu muhafaza etmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Bu ihtilafta, Çin'in kalbine inilmesi gerektiği görüşünü savunan Savaş Bakanı General Aleksey Kuropatkin ve kurmayları galip geldi. Dönemin hiciv dergilerinden biri, bir Rus Kozanın sinsi bir ejderhanın temsil ettiği Çin tehdidiyle tek başına savaşması gerektiğini, müttefik devletlerin ise Rus Kozasını arkasından ejderhaya doğru dürttüğü görülmektedir. Vitte, Doğu Çin Demir Yolu yönetimi, demir yolu çalışanları ve sınır kuvvetlerinin, Çin kuvvetleri ve yerli halk ile iyi ilişkiler kurmayı başardığını ve barışçıl bir diyalog kurduğunu ifade etmekteydi. Bunun yanı sıra, Çarlık Rusya'nın Pekin'de bir çıkarının bulunmadığına ve Pekin'e yapılacak harekâtın Avrupalı devletlere bırakılması yerine Rusların gönüllü olarak bunu üstlenmesine sitemde bulunmaktaydı. Çarlık Rusya'da matbaa endüstrisinin de hızla gelişmeye başlaması, dönemin popüler türlerinden olan hiciv dergilerinin yayılmasına ön ayak oldu. Bu dergilerde o dönemde Çin ile ilgili birçok karikatür de bulunmaktaydı. *Strekoza* ve *Budilnik* dergisi 1900'lü yıllarda yayınladığı çoğu sayıda Çin'e yönelik materyallere yer vermektedir. Bu tasvirlerde, Çarlık Rusya'nın Çin'i medenileştirmek

gibi bir görevinin olduğu ve Rus ordusunun isyancılarla mücadele ederek bu görevi gerçekleştirdiğini göstermekle birlikte Rusya'nın Çin'deki Avrupalı devletler ve Japonya gibi olmadığı, Rusya Kozaklarının Boksörlere karşı verdiği mücadelenin Çin'i özgürleştirdiği ifade edilmekteydi (Starovoytova, 2017, s. 83, 85, 86, 92, 93)

5.2.2. Rus – Japon Savaşı (1904-1905)

John W. Steinberg'in 2005'te editörlüğünü yaptığı "The Russo-Japanese War In Global Perspective" adlı kitapta ve 2008'de kaleme almış olduğu "Was The Russo-Japanese War World War Zero?" adlı makalesinde bu savaşın sadece bölgesel bir savaş olmadığını ifade eder niteliktedir. Her ne kadar sömürgeci devletler bu savaşa doğrudan dâhil olmasa da gerek savaş boyunca sergilemiş oldukları politikalar, gerekse savaşın yol açtığı faktörler küresel ölçekte etki bıraktı. Savaş öncesi Batılı devletlerin dünyanın birçok yerinde sömürgecilik faaliyetleriyle ekonomik kazanımlar elde etmesi ve bir Doğu ülkesi olan Japonya'nın da bu yarışta söz sahibi olmak istemesi gibi sebepler, bu savaşın yaşanmasında öncü sebeplerden oldu (Steinberg, 2008, s. 2)

19. yüzyılda Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren tek doğu ülkesi olma özelliğini gösteren Japonya, Çarlık Rusya gibi Kore ve Mançurya üzerinde nüfuza sahip olmak istemekteydi. 1895'te gerçekleşen Çin-Japon Savaşı'nın ardından Rusların bu hâkimiyet arzusundan korkan Japonlar, Kore'nin Japon nüfuzunda kalmasına mukabil Mançurya'nın Rus nüfuzunda kalmasını teklif etti. Çarlık Rusya bu teklifi reddetti. 1868'de İmparator Meiji, Meiji Restorasyonu adı verilen ıslahat hareketleri ile Japon ekonomisini ciddi şekilde kalkındırdı. Bu ıslahat hareketleri sadece ekonomik amaçlar içermedi; Japon modernleşmesinin ve batılılaşmasının başladığı tarihi ifade etti. Japonya, ordunun modernize edilmesi konusunda da önemli aşamalar katetti. Gelişen ekonominin neticesi olarak pazar arayışına girdi. Boksör Ayaklanması başlığında anlatıldığı üzere, Çarlık Rusya'nın bölgedeki liman ve tren yollarının yapımını üstlenip kiralayarak işletme hakkını alması, başta Japonya olmak üzere İngiltere'yi de rahatsız etti. Japonlara göre Mançurya'yı kontrol eden Kore'yi de kontrol ederdi. Boksör Ayaklanması'nda Alman Büyükelçisinin öldürülmesi, Avrupa devletlerinin ayaklanmaya müdahale etmesine sebep oldu. Bunu kendi lehine dönüştürmek isteyen Çarlık Rusya da Mançurya'ya müdahalede bulundu. Çarlık Rusya, maden ve demir yolu antlaşmalarını bahane ederek bölgeye sürekli asker sevk etmekteydi. Ancak Rusların

asıl amacını bilen İngilizler ve Japonlar, bu gidişatı değiştirmek üzere daha da yakınlaştılar. Bu yakınlaşmanın neticesinde, 30 Ocak 1902'de Londra'daki Lansdowne House'da Henry Petty-Fitzmaurice ile Hayaşi Tadasu tarafından imzalanan antlaşmayla Britanya-Japonya ittifakı kuruldu. Bu antlaşmada asıl dikkat çeken husus, herhangi bir ittifak tarafının savaşa girmesi hâlinde diğer tarafın bu savaşın dışında kalacak olmasıydı. Fakat savaşa bir diğer ülkenin dâhil olması durumunda, ittifak kurulan ülke de savaşa katılacaktı. Japonya'nın dünyanın başat gücü olan İngiltere ile ittifak kurması Japonya nazarında bir başarı teşkil etmekteydi (Aladağ, 2011, s. 23, 27; Özcan & Goziev, 2019, s. 51, 60; Starovoytova, 2017, s. 83, 85; Seval, 2017, s. 104-105; History-Maps, 2022; Kuşculuo, 2009, s. 44).

Japonya 6 Şubat 1904'te Rusya ile diplomatik ilişkileri kesti. Koramiral Togo, komutasındaki 7 savaş gemisi, 18 kruvazör, 1 muhrip filosu ve 1 torpido bottan oluşan filoyla Sasebo'dan ayrıldı. Güney Kore açıklarında Tuğamiral Uryu'yu 4 kruvazör ve bir torpidobot ile Seul Limanı'na gönderdi, kendisi de filonun geri kalanıyla Port Arthur'a doğru ilerledi. Tuğamiral Uryu, 8 Şubat'ta Chemulpo'ya vardı ve birliklerini karaya çıkardı. Japonya ertesi gün savaş ilanı olmaksızın Uryu'nun komuta ettiği filo ile Chemulpo Limanı'nda bulunan Rus kruvazörü Varyag ve savaş gemisi Korietz ile çatışmaya girdi. Bir saat süren çatışmanın ardından Varyag ve Korietz ağır hasar alarak limana geri çekildi ve Japonların eline geçmesin diye mürettebat tarafından batırıldı. Savaşın başlamasından sonra Transbaykal, Amur ve Ussuri Kozakları dâhil olmak üzere Rus düzenli birlikleriyle beraber Primorye Askerî Bölgesi'nin seferberliği ilan edildi. Uzak Doğu'daki Kozak birlikleri, çatışmaların başlangıcında 4 Transbaykal Kozak Alayına, 3 Amur Kozak Alayına ve 1 Ussuri Kozak tümenine sahiplerdi. Seferberlik ilanının sonrasında, her biri 6 toptan oluşan 2 Transbaykal Kozak topçu bataryası, 4., 5. ve 6. Transbaykal Kozak Piyade Taburu ve 3. ve 4. Transbaykal Kozak Topçu Bataryası ve 20 Transbaykal Süvari Birliği oluşturuldu. Ancak bütün bu hazırlıklara rağmen Rus lojistik hattı yetersizdi. Trans-Sibirya Demir Yolu'nun kapasitesi yetersiz kalmaktaydı. St. Petersburg ve Moskova'dan yola çıkan trenin Vladivostok'a ulaşması yaklaşık 50 gün sürmekteydi. İkmal hattının uzunluğu ve merkeze olan uzaklığı, başlarda yerli halk ile dostane ilişkiler kuran Kozakların yerli halka zaman içerisinde çok daha acımasız davranmasına yol açtı. Özellikle kışın birçok Çin yerleşimi yağmalandı. Kadınların ırzına geçildi. Hayvanlarına el konuldu ya da öldürüldü. Eski adı Mukden olan şimdiki

Şenyang şehrinde misyonerlik yapan Dugald Christie, savaşın zorlu şartlarından dolayı morali düşen Kozakların insanları atlarına bağlayıp dörtnala koşturma suretiyle katlettiğini ve Çinlilerin Japonlara yardım ettiğinden şüphelenip kadın çocuk demeden onları kurşuna dizdiklerini ifade etmiştir (Golik, 2015, s. 23-24; Artyomov, 2011; Warner & Warner, 1974, s. 387-388; Epitome of The Russo-Japanese War, 1907, s. 135-136)

Rus süvarilerinin neredeyse hepsi Kozaklardan oluşmaktaydı. Desteğe ihtiyacı olan tümen ya da kolordu Kozak süvarileri tarafından takviye edilirdi. Çalışmada daha önce ifade edilen Kozakların kendi teçhizatları, üniformaları ve atlarının tedarikinin bizatihi kendileri tarafından karşılanması, bu savaşta ciddi olarak bir dezavantaja dönüştü. Tıpkı kendileri gibi hem atlı hem de piyade olarak savaşmak üzere eğitim alan Japon askerlerinin böyle bir dezavantajı bulunmamaktaydı. Bu durum, Kozakların teçhizatlarını riske atmadan savaşma durumuyla karşı karşıya bıraktı (Connaughton, 1988, s. 19-20).

28 Mart'ta Chengju'nun güneyinde yaklaşık 600 kişilik bir Kozak süvari birliğiyle çatışmaya giren Japonlar Chengju'yu işgal etti. Albay Pavlov komutasındaki 1. Çita Alayı, Viju'ya geri çekildi. Bu Kozak süvari birliği, 1. Çita Alayı ve 1. Verhnyedinsk⁶⁵ müfrezesiyle birlikte, Tümgeneral Mişçenko tarafından oluşturulan yeni bir Kozak tugayına dâhil edildi. 4 Nisan'da Japon öncü birliği Viju'ya ulaştı ve Viju'yu ele geçirdi. Kozak Tugayı 3 Nisan'da Viju'dan ayrıldı ve Yalu Nehri'nin sağ kıyısına konuşlandı. Doğu Müfrezesi olarak adlandırılan Liaoyang'da ve Fenghuang Şehri⁶⁶'nde üssü olan Rus birlikleri, o sırada 8 tabur, 32 sotnik ve 38 toptan oluşmaktaydı. 22 Nisan'da Korgeneral Mihail Zasuliç'in gelmesiyle bu müfreze yaklaşık 25.000 kişi ile takviye edildi ve Zasuliç Doğu Müfrezesi'nin komutasını aldı. Zasuliç, ordusunu çeşitli bölümlere ayırdıktan sonra Wiju'nun karşısındaki bölgede Ai ve Yalu nehirlerinin uygun noktalarına ordusunu konuşlandırdı. Argunsk ve Ussuri'den gelen Kozak alayları, Albay Truhin komutasında 12 sotnik ve 8 toptan oluşmaktaydı. Görevleri ordunun sol kanadını korumak ve Kuantien ile Saimaçi'ye giden yolu tutmaktı. Ordunun sağ kanadında ise Rus birlikleri haricinde Tümgeneral Mişçenko'nun Kozak

⁶⁵ Şimdiki adı Ulan-Ude olan ve Trans-Sibirya Demir Yolu'nun bir durağını oluşturan Buryat Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti olan şehir.

⁶⁶ Phoenix şehri olarak da adlandırılmaktadır.

tugayı ve 3 tabur, 12 sotnik ve 14 toptan müteşekkil Transbaykal Kozak Birliği yer almaktaydı. Bu kanattaki Kozakların asli görevi, Yalu Nehri'nin ağzından Takuşan'a kadar olan kıyı bölgesinde keşif faaliyetleri yürütmektir. Ayrıca çıkarma yapan Japon ordusu hakkında istihbarat toplamak ve Wafangtien⁶⁷ ile Chinchou⁶⁸ arasındaki demir yolunun güney kısmını korumak maksadı ile Tümgeneral Viktor Zukov'un komutasında bir Transbaykal Kozak Birliği görev almaktaydı. Nanşan Muharebesi'nde ise General Stackelberg'in emrinde 1 Sibirya Kozak Piyade Tugayı, 1 Ussuri Kozak Süvari Tugayı, 2. Transbaykal Kozak Topçu Bataryası bulunmaktaydı. Tashihchiao Muhaberesi'nde Korgeneral Zarubayev'in komuta ettiği "Güney Kuvvetleri", 1., 2. ve 4. Sibirya Kolorduları ile Tümgeneral Mişçenko'nun Transbaykal Kozak Tugayı'ndan oluşmaktaydı. 1. ve 4. Sibirya Kolordusu, Niuhsinshan yakınlarındaki demir yolundan Tashihchiao'nun güneyinde yer alan Tahnchi'ye kadar bir bölgeyi ele geçirip tahkimat kurdu. 2. Sibirya Kolordusuna bağlı 5. Tümen ise Tomucheng'deydi. Bir Kozak tugayı ise iki mevzi arasındaki bağlantıyı sağlamaktaydı. Sha Nehri Muharebesi'nde, Rus Ordusu'nun sol kanadı, Korgeneral Stackelberg tarafından komuta edilmekteydi. 1. ve 2. (5. Doğu Sibirya Piyade Tümeni ve 213. Piyade Alayı) ve 3. Sibirya Kolordusu, 4. Sibirya Kolordusunun bir tugayı ve Tümgeneral Samsonov'un komuta ettiği Sibirya Kozak Tümeni'nden oluşmaktaydı. Ordunun sağ kanadı, General Bilderling tarafından komuta edilmekteydi. 10. ve 17. Kolordu, 51. ve 52. Dragon Alayları, Orenburg Kozak Tümeni'nin yarısı ve Ural Kozak Tugayı bulunmaktaydı. Korgeneral Dembovski ise 215., 216. ve 284. Piyade Alayı, 28. Topçu Tugayı, Kafkas Süvari Tugayı, 1. Argunsk Kozak Alayı, 4. Transbaykal Kozak Topçu Bataryası ile Hun Nehri kıyısında konuşlanmaktaydı ancak savaşın ilerleyen aşamalarında ordunun batı kanadıyla birlikte hareket etti. Tümgeneral Mişçenko'nun Transbaykal Kozak Tugayı, ordunun bu iki kanadını birbirine bağlamaktaydı. En sağda, Tümgeneral Kossagovski'nin komuta ettiği Liao Nehri'nde konuşlanan 281. Piyade Alayı, 4. Sibirya Piyade Alayı ve Amur Kozak Alayı bulunmaktaydı. En solda, Korgeneral Rennenkampf'in emrindeki 54. ve 71. Piyade Tümenleri ile Transbaykal Kozak Tümeni'nin 2. Tugayı'ndan oluşan taburlar bulunmaktaydı. Yingkou Baskını'nda Tümgeneral Mişçenko komutasındaki Ruslar, Japon sol kanadına bir baskın yaptı. Orduda, Ural Kozak Tugayı'nın 4. ve 5. Ural Kozak Alayı ve Transbaykal Kozak Tugayı'nın Çita ve Verhnyedinsk Kozak Alayı,

⁶⁷ Çin'in Liaoning eyaletinde bulunmaktadır.

⁶⁸ Jinzhou şehri. Çin'in Liaoning eyaletinde bulunmaktadır.

Kafkas Süvari Tugayı'nın 2. Dağıstan Alayı ve Terek-Kuban Kozaklarının 5 sotniği, Don Kozaklarının 4. Tümeni'nin 24., 25. ve 26. Alayı, 22 toptan müteşekkil 1. ve 2. Transbaykal Atlı Kozak Bataryası bulunmaktaydı. Mukden Muharebesi'nde General Kuropatkin'in komuta ettiği ve Korgeneral Saharov'un kurmay başkanı olduğu Rus Mançurya Ordusu'nda; 4. ve 5. Ural Tugayı'nı bünyesinde bulunduran 1. Tugay, 1. Verhnyedinsk ve 1. Çita'yı içeren 2. Tugay ve 2. Dağıstan ve 2. Terek-Kuban'ı kapsayan Kafkas Kozak Tugayı, 10. Kolordudan 1. Orenburg Kozak Alayı, 2. Verhnyedinsk Kozak Alayı, 3 Transbaykal Topçu Atlı Bataryası, 7. Sibirya Kozak Alayı ve 7. Doğu Sibirya Kozak Alayı, 4., 5. ve 8. alaylar ile 3., 4. ve 6. Doğu Sibirya Topçu Bataryalarını içeren Sibirya Kozak Tümeni, 2. Çita, 2. Nerçinsk, 2. Argunsk, 4. Transbaykal Atlı Topçu Bataryası ve 1 Transbaykal Süvari Taburunu içeren Transbaykal Kozak Tümeni, 1 Don Kozak Tümeni ve 1 Ussuri Kozak Alayı, Amur, Argunsk ve Ussuri Kozak Alaylarından kurulan 5 bölük ve 1 Transbaykal Süvari Tümeni vardı (Epitome of The Russo-Japanese War, 1907, s. 5-7, 13-14, 50, 80-81, 96,101-104).

5.2.3. Portsmouth Antlaşması Müzakereleri ve Savaşın Sonucu

Çar II. Nikolay, Maliye Bakanı Vitte'yi barış görüşmelerinde Rus heyetine başkanlık etmesi için atadı. Vitte daha önce de belirtildiği üzere Çin'e yönelik askerî etkinliklere tepki gösteren ve Japonya ile savaşa neden olan politikalara karşı çıkmıştı. Saray tarafından karizmatik liderlikten yoksun biri olarak görülmekteydi. Ancak II. Nikolay'ın selefinden kalan açık ara en yetenekli bakandı. Vitte, Japonya'nın propaganda savaşını da kazandığının farkındaydı. Bundan dolayı yaptığı tüm müzakereleri Avrupalı gazeteciler yoluyla duyurma niyetindeydi. ABD'ye ayak bastığında, eski bir dostu olan Londra Daily Telegraph'ın St. Petersburg muhabiri E. J. Dillon'un da tavsiyelerini alarak Amerikan medyasına kur yapmaya başladı. Dillon'ın rehberliğinde Japonların savaş sırasında göstermiş oldukları cesaretini takdir edip Roosevelt'in de liderlik yeteneklerine atıfta bulundu. Tanıştığı tüm Amerikalılara konumu fark etmeksizin eşit muamele etti. Avrupa'nın en otokratik rejiminin temsilcisinden bu gibi davranışlar pek beklenmediği için kamuoyunda sempati kazanabildi. Elbette tüm bunlar Vitte'nin daha sonra anılarında da belirttiği üzere kendisinin oynadığı politik bir dizi oyundu. Roosevelt'in, Japonya'nın yayılmacı emellerinin zamanla ABD'nin Havai Adaları ve

Filipinler için oluşturacağı tehdidin farkında olduğunu varsaymaktaydı. Vitte, 13 Ağustos Pazar günü yapılacak müzakerenin sabah oturumunun, başkanlığını yaptığı heyetin kiliseye gidebilmesi maksadıyla iptal edilmesini talep etti. Amerikan kamuoyu karşısında dinsiz olarak damgalanmaktan korkan Japonlar, büyükelçilerinin kiliseyi teşrif etmesine karar verseler de bir otobüs dolusu Rus karşısında yeterince etkili olamadılar. Ayrıca kilisede okunan ilahilerden birinin Rus Millî Marşı'nın melodisiyle söylenmesi de Ruslara psikolojik bir üstünlük sağladı. Vitte, daha somut kozlarla da Japonlara üstünlük kurmaya çalışmaktaydı. Elbette Japonların karadaki zaferleri etkili olsa da belirleyici değildi. Çarlık Rusya yenilmiş ancak fethedilememişti ve hâlâ Mançurya'daki ordularını takviye etmekteydi. Diğer taraftan Japonya, kuvvetlerini mevcut seviyede tutmakta bile güçlük çekmekteydi ve iflasa doğru gitmekteydi. Japonların talepleri arasında Rusya'nın büyük bir savaş tazminatı ödemesi de vardı. Vitte ise bu talebi kullanarak Japonların Amerikan basınında övülen vatanseverler olarak gözükmelerinden ziyade onları paragöz olarak göstermeyi başardı. Tazminatın haricinde Kore'de Japon üstünlüğünün tanınması, Çarlık Rusya'nın Mançurya'yı boşaltması, Doğu Çin Demir Yolu'nun sadece ticari ve endüstriyel maksatlarla kullanılması, Çarlık Rusya'nın pasifik kıyılarında Japon tekneleri için balıkçılık haklarının kabul edilmesi, Port Arthur, Güney Mançurya Demir Yolu'nun neredeyse hepsi, Sahalin Adası'nın tamamı ve limanlarda ele geçirilen tüm savaş gemilerinin Japonya'ya bırakılması yer almaktaydı. Bu listenin Ruslar açısından iki önemli düğüm noktası vardı. Bunlar Sahalin Adası ve savaş tazminatıydı. Japonlar, Nikolay'ın bu iki noktada teslim olmaksızın savaşa devam etmeye hazır olduğunu hatta 4 Rus tümeninin daha Mançurya'ya ulaştığını ve Rus heyetinin bavullarını toplayıp müzakereleri sonlandıracağı bilgisini aldı. Bunun üzerine Japon heyeti, 28 Ağustos'ta Japon İmparatoru ile görüştü. İmparator, aynı günün akşamı Japon Dışişleri Bakanı Komura Jutaro'ya telgraf ile tazminat talebinden vazgeçmesi ve antlaşmaya varmak için gerekirse Sahalin'i de bırakması talimatını verdi. Ancak İngilizler, Nikolay'ın Kuzey Sahalin'i elinde tutmaya razı olacağı istihbaratını aldı. İngilizlerin Japonlara bu istihbaratı ulaştırması üzerine Japonların talebi 50. Enlem paralelinde adanın bölünmesi yoluyla revize edildi. 29 Ağustos'ta Komura, Rusya'nın Kuzey Sahalin'i elinde tutması karşılığında 1,2 Milyon yen ödeme talebi girişiminde bulunsa da Vitte bunu kabul

etmedi. Adanın tümü, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusların kontrolüne girdi (Jukes, 2002, s. 86-88; Warner & Warner, 1974, s. 529-531).

Stratejik ve mali faktörlerin farkında olmayan Japon halkı, savaş tazminatı ödenmemesine ve Sahalin'in sadece yarısının alınmasına öfkeyle tepki gösterdi. Gösterilerin yol açtığı olaylarda Tokyo'daki yüzlerce polis noktası tahrip edildi, binlerce kişi yaralandı veya hayatını kaybetti. Antlaşmaya sempatiyle bakan Kokumin Gazetesi'nin ofisleri yakıldı. Ülkede sıkıyönetim ilan edildi. Buna karşılık Rus devlet adamları, savaşın akıbetinden çok, devrimin hızla yayılmasından endişelenmekteydi. Petersburg ve Moskova'da şiddetli olaylar meydana geldi. Baltık Bölgesi'nde, Kiev, Odessa ve Kafkasya'da ayaklanmalar çıktı ve bu hareketler Kozaklar tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı (Jukes, 2002, s. 88; Warner & Warner, 1974, s. 537-538).

Rus-Japon Savaşı, Amerika'nın Portsmouth şehrinde 5 Eylül 1905 tarihinde Portsmouth Antlaşması'nın imzalanıp 16 Ekim'de yürürlüğe girmesiyle son buldu. Bu barışın neticesinde Rusya, Japonya'ya Sahalin Adası'nın güney yarısını bıraktı. Ruslar, Liaotung Yarımadası ve Mançurya'da elde ettikleri imtiyazları Japonya'ya devretti. Japonlar, Rusların 1897 yılında işletmesini devraldığı Port Artur Limanı ve Mançurya'daki demir yolu inşası gibi alanlarda da ayrıcalıklar etti. Bu savaşın sonucu, daha önce de belirtildiği üzere Asyalı bir devletin Batılı bir devlete üstünlük kurması açısından bir ilk niteliği taşımaktaydı. Japonya'nın tehlikeli bir şekilde büyümeye başlaması, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri taraflarınca endişeyle takip edilmesine yol açtı. Ek olarak Pasifikte "sarı ırk milliyetçiliği"nin güç kazanmasına olanak sağladı. Japonların sahadaki kesin zaferi, uluslararası arenada şaşkınlıkla karşılandı. Hem Avrupa'da hem de Asya'da güç dengesi değişti. Çarlık Rusya'nın Avrupa'daki itibarı büyük darbe aldı. Savaşın sonuçları, Moskova Ayaklanması ya da diğer adıyla 1905 Rus Devrimi olarak bilinen halk hareketlerinin çıkmasında oldukça etkili oldu. Ayaklanmada Bolşeviklerin dışında Trans-Sibirya Demir Yolu Hattı boyunca savaştan dönen askerlerin rol alması da bunu kanıtlar niteliktedir (Kuşculuo, 2009, s. 67-68; Warner & Warner, 1974, s. 531-532).

ALTINCI BÖLÜM

GÜNÜMÜZ RUSYA FEDERASYONU'NDAKİ KOZAKLAR

6.1. Tarihî Zemin

Kozaklar, Türk ve Moğol egemenliği altında Moskova'nın güneyi ve Polonya-Litvanya Birliği sınırları arasında ortaya çıktılar ve tarihî süreç içerisinde ortak kültürel bağlar geliştirip bu baği da Hristiyanlığın Ortodoksluk mezhebiyle perçinlediler. Çağın siyasi ve coğrafi şartları onların kendilerine özgü bir teşkilatlanma girişiminde bulunmasına sebep oldu. Çıkarlarına göre Çarlık Rusya, Polonya-Litvanya Birliği ve Osmanlı'ya biat ettiler. Ancak Çarlık Rusya'nın güçlenmesi, Kozakların sadakatlerini Ruslara sunmasına sebebiyet verdi. Çarlık Rusya, I. Petro döneminde imparatorluğa dönüştü. Kozaklar, I. Petro ve özellikle II. Katerina dönemlerinde ve sonrasında Rus askerî siciline kaydedildi. İmparatorluk onları genişleyen sınırlarının güvenliği ve işgal ettiği bölgelerdeki yerli halkı imparatorluk içlerine göç ettirip onların yerine Kozakları iskân ettirerek bu bölgelerin kolonizasyonunun gerçekleştirilmesini sağladı.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında 11 Kozak ordusu⁶⁹ bulunmaktaydı. Bu ordular sadece sınır güvenliği hususunda değil, aynı zamanda iç ayaklanmalarda ve özellikle cesur, hızlı hareket eden, birbirlerine olan bağıllık nitelikleri gibi meziyetlerinden dolayı savaşıçı özelliklerinden faydalanılması için savaşlarda kullanıldı. İmparatorluğun bilhassa Rus-Japon Savaşı'ndan sonra zayıflaması ve sosyalist hareketlerin güç kazanmasıyla merkezî otoritenin zayıflaması devleti yıkılışa sürükledi. Yıkılış döneminde Kozakların birçoğu Rus Çarına sadık kaldı ve devrimci hareketlerin bastırılmasında yer aldı. Bolşevikler, devrimden sonra Kozakların ayrı bir grup veya sınıf olarak var olmasını istemedi. Kozakların imtiyazları ellerinden alındı ve

⁶⁹ Don, Kuban, Terek, Orenburg, Astrahan, Ural (Yayık), Transbaykal, Sibirya, Amur, Ussuri, Semireçye.

kendilerini Kozak diye tanımlayanlara bir baskı dönemi⁷⁰ başladı. Başta, Don ve Kuban gibi Kozakların en güçlü ordularının bulunduğu bölgeler öncelikli olmak üzere Kozaklar, bilhassa Stalin döneminde kıtlığa, sürgünlere ve tutuklamalara maruz kaldı. Kozaklar, sadece İkinci Dünya Savaşı sırasında kısa bir süreliğine Alman panzerlerine karşı atlar ve kılıçlarla savaştı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), bunu propaganda faaliyetleriyle diğer Kozakları savaşa dâhil etmek için kullanmaya çalışsa da bu çok başarılı olmadı. Gorbaçov döneminde başlatılan *непестройка*(perestroyka) ve *гласность*(glasnost)⁷¹ politikasına kadar Kozaklar, köklerini kabul edemeyen, tarihleri hakkında araştırmada bulunamayan, SSCB'nin onayını almış Kozak örgütleri haricinde kendi geleneksel kıyafetlerini giyemeyen bastırılmış bir halk olarak kaldılar (Skinner, 1994, s. 1017-1018; Yakimov, 2016, s. 38).

6.2. Dekozalizasyon (1919-1933)

19. yüzyılın sonunda Çarlık Rusya'nın sınırları oldukça genişlemişti. Doğu Avrupa'dan Japon Denizi'ne kadar olan coğrafya Rus kontrolündeydi. Semireçye, Transbaykal, Amur ve Ussuri hariç diğer Kozak orduları, ülkenin iç sınırlarında kalmıştı. Dolayısıyla genişleyen sınırların güvenliği için Kozak orduları bünyesindeki Kozakların çoğu yüzlerce kilometre uzağa taşındı ve buralarda stanitsalar inşa etti. Kozaklar, iskân ettirildikleri sınır bölgelerinde inşa ettikleri stanitsalara aileleriyle beraber yerleşmekteydi. Dolayısıyla, köyünü ailesini korumak aynı zamanda devletin sınırlarını korumak anlamına geliyordu. Bu da Çarlık Rusya'ya mali bir yük yüklememektedir.

20. yüzyılda savaş doktrini değişmeye başladı. Makineli tüfekler, birçoğu süvari olan Kozakların eskisi gibi etkili olmasını engellemektedir. Rus-Japon Savaşı'nda birçok fedakârlık yapan Kozaklar savaşta ağır kayıplar vermiş, savaş sonrasında ise büyük mali sorunlar yaşamıştı. İfade edildiği üzere, teçhizatını ve yoldaşı olan atını kendi imkânlarıyla devir daim ettirdiklerinden dolayı savaş sonrasında buhrana düşen Kozaklar, devlet tarafından sübvansé edilmişti. Bu da Rus devletinin öngörmediği maliyetler ortaya çıkarmıştı. Örneğin, 19. yüzyılın ortalarında bir Kozak askerinin üniforma, teçhizat ve at maliyeti 70-100 rubleyken, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bu

⁷⁰ “Расказаживание” (Raskazaçivaniye) aynı zamanda Dekozalizasyon olarak da adlandırılır.

⁷¹ Perestroyka ve Glasnost sözcükleri Rusçada sırasıyla yeniden yapılandırma ve açıklık anlamına gelmektedir. Sovyetler bu reform politikalarıyla küreselleşen dünyada ekonomik sisteme ve batı demokrasisine uyum sağlamaya çalışıp devletin dağılmasını engellemeyi amaçlamıştır.

miktar 250-300 rubleye yükselmişti. Bu durum, imparatorluk ordusunda Kozak birliklerine duyulan ihtiyacın özellikle de süvarilere duyulan ihtiyacın düşünülmesine, onların statüsünün sarsılmasına sebebiyet verdi. Ayrıca, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Rus devleti, Kozaklara verilen topraklara Rus köylülerini yerleştirmeye başladı. Devlet, takip eden yıllarda Kozak topraklarını küçültmeye başladı. Çünkü Kozaklar masraflarını karşılamak için tarıma yeteri kadar bütçe ayıramamaktaydı. Bundan dolayı, Rus köylüsüyle rekabet edemediler. Bir Kozak ailesinde ne kadar çok yetişkin erkek varsa ekonomik refah o kadar düşük olmaktaydı. Bunun sebebi her yetişkin erkeğin teçhizat ve at masrafları için ayrı olarak bütçe ayırması idi. Ancak köylülerde bu durum tam aksiydi. Hane ne kadar kalabalıksa tarım da o kadar çok gelir getirmekteydi. Devletin de sürekli savaş durumunda olması Kozak erkeklerini hizmete tabi tuttuğu için tarım yapılamamaktaydı. Kısaca, 1919'da başlayan Dekozalizasyon Politikası'nın temelleri, aslında çok daha öncesinde bu uygulamalarla atıldı (İvanov, 2013, s. 44-45; German, 2003, s. 4-7).

Ekim Devrimi'nin başlamasıyla Kozakların çoğu başta bir taraf tutmadı. Bekleyerek gelişmeleri görmek istediler. Kozaklar uzun yıllar süren savaşlardan bıkmış durumdaydı ve tüm Rusya gibi ekonomik problemler yaşamaktalardı. Devletten beklentileri ise teçhizat ve üniforma gibi masraflarının karşılanması, bazı vergilerden muaf tutulmalarıydı. Rus-Japon Savaşı'nın ardından Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması da bu durumu çok daha kötüleştirdi. Savaşın başlangıcında Kozak ordularının toplam sayısı 474.000 kişiye ulaştı. 1917'ye kadar bu sayının 320.000'i hizmete çağırıldı. Kozaklar, savaş boyunca 8.314 ölü, 30.032 yaralı ve sakat, 6.453 kişi esir ya da kayıp olmak üzere 44.799 asker zaiyat verdiler. Ölen ve sakat kalan erkeklerin üretimden kopması da bu ekonomik durumu iyice kötüleştirdi. Devrimciler Rusya'daki tüm vatandaşların eşit olduğunu duyurduğu zaman Kozaklar, toprakları üzerindeki statükolarını muhafaza etmek istediler. Bu, Rus devleti içerisinde ordu bölgelerinin özerkliğinin talep edilmesi için zemin hazırladı. Kozak orduları, 1917 yılının bahar ve yaz aylarında kongreler yaptılar. Ardından merkezî hükûmetin zayıflığından faydalanarak bu ordu bölgelerinin özerkliğini ilan ederek mahallî otoriteler kurdular. Geçici Hükûmet'in Tarım Bakanı V. M. Çernov, aynı yıl gerçekleştirilen Köylü Kongresi'nde yaptığı konuşmada toprak paylaşımı meselesinde Kozakların üzerine gidileceğini duyurarak, toprak paylaşımının ülke çapında eşit bir şekilde yapılacağını belirtti. Bolşevikler iktidara geldiğinde,

Dekozalizasyon politikası uygulanmaya başlandı. Bolşeviklerin tarıma yönelik politikası toprağın millileştirilmesi ve halka eşit dağıtılması yoluyla üretimi gerçekleştirmektir. Ancak Kozakların kendi topraklarının mülkiyetini vermek istememesi bu politikayla çelişmekteydi ve devrimin temel ilkelerine de tezat teşkil etmekteydi. Bunun üzerine Halk Komiserleri Konseyi⁷², mevcut durumun arz ettiği tehlikeyi fark ederek bir çağrıda bulundu. Çağrıya göre, Kozak subaylarının elindeki topraklar yoksul Kozaklara verilecekti. Çağrı herhangi bir sonuca ulaşmadı ve 1918'den itibaren Bolşevikler güç kullanmaya başladı. Astrahan Kozaklarının topraklarına el konuldu ve orduları lağvedildi. Aynı kaderi Semireçye Kozakları da yaşadı. Kızıl Ordu, Don'da P. N. Krasnov'u ve Urallar'da A. I. Dutov'u yenilgiye uğrattı. Yapılan bu savaşların ardından Kozakların birçoğu mücadeleyi bıraktı ve stanitsalarına döndü. Sovyetler ise Kozak direnişinin kırıldığına kanaat getirerek daha sert önlemler almaya başladı. 24 Ocak 1919 tarihinde SSCB Merkez Komitesi Organizasyon Bürosu bir genelge yayınladı. Bu genelgede, zengin Kozakların yok edilmesi, Kozak bölgelerine yeniden yerleştirilen yoksul köylülere mümkün olan tüm yardımın yapılması, Kozaklara ait tüm silahların toplanması ve silah teslim tarihinden itibaren silahı oluğu tespit edilenlerin vurulması gibi emirler yer almaktaydı. Kozakları silahsızlandırmak başlı başına yüzyıllardır süregelen Kozak geleneklerine bir hakaret ifade etmekteydi. Ancak, bunlar da yetersiz görülerek Kozak köylerine yerleştirilen ve Bolşeviklere güven veren kişilere silah verildi (İvanov, 2013, s. 49, 50, 53-54). 1922-1930 yılları arasında Stalin, Kozakların birçoğunu ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderdi. Atamanlar ve Kozak aksakallıları “zengin köylü” olarak ayıplandı. Kozak geleneklerine ait kıyafet ve teçhizatlar, folklor müzelerine gönderildi. Azımsanmayacak bir Kozak nüfusu Avrupa'ya ve Amerika'ya göç etti. Elbette, öldürülen Kozaklar da vardı. Ancak bu politika etnik bir soykırımdan ziyade bir kültür soykırımıydı. 1932-1933 yıllarına gelindiğinde Kuban ve Don Kozak ordularının topraklarından 61.600 stanitsa sakini sürgün edildi. 1985'te SSCB'de başlayan Perestroyka ve Glasnost politikaları, özgürlükçü söylemlerin artmasına ve liberalizmin güçlenmesine sebebiyet verdi. SSCB'nin de dağılmasıyla Kozaklar tekrardan örgütlenmeye başladı. 1985 öncesindeki Kozaklık, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda çok bir ehemmiyet ifade etmeyen oluşumlarla sadece askerî propaganda düzeyinde kalmıştır. Bunun dışında, Kozaklık daha çok kültür faaliyetleri çerçevesinde

⁷² “Совнарком” (Sovnarkom) 1917 Ekim Devrimi'nden sonra SSCB'deki en yüksek hükûmet organıdır. İlk başkanı Vladimir İlyiç Ulyanov, yani Lenin'dir.

yaşatılmaya çalışılmıştır (Galeotti, 1995, s. 55; Bugay, 2015, s. 28-29; Kovalev, 2023, s. 63-64).

6.3. Mihail Gorbaçov Dönemi'nde Perestroyka (Yeniden Yapılanma) ve Glasnost (Açıklık) Politikaları

Mihail Gorbaçov, Çernenko'nun ölümünden sonra 1985 yılında parti genel sekreteri oldu. SSCB'nin yönetim sisteminde köklü değişiklikler yapmak isteyen Gorbaçov, reform hareketlerine girişti. SSCB'nin durgun, aksak ve geçerliliğini yitirmeye mahkûm sistemini yenilemeyi hedefledi. Perestroyka, siyasi olarak Batı toplumlarındaki demokratik uygulamaların SSCB'de de uygulanmasını amaçladı. Bu sayede vatandaşlar da hükûmette bir nebze söz sahibi olacaktı. Reformların temeli “özgürlük” ile atılmıştı. Hükûmet, devletin katı bir şekilde kontrol ettiği piyasa hâkimiyetini sona erdirip bazı yarı özel işletmelerin etkin kılınmasını amaçladı. Gorbaçov, üretimde kalifiye personelin artırılması, işçi ve işverenler tarafından modernleşmenin benimsenmesi ve yeniliklerin süreklilik kazanması gerektiğini vurguladı. Ancak bu yenilik sanayide makineleşmeyi getirdi. Komünist Parti'nin toplum-devlet sözleşmesi, Sovyet vatandaşları için bir istihdam garantisi sunmaktaydı. Sanayide makineleşmenin artması gibi sebeplerden dolayı bu garanti sona erdi. Perestroyka ekonomik alanda başarısız olduğu gibi siyasi arenada da başarılı olamadı. Sovyet Cumhuriyetleri'nde çeşitli halk hareketlerine neden oldu. Bu cumhuriyetler kendi yapılandırmasını güçlendirdikten sonra Moskova yönetimine karşı muhalif bir duruş sergiledi ve bağımsızlık mücadelesine girişti. Özet olarak Gorbaçov ve arkadaşları, “*Sosyalizmde demokrasiyi inşa etmek için liberal politikaları uygulamaya başlamışlardır*” (Orhan & Çobanoğlu, 2015, s. 55). Kapitalizmin Rusya'ya gelmesiyle, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin elitleri Rus oligarklarına dönüştü. Yapılan reformların kamuda olması gerektiği gibi uygulanamaması halkın gözünde demokrasi ve liberal düşüncelerin hırsızlık ve rüşvet gibi terimlerle bağdaşmasına yol açtı. Kamu personelleri de bunu ayrıca istismar etti (Orhan & Çobanoğlu, 2015, s. 55; Kurt, 2021, s. 1368-1377; Baş, 2020, s. 39-44)

6.4. 1990'lı Yıllarda Rusya Federasyonu'nda Kozakların Yeniden Canlandırılması ve Yasal Statüsünün Oluşumu

Rusya Federasyonu'nun güney sınırlarını ifade eden Krasnodar Krayı ve Rostov Oblastı, tarihî çerçeve içerisinde Kozaklığın en güçlü orduları olan Don ve Kuban Kozak Ordularına ev sahipliği yaptı. Kozak “uyanışının” liderleri, Kozaklar hakkında bir yasa çıkarılması ihtiyacının Rusya Federasyonu topraklarında yaşayan halklarla ilgili olarak çıkarılan “Baskı Altındaki Halkların Rehabilitasyonu Hakkında”⁷³ kanununun kendilerini kapsamadığını bilmekteydi. Çünkü Kozaklar ayrı bir halk olarak kabul edilmemekteydi. Kozaklara yönelik bir kanun da mevcut değildi. Kozak liderlerinin çoğu kendilerini ayrı bir etnik grup olarak kabul etmekteydi. Kozak liderlerinin girişimleri neticesinde 9 Aralık 1991’de Yeltsin, “Kozakların Rehabilitasyonu Hakkında” adlı bir yasa tasarısı hazırlanması için komisyon kurulması emrini verdi. Ancak bu komisyonda Kozakların temsilcileri yer almamaktaydı ve bundan dolayı komisyon görevini yerine getiremedi. 22 Mart 1992’de yeni bir komisyon oluşturuldu ve Kozak temsilcileri de bu komisyonda yerini aldı. Ancak bu komisyonda da Kozakların bir halk olup olmadığı ve “Baskı Altındaki Halkların Rehabilitasyonu” kanununun Kozaklara uygulanıp uygulanamayacağı gibi sorunlardan kaynaklı olarak uzlaşmaya varılamadı. 15 Haziran 1992 tarihinde 632 sayılı “Rusya Federasyonu’nun ‘Baskı Altındaki Halkların Rehabilitasyonu’ yasasının Kozaklarla İlgili Olarak Uygulanmasına Yönelik Tedbirler Hakkında” Başkanlık Kararnamesi çıkarıldı. Bu kararnamede, Kozaklar bir halk olarak değil, “tarihî olarak oluşmuş ortak kültüre sahip etnik bir insan topluluğu” olarak tanımlandı. Ayrıca Kozakların “yeniden canlandırılması”nı da desteklemekteydi. Kararnamenin ikinci maddesi, Kozakların ekonomik, kültürel, vatansever geleneklerini ve özyönetim biçimlerinin restorasyonunu desteklerken, Çarlık zamanında olduğu gibi kendilerinin ayrı bir sınıf ayrıcalığının olmasını ve Kozak yaşam tarzının vatandaşlara zorla dayatılmasını da engellemekteydi. Kararname ayrıca Kozakların *stanitsa* ve *hutor* toplulukları hâlinde birleşme, kendi bölgelerini ve ordularını oluşturma konusunda resmî bir hak tanımaktaydı. Ek olarak, kararnamenin yürürlüğe girmesinden sonra Kozak toplulukları da tüzel bir kişilik

⁷³ Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC)’nin 26 Nisan 1991 tarihli ve 1101-1 sayılı “Baskı Altındaki Halkların Rehabilitasyonu Hakkında” kanunu. Bkz. <https://base.garant.ru/10200365/>

kazandı. Ancak kararname her ne kadar Kozaklara kendi cemiyetlerini ve örgütlerini kurmaya yönelik geniş haklar da verse, bu cemiyet ve örgütlerin devlet birimleriyle neye göre bir etkileşimde bulunacağı konusunda yasal boşluklar meydana getirdi. Hükûmetin bu konuda yavaş hareket etmesi Kozak örgütleri arasında hoşnutsuzluk yarattı. 30 Ocak 1993'te Kozak Birliği Atamanlar Konseyi, B. N. Yeltsin, V. S. Çernomırdin ve R. İ. Hasbulatov hakkında sert bir açıklama yaparak Kozakların bağımsız olarak kendi amaç ve hedeflerini belirleyeceklerini ve bu doğrultuda inisiyatif olarak hareket edeceklerini duyurdu (Yakimov, 2016, s. 106-108; Matsiyevskiiy, 2012).

12 Mart 1993'te Kozaklar iki kampa bölündü. Rusya Kozaklar Birliği, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin yanında yer alırken, Rusya Kozak Orduları Birliği, Boris Yeltsin'i destekledi. Rusya Kozak Orduları Birliği, tüm Kozak oluşumlarına bir bildiri yayınladı. Rusya Kozak Orduları Birliği, Rusya Kozaklar Birliği de dâhil olmak üzere kendilerinin Bolşevik Devrimi öncesinde, var olan Kozakların tek yasal halefi olduklarını ilan ederek tüm Kozak oluşumlarının kendi bünyelerine katılması gerektiğini ilan etti. İlan şu şekildedir:

Kozak kardeşlerim!

Kozakların kendi kurtuluşları ve Rusya'nın kurtuluşu için verdikleri mücadelenin karmaşıklığını ve zorluğunu biliyorsunuz. Saflarımız arasındaki birlik ve beraberliğin, başarılarımızın temeli olabileceğini de anladığınızı umuyoruz. Saflarımızın uyumu, kendi topraklarından ve halkından kopuk herhangi bir kamu kuruluşu tarafından garanti edilemez ve ayrıca, Kozak topraklarının en karanlık zamanlarda birleştiği ve Kozak toprakları dışındaki Kozakların, onları desteklediği atalarımızın yüzyıllara dayanan bir deneyimi vardır. Ve herkes için daha da açıktır ki iki Kazak yapısı olamaz: gönüllü üyelerden oluşan bir kamu kuruluşu olarak "Kozaklar Birliği" ve toprakları, ekonomiyi ve tüm nüfusu içeren "Rusya Kozak Birlikleri Birliği". Rusya'nın şu anki dramatik kaderinin derhâl birleşmemizi gerektirdiği oldukça açıktır, bunun temeli yalnızca Rusya Kozak Orduları Birliği (RKOB) olabilir ve anavatanlarının dışında bulunan tüm kamu kuruluşları derhâl RKOB'ye katılmalıdır. Kozaklar Birliği'nin Kozak örgütlerinin Rusya Kozak Orduları Birliği'ne katılması, Kozakları harekete geçirecek ve Kozakların ve Rusya'nın kurtuluşu için daha kararlı ve aktif bir mücadeleye teşvik edecektir. 1917'den önce Rus topraklarında yaşayan Kozakların yasal halefi, günümüzde çoğunluğu tarihi topraklarında yaşayan, özgün kültürlerini ve ekonomilerini koruyan torunları olabilir ve Kozakların tüm yeniden canlanma süreci ancak tarihi Kozak topraklarında gerçekleşebilir. Dolayısıyla Kozakların ana yapısı ancak Rusya Kozak Orduları Birliği olabilir. Sağduyulu

davranacağınıza ve Rusya Kozak Orduları Birliği'ne katılmaya karar vereceğinize ve Rusya Kozak Orduları Yüksek Krug'unun hazırlanmasında ve düzenlenmesinde aktif rol alacağınıza inanıyoruz. Rusya Kozak Orduları Birliği Atamanlar Konseyi'nin bu kararına karşı herhangi bir muhalefet, Kozakların ve Rusya'nın yeniden canlanması davasına onarılamaz bir zarar verecektir.

Rusya Kozak Orduları Birliği Atamanlar Konseyi Başkanı, Yenisey Kozak Orduları Atamanı A. T. Vetrov, Büyük Don Ordusu Atamanı V. I. Kaledin, Kuban Kozak Ordusu Atamanı E. A. Nagay, Amur Kozakları Tam Yetkili Temsilcisi S. A. A. Popov, Sibirya Kozak Ordusu Tam Yetkili Temsilcisi A. V. Ponomarev, Rusya Kozak Orduları Birliği Departmanı Başkanı A. A. Novokreşenih, Kuban Kozak Ordusu Sivil İşlerden Sorumlu Ataman Yardımcısı V. K. Maksimov (Şukov, 1993).

21 Eylül 1993'te Yeltsin, parlamentonun ve Yüksek Sovyet'in feshedildiğini duyurdu. Ancak, anayasaya göre devlet başkanının parlamentoyu fesih yetkisi yoktu. Ortaya çıkan krizde Yüksek Sovyet ve Yeltsin arasındaki çatışma doruk noktasına ulaştı ve 3-4 Ekim'de parlamento binasında Ekim Devrimi'nden itibaren yaşanmış en kanlı olay yaşandı. Bu olaylar sırasında Rusya Kozaklar Birliği, Yüksek Sovyet'in yanında yer aldı. Kozakların talep ettiği birçok hak Vladimir Putin'in iktidarına kadar verilmedi (Strelets, 2019, s. 4-5; Yakimov, 2016, s. 110). 1990'lı yıllar Kozakların hem kendi aralarında iktidar kurma mücadelesiyle hem de devlet kurumları karşısında Çarlık zamanındaki imtiyazlarını tekrardan elde etme mücadelesiyle geçti.

6.5. Kuban Kozak Ordusu Örneğinde Kozak Ordularının Oluşturulması

1980'lerin sonunda kitlesel bir sosyopolitik harekete evrilen Rusya Kozaklarının yeniden canlanması ile Kozakların soyundan geldiğini duyuran gayri resmî derneklerin devlet kayıtlarına alınmaya başlandığı ve bu dernek, cemiyet, sivil toplum kuruluşlarının kamu tüzel kişiliği aldığı karmaşık bir süreç yaşandı. 90'lı yıllara gelindiğinde daha organize bir biçimde hareket etmeye başlayan Rusya Kozakları, 30 Haziran 1990 tarihinde Kozakların Birliği⁷⁴ adlı kamu örgütünü kurdu. 14 Ekim 1990 tarihinde Krasnodar Filarmoni Salonu'nda organize edilen I. Tüm Kuban Kozakları Kongresi'nde gelecekte kurulması planlanan Kozak Ordularının temelini meydana getiren Kuban Kozak Radası'nın oluşturulmasına karar verildi. Krasnodar Krayı sınırları içerisinde birçok Kozak *stanitsa* ve *hutor* kurulmaya başlandı. 1991 Ocak'ta

⁷⁴ Союз казаков.

Stravpol Şehri'nin batısında bulunan Armavir Şehri'nde Armavir Kozaklarının kurucu *krug* toplantısı gerçekleştirildi. Ayrıca 1991 Kasım'da Labinsk Tümeni'nin de kurucu kongresi Armavir'de toplandı. 1 Kasım 1991'de göreve gelen Dudayev liderliğindeki Çeçenistan, Rusya'dan bağımsızlığını ilan etti. Rus güney sınırında gerçekleşen bu bağımsızlık hamlesi, Kozak bir akademisyen olan Lukaş (2017, s. 111-116) tarafından da ifade edildiği gibi Kafkasya'nın büyük bir bölümünün Rusya'dan kopma tehlikesini doğurmaktaydı. Yakın zaman öncesine kadar Sovyet yetkililer yeni kurulan Mostovski Rayon'unu Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'ne katmak istemekteydi. Fakat bölgedeki Şapsığlar da bağımsızlık düşüncesini kalplerinde taşımaktaydı. Kozaklara göre Yeltsin başta olmak üzere merkezî hükûmet yetkilileri gelişmelere göz yummaktaydı. Kozaklar tarihlerinde olduğu gibi aykırı sesleri bastırdılar, ardından Moskova'daki hamilerini silkeleyip kendilerine getirmek ve gelişmelere kendi adlarına ağır bir yanıt vermeye karar verdiler. 14 Aralık 1991 tarihinde Krasnodar Krayı'nda bulunan 90'lı yıllardaki Kozak yeniden canlanmasının merkezi olan Armavir şehrinde, Mostovski ve Labinsk rayonunun Kozak vatandaşları, Armavir'deki Atamanlar Konseyi'nde toplandı. Kongreye Stravpol, Karaçay-Çerkesya ve Mostovski'deki 17 Kozak topluluğundan 524 delege katıldı. Kongrede, Kozakların bölgede 1918'deki topraklarını içerecek şekilde Krasnodar Krayı'ndan Mostovski, Labinski rayonlarının bir kısmını ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetini kapsayacak şekilde toprak kopararak merkezi Armavir şehri olmak kaydıyla Rusya Federasyonu içerisinde Orta Kuban Kozak Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar verildi. O yıllarda devlet tarafından henüz kitle iletişim ve basın medya araçlarının günümüzdeki gibi kısıtlanmamasından dolayı, kongre kararı ulusal ve bölgesel basın yayın organlarında çok ses getirdi. Kozaklar devlete "Eğer Kafkasya'da bir toprak kaybı yaşanacaksa biz de kendi bağımsızlığımızı ilan ederiz ve bölgedeki gelişmelere ses çıkarmadığınız müddetçe bizimle uğraşmak zorunda kalırsınız" demek istedi. Yapılan bu hamle Kozaklara göre Rusya Federasyonu'nun, Dudayev'i ve bölgedeki diğer halkların Dudayev gibi hareket etmesini engellemesini sağladı (Skmk, 2024; Sedih, 2010, s. 31).

30 Haziran 1990'da kurulan Kozakların Birliği'nin ulusal ölçekte bir örgüt oluşumuna gitmesi Rostov, Krasnodar ve Stravropol bölgeleri gibi birçok bölgede Kozak birliklerinin oluşmasına katkıda bulundu. 1992'nin sonuna gelindiğinde Stravropol Krayı Kozaklar Birliği, Kalmukya Kozaklar Birliği ve Kuban Kozak Rada'sı gibi kamu

kuruluşları kuruldu. Don, Terek, Sibiry, Volga, Ural, Transbaykal ve Uzakdoğu Kozaklarının örgütleri birleştirildi. 1990’larda Rusya’nın yönetiminde söz sahibi olan elitler, Kozak hareketinin kitlesel bir örgütlenmeye evrildiğini fark etti. Ancak bu örgütlenmenin yukarıdaki bölümlerde de izah edildiği gibi hangi yasalarla kontrolünün sağlanacağı ve diğer kamu kurumlarıyla olan hiyerarşik bağının nasıl olacağına dair bir düzenleme bulunmamaktaydı. Açıkçası, devlet yönetimi bu düzenlemeleri yapmaya pek istekli değildi. SSCB dağıldıktan sonra da yeni düzene muhalif olup olmayacağı konusunda Kozaklara güvenemeyen Rus bürokratlar, adımlarını dikkatli atmaya karar verdi. Çünkü yeni düzenin istikrarlı olması için Kozakların desteğini gerekli gören devlet adamlarının sayısı az değildi. Tıpkı 16. yüzyılın ortalarından 1917’ye kadar yeni toprakların askerî ve ekonomik kolonizasyonunu gerçekleştiren ve Rus sınırlarının korunması görevlerini yerine getiren Kozakların, yeniden devlet aygıtının bir parçası olması gerekmektedir. Buna yönelik adımlar 1993-1994 yılında atılmaya başlandı. Kozak kamu kuruluşlarının askerî, kolluk kuvvetleri ve afet durumlarında görev icra edecek şekilde çalışmalar yapıldı. Bu çalışmaların kapsamı, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı’nın yürürlüğe koyduğu 15 Mart 1993 tarihli 341 numaralı “Rusya Federasyonu’nun Kuzey Kafkasya Bölgesindeki Askerî Yapıların, Sınır ve İç Birliklerin Reformu ve Kozaklara Devlet Desteği Hakkında” adlı kararnamesi ve Rusya Federasyonu Hükûmetinin 22 Nisan 1994 tarihli 355 numaralı “Kozaklara Yönelik Devlet Politikası Kavramı Üzerine” adlı kararı ile belirtildi. Sonraki üç yıl içerisinde Kozaklara yönelik devlet politikalarının temeli oluşturuldu. Bu iki kararname içerisinde, 22 Nisan 1994 tarihli 355 numaralı kararname ayrı bir önem arz etmektedir. Önceki ifadelerde, 1993’teki Yüksek Sovyet tarafından temsil edilen Yasama erki ile Rusya Federasyonu Başkanı Yeltsin tarafından temsil edilen yürütme erkinin arasındaki çatışmanın anayasa kriziyle ve parlamentonun bombalanmasıyla sonuçlandığı vurgulandı. Bu olayın ardından Kuban Kozak Ordusu, Rusya’daki tüm Kozaklara, tüm siyasi otoritelere, partilere ve sivil toplum kuruluşlarına, olası ayaklanmalarda taraflardan herhangi birinin yanında saf tutulmaması gerektiğini duyurdu (Sedih, 2010, s. 33-37; Boldırev, 2013, s. 92-95). Kuban Kozak Ordusu’nun Atamanı V. P. Gramov’un 4 Ekim 1993 tarihli “Moskova’da Olağanüstü Hâl ve Krasnodar Bölgesi’nde Düzen, Barış ve Huzurun Sağlanması” adlı emrinde;

1- Tüm atamanların kendi bölgelerindeki idari binaları, endüstriyel tesisleri, tren istasyonlarını bulundukları bölgenin kolluk kuvvetleriyle birlikte koruması gerektiğini, barış ve huzuru tesis ederek kan dökülmesinin önüne geçilmesi gerektiğini;

2- Bu önlemlerin alınabilmesi için komutası Kuban Kozak Ordusu tarafından yapılmak üzere operasyonel karargâhların oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Kuban Kozak Ordusu'nun iç asayişini sağlama konusunda yetkilerinin artması ve zamanla kolluk kuvvetleri olmaksızın bu görevleri icra etmesi sonucu merkezî otoritenin Kuban Kozak Ordusu Atamanı Gramov'a 31 Mart 1994 tarihinde gönderdiği mektupta "Kozakların kolluk kuvvetleri olmaksızın kamu düzenini devletin mevzuatlarına uygun olmayan şekilde sağladığını mevcut durumun sürdürülebilir olmadığını dolayısıyla asayişin sağlanması amacıyla kolluk kuvvetleri olmadan Kozakların katılımının yasaklanması gerektiğini" ifade etmiştir (Matsiyevskiiy, 2017, s. 31).

Görüldüğü üzere, Kozakların devlet tescilinde bir karşılığı olmadığı, olanların ise devlet kurumlarıyla ilişkisinin düzenlenmesine dair bir yasa ya da yönetmelik bulunmamasının sonuçları karmaşa yaratmaktaydı. Bu mektuptan bir ay sonra yukarıda ifade edilen 22 Nisan 1994 tarihli kararname yayınlandı. Bu kararname ile Kozakların yeniden canlandırılması süreci daha öngörülebilir kılınmak istenmekteydi. Rusya Federasyonu Hükûmeti, tarihî gelenekleri ve devletin modern ihtiyaçlarını gözeterak 355 sayılı "Kozaklara Yönelik Devlet Politikası Kavramı Hakkında" kararı kabul etti. Bu kararname önemli bir adım olsa da çok kapsamlı olmayıp daha çok bir çerçeve düzenlemeyi ifade etmekteydi. Bu düzenlemenin kapsamının genişletilmesi için Kozakların Birliği Atamanı A. G. Martınov, Kuban Kozak Ordusu Atamanı V. P. Gromov, Kafkas Hattı Atamanı P. S. Fedosov ve Orenburg Kozak Ordusu'nun Çelyabinsk Atamanı R. R. Bakirov tarafından Yeltsin'e hitaben yaptıkları çağrıda: Geçmişte Rus devletinin çıkarlarına sadakatle hizmet edip sınırlarının dokunulmazlığını koruyarak sosyal istikrarın garantörlüğünü üstlenen Kozakların, bugün de Anavatanın istikrarında rol alması gerektiğini ve bunun sağlanabilmesi için gereken örgütsel yapılanmalar gibi tüm koşulların mevcut olduğunu ancak kamu tüzel kişiliklerinin olmadığından yakınlarak bu statünün değiştirilmesi gerektiğini belirttiler (Matsiyevskiiy, 2017, s. 31; Kovalev, 2023, s. 70).

1994-1996 yıllarında patlak veren Çeçenistan Savaşı, Kozakların yapılanmalarını hızlandırıp yasal olarak daha fazla hak edindiği bir dönem oldu. 25 Haziran 1995'te Kuban Kozak Ordusu Atamanı Gromov, Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi Sekreteri O. I. Lobov'a 549 sayılı mektubu gönderdi. Bu mektupta Kuban Kozaklarının, bölgedeki gerilimden endişe duyduklarını ifade edip Çeçenlere karşı 3.000 kişiyi göndereceklerini ve Kozakların devlet ve toplum karşısı güçlerle mücadelede ana unsur olarak karşı duracaklarını, barış ve sükûneti sağlamak için hazır olduklarını bildirdi. Ardından, Rusya Federasyonu'ndaki Kozak Topluluklarının Sicili Hakkında: 9 Ağustos 1995 tarih ve 835 sayılı Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Kararnamesi yayınlandı. Bu kararnamenin esas amacı Kozak örgütlerinin seçim kriterlerini, örgütlerin prensiplerini ve devlete karşı hizmet biçimlerini tanımlamaktı. Ayrıca, mevzuata göre belirlenen sayılara ulaşamayan Kozak örgütlerinin devlet sicilinden çıkarılacağını ve devlet desteğinden mahrum kalacağını belirtmekteydi. Kararnamenin 3. paragrafına göre: Devlet başkanı, devletin çıkarları çerçevesinde yerel yönetimlere ihtiyaç dâhilinde devletin sicilinde yer alan Kozak topluluklarının üyelerinin belirlenen prosedürlere uygun olarak kamu hizmetine alınabileceğinin talimatını vermekteydi. Yaklaşık bir sene sonra ise Kozakların devlet hizmeti için yasal bir temel oluşturan 16 Nisan 1996 tarih ve 563 sayılı "Kozak Toplulukları Üyelerinin Devlet ve Diğer Hizmetlerde Görevlendirilmesi Prosedürü Hakkında" adlı başka bir kararname yayınlandı. Tüm bunlarla birlikte, Kozakların devlet kurumlarında güvenlik ve kamu düzeninin korunmasına yönelik hizmetlerde bulunması örgütsel ve yasal temelli geliştirilse de hizmetlerin çoğu, gönüllü olarak icra edildi. Bunun sebebi, ülkedeki ekonomik durumun kötü olmasıydı. Örneğin, Rusya Federasyonu Başkanlığı'na bağlı Kozak İşleri Departmanı tarafından hazırlanan 13 Mayıs 1999 tarihli bir çalışmaya göre, ülke genelinde 121.122 Kozak'ın çeşitli kamu hizmetlerine dâhil edilmesi planlanmış ancak sadece 28.995 kişi hizmete dâhil edilmiştir. Bu çalışma programı, 21 Temmuz 1999 tarih ve 839 sayılı "1999-2001 Yılları İçin Kozak Topluluklarına Devlet Desteği Federal Hedef Programı Hakkında" adlı kararla yürürlüğe girdi. Kozak topluluklarına devlet çıkarları çerçevesinde iç güvenlik, sınır güvenliği, orman güvenliği, doğal afetlerde arama kurtarma ve önleme çalışmaları yapmak gibi birçok kamu hizmetinin yürütülmesine olanak sağlayacak bütçe desteğinin yapılması ve kapsamlı bir örgüt karakteri kazandırılması hedeflendi. Yürütülen çalışmaların sonucunda 1996'da Volga,

1997’de Sibirya, Transbaykal, Terek, Ussuri ve Yenisey Kozak Ordusu ve Don Kozak Ordusu, 1998’de Orenburg, Kuban, İrkutsk Kozak Ordusu Rusya Federasyonu Kozak Toplulukları Devlet Sicili’ne dâhil edildi (Boldırev, 2013, s. 94-97; Matsiyevskii, 2017, 33-38). Sedih (2010, s. 33)’a göre ise Rusya Federasyonu siciline kayıtlı olan Kozakların sayısı 1995-1998 yıllarında resmî olarak 600.000’i aşmış durumdaydı. 2000-2012 yılları arasında birçok kararname ile Kozaklara yönelik yasal düzenlemeler artırıldı. Bu düzenlemelerle birlikte 700 Kozak topluluğu kamu derneği olarak tescil edildi. 2005’in 25 Mayıs’ında Putin’in Rostov Oblastı’nda Kozak atamanlarıyla yaptığı bir toplantı sonrasında, devletin en üst makamı tarafından Kozaklara devleti güçlendirmelerine ve kamu güvenliğini sağlamalarına yönelik fırsatlar verileceği bildirildi. 2007’de Rusya Kozaklarının tarihi, kültürü ve geleneklerinin öğretimi üzerine faaliyet gösteren eğitim kurumlarındaki öğrenci sayısı 84 bini aştı. 15 Kozak Harp Okulu eğitim ve öğretimine devam ediyor durumdaydı. Bu harp okulları sayısı, tüm ülkedeki harbiye eğitimi veren kurumların üçte birine tekabül etmekteydi. Kozakların büyük çoğunluğu, Rusya’daki sanayi potansiyelinin %35’ini barındıran bölgelerde bulunmaktaydı. Bu da Rus ekonomisinin güç kazandıkça Kozaklara daha fazla bütçe ayırmasına ve kamu hizmetlerinde görevlendirilmesi hususunda hassas yaklaşmasına sebep oldu. Bu yaklaşım 19 Aralık 2012 tarihli ve 1666 numaralı “2025 Yılına Kadar Olan Dönem İçin Rusya Federasyonu Devlet Ulusal Politikası Stratejisi” adlı kararnamenin onaylanması oldu. Kararname, sadece Kozakları değil aynı zamanda Rusları ve diğer etnik grupları da içeren topyekûn bir ekonomik, akademik ve sosyal kalkınmayı amaçlamaktaydı. Aynı yıl içerisinde 15 Eylül’de 2789 sayılı “2020 Yılına Kadar Rusya Federasyonu’nun Rus Kozakları ile İlgili Devlet Politikası Stratejisi” adlı kararnamesi de kabul edildi. Bu kararnamede, önceki kararnamenin içeriğine uygun olarak Kozakların ülke ekonomisi ve kültüründe büyük bir önem arz ettiği ifade edilerek aynı zamanda devletin bütünlüğünün korunması ve güvenliğinin sağlanması hususlarında talimatlar mevcuttu. 2 Nisan 2014’te “Vatandaşların Kamu Düzeninin Korunmasına Katılımı Hakkında” adlı ve 44 numaralı federal yasa kabul edildi. Bu kanun ile Kozaklara bir kolluk kuvvetinin tüm yetkileri verilmese de tutuklama yapma hakkı verildi. Ukrayna ile Rusya arasındaki anlaşmazlığın sıcak çatışmaya dönüşmesiyle Kozaklar arasında bölünme olsa da Kozakların büyük çoğunluğu Rusya saflarında yer aldı. Ukrayna’da kendilerini Zaporojya Kozaklarının torunları olarak

tanımlayanlar Ukrayna ordusunda, önceki ifadelerde detaylıca ele alınanlar ise Rusya için savaşmaya başladı. Rusya, Kozakların daha verimli ve etkili görev yapabilmesi için olsa gerek, 2018’de Rusya Federasyonu’ndaki tüm Kozak ordularını kapsayan ve bunların yönetimini merkezîleştiren Tüm Rusya Kozak Topluluğu’nu kurdu (Arnold, 2023; Bugay, 2015, s. 33-35; Bugay, 2019, s. 157-159; Kovalev, 2023, s. 71).

Tüm Rusya Kozak Topluluğu Atamanı General Vitaliiy Kuznetsov, 12 Haziran 2024’te Rusya Ulusal Günü kutlamaları sebebiyle V Kontakte platformunda Tüm Rusya Kozak Topluluğu sayfasında yayınladığı şu ifadeleri kullandı:

“Sevgili büyüklerimiz, ataman beylerimiz, Kozak kardeşlerimiz, sizi ve ailelerinizi güzel ülkemizin ulusal devlet bayramı olan Rusya Günü’nde tüm kalbimle kutluyorum!

Anavatanımız, zengin ve görkemli bir tarihe sahip büyük bir güce ve 190 halka ev sahipliği yapmaktadır. Dillerin kültürlerin ve geleneklerin çeşitliliğine rağmen, çok uluslu ülkemizin tüm vatandaşları, anavatanlarına duydukları sevgi, atalarının anısına duyduğu saygı, vatanseverlik ve Anavatani savunmak için ayağa kalkmaya hazır bir şekilde kenetlenmektedir.

Bu durum, bilhassa alın yazıları her zaman Rusya ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olan Rus Kozakları için geçerlidir. Bir Kozak için Rusya’yı sevmek her zaman canını esirgmeden ona hizmet etmek ve onu korumak anlamına gelmiştir. Kazaklar tıpkı ataları gibi ülkemizin ciddi sınamalarla karşı karşıya olduğu bugün de Anavatani savunmak için korkusuzca ayağa kalkmaktadır.

Bugün 11 binden fazla Kozak gönüllüsü özel askerî operasyon bölgesinde Rusya’nın zaferi için kahramanlık ve cesaret göstererek özveriyle savaşıyor. Kozaklar ayrıca savaş bölgesindeki sivillere de yardım etmektedir. Özel Askerî Operasyon boyunca Tüm Rusya Kozak Ordusu’nun bir parçası olan Kozak birlikleri yeni bölgelere 12 bin tondan fazla insani yardım ulaştırmıştır.

Gücümüz inancımızda, birliğimizde, geleneklere bağlılığımızda ve vatanımıza duyduğumuz sevgide yatmaktadır. Zafer bizim olacak! İleri!” (Vserossiyskoe Kazaç’e Obşestvo, 2024).

Tüm Rusya Kozak Topluluğu emir komutasındaki Kozaklardan olan Terek Kozakları, keşif faaliyetleri yürüttüğü Donbas Bölgesinde, gösterdikleri cesaret ve özveriden dolayı Donetsk Halk Cumhuriyeti madalyası ve Tüm Rusya Kozak Topluluğu’nun Kozak Kahramanı madalyaları ile ödüllendirildi (Vsko, 2024a). 19 Mayıs 2024’te Terek ve Volga Kozak Ordusu, Donetsk Halk Cumhuriyeti’nin Avdeyevka kasabası sakinlerine insani yardım ulaştırdı. Yardım konvoyuna Tüm Rusya Kozak Topluluğu Atamanı

General Kuznetsov, Volga Kozak Ordusu Atamanı Davityan ve Terek Kozak Ordusu Atamanı Vladimir Savçenko liderlik etti (Vsko, 2024b).

Sonuç olarak, Rusya Federasyonu'nda Kozakların yeniden canlandırılması dört aşamada gerçekleşmiştir. 1990-1994 yıllarındaki ilk aşama, SSCB'nin dağılmasından sonra ülkedeki göçmen sorunu, suç oranının artması, merkezî yönetimin ve yerel yönetimlerin körelmesi, zorlaşan ekonomik koşullar, Kozakların kamu düzeninin sağlanması arayışına girmesiyle başlamıştır. Ülkedeki ağır ekonomik koşullar, Kozakların çoğu zaman maddi bir beklentiye girmeden gönüllü bir şekilde hizmet etmesine sebep olmuştur. Kozaklar sadece asayiş kapsamına giren olaylara müdahil olmakla kalmamış, aynı zamanda gelen göçün kontrollü olmasına yönelik emlak satışlarının yasal olup olmadığıyla ilgilenmiş ve halkın trafik gibi sosyal yaşantıyı düzenleyen kuralları ihlal edip etmediğine yönelik kolluk kuvvetleriyle iş birliği yapmıştır. 1994-1998 yıllarındaki ikinci aşama, devletin Kozakları eskiden olduğu gibi kolektif bir şekilde hareket eden, kendi kendilerini örgütleyebilen etkili bir sosyopolitik güç kabul ettiği dönemdir. Devlet, bu dönemde Kozakların kamu hizmetine örgütsel katılımını sağlamak için yasal bir temel aramıştır. Ancak hizmetlerin birçoğu aslında gönüllü olarak yapılmıştır. Kozaklar, kendi imkânlarıyla ulaştığı silahlarla bulundukları bölgede asayiş sağlayıp ayrılıkçı söylemleri bastırmışlardır. Ayrıca, büyük Kozak toplulukları devlet siciline dâhil olmuşlardır. 1998-2012 yıllarındaki üçüncü aşama, devlet başkanlarının Kozak liderlerini direkt muhatap aldığı, onlarla yol haritası oluşturduğu bir dönemi ifade eder. Bu dönemde, Kozak harp okullarının mevcudiyeti artırılarak genç Kozakların hem akademik hem de askerî eğitim imkânları genişletildi. Kozak topluluklarına kamu hizmetinin sürdürmeleri için ciddi ödenekler ayrıldı. Kozaklar, Rusya'nın stratejik büyüme planlarında resmî bir şekilde yer aldı. 2012-günümüzü ifade eden süreç ise Kozakların Çarlık Rusya'da olduğu gibi keskin imtiyazlara sahip olmasa da ciddi bir şekilde örgütlendiği ve silahlı kuvvetlere büyük katkılarının olduğu dönemdir. Rus askerî varlığının olduğu her yerde ama özellikle Ukrayna cephesinde görev almaktadırlar (Matsiyevskiiy, 2017, s. 48-50; Grau, 1993).

Kozakların yeniden canlanma aşaması SSCB'nin son yıllarında başlamış ve 1990-2000 yılları arasında olgunlaşma sürecini yaşamıştır. Bu süreçte Rus hükûmeti Kozakların desteğine ihtiyaç duymuştur. Kozakların hepsi aynı fikirde olmasa da çoğunluğu

kolektif bir bilinçle hareket etmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, Kozakların askerlik gibi birçok kamu hizmetinde yer alması gerektiği ifade edilmiş ancak bunun sistemli olarak işlemesi 2000 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu sistemin gerçekleşmesi Kozaklar tarafından kendilerine Çarlık zamanında olduğu gibi hizmet karşılığı devletin toprak tahsis etmesi yoluyla beyan edilmiştir. Ancak, bu çok gerçekçi olmayıp karşılık bulmamıştır. Bunun sebeplerinden birincisi, sadece Kozakların yaşadığı homojen bölgelerin var olmayışı ve Kozakların Kozak olmayanlarla beraber yaşamalarından kaynaklanmaktadır. İkincisi, topraklar tahsis edilse bile bu arazilerin sınırının neye göre belirleneceğidir. Bunun zaten ekonomik ve sosyal olarak zor bir dönemden geçen Rusya Federasyonu'nda başka bir sosyal çatışma yaratması kaçınılmaz olurdu. Ayrıca teknolojinin gelişmesi ve buna bağlı olarak savaş anlayışının değişmesinin Kozak süvari geleneğini yok ettiği muhakkaktır. Bilhassa, bu konseptin 1. Dünya Savaşı öncesinde yok olmaya başladığı, önceki ifadelerde belirtilmektedir. Savaş konseptinin de değişmesi, ekonomik olarak batmış bir Rusya'da Kozakların modern silahlarla donatılmasını ve Kozakların kendi karargâhlarında çeşitli silah eğitimlerinde bulunmasını gerektirirdi. Rus ordusunun dışında paramiliter bir Kozak ordusunun savunma bütçesi elbette karşılanamazdı. Üçüncü ve Kozak canlanması ifade edilirken en dikkat edilmesi gereken hususa gelecek olursak, hizmet karşılığı arazi tahsisi konusu feodal sistemin bir özelliği olarak modern ulus-devlet konseptine aykırı durmaktaydı. Eğer bu politika uygulansaydı hak ve özgürlüklerinin yasaların çizdiği ve vatandaşların eşitliği esas olarak kabul edilen devlette toplumsal bir sınıfın ortaya çıkmasına yol açacaktı.

6.6. Rusya Federasyonu'ndaki Kozak Ordularının Armaları, Bayrakları ve Sancakları

6.6.1. Tüm Rusya Kozak Topluluğu

Tüm Rusya Kozak Topluluğu'nun arması, bayrağı ve sancağı 04. 11. 2019 tarih ve 543 "Tüm Rusya Kozak Topluluğu Hakkında" adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı (Gossluzhba, 2024; Vsko, 2024c).

Görsel 6.1. Sırasıyla Tüm Rusya Kozak Topluluğu’nun Arması, Bayrağı ve Sancağı.

Kaynak: (Gossluzhba, 2024c).

Sancak bezi dikdörtgen şeklinde, mavi renkli, gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü vardır. Bir yüzünde, ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Kartalın sağ pençesinde hükümdarlık asası, sol pençesinde ise devlet küresi yer almaktadır. Diğer yüzünde Atamanların otoritesinin sembolü olan iki topuz bulunan çift başlı bir kartal yer almaktadır. Kartal, birbirine kurdele ile bağlı iki küçük ve bir büyük taç ile gösterilmektedir. Ayrıca atamanların otoritesinin sembolü olan iki topuz, kartalın pençeleri tarafından tutulmaktadır (Vsko, 2024c).

6.6.2. Kudretli Don Ordusu

Kudretli Don Ordusu’nun arması ve sancağı, 09. 02. 2010 tarih ve 168 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak

Topluluklarının Arma ve Sancaklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı. Kudretli Don Ordusu’nun bayrağı, 14. 10 2010 tarih ve 1241 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Bayraklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı (Gossluzhba, 2024).

Görsel 6.2. Sırasıyla Kudretli Don Ordusu’nun Arması, Bayrağı ve Sancağı.

Kaynak: (Gossluzhba, 2024).

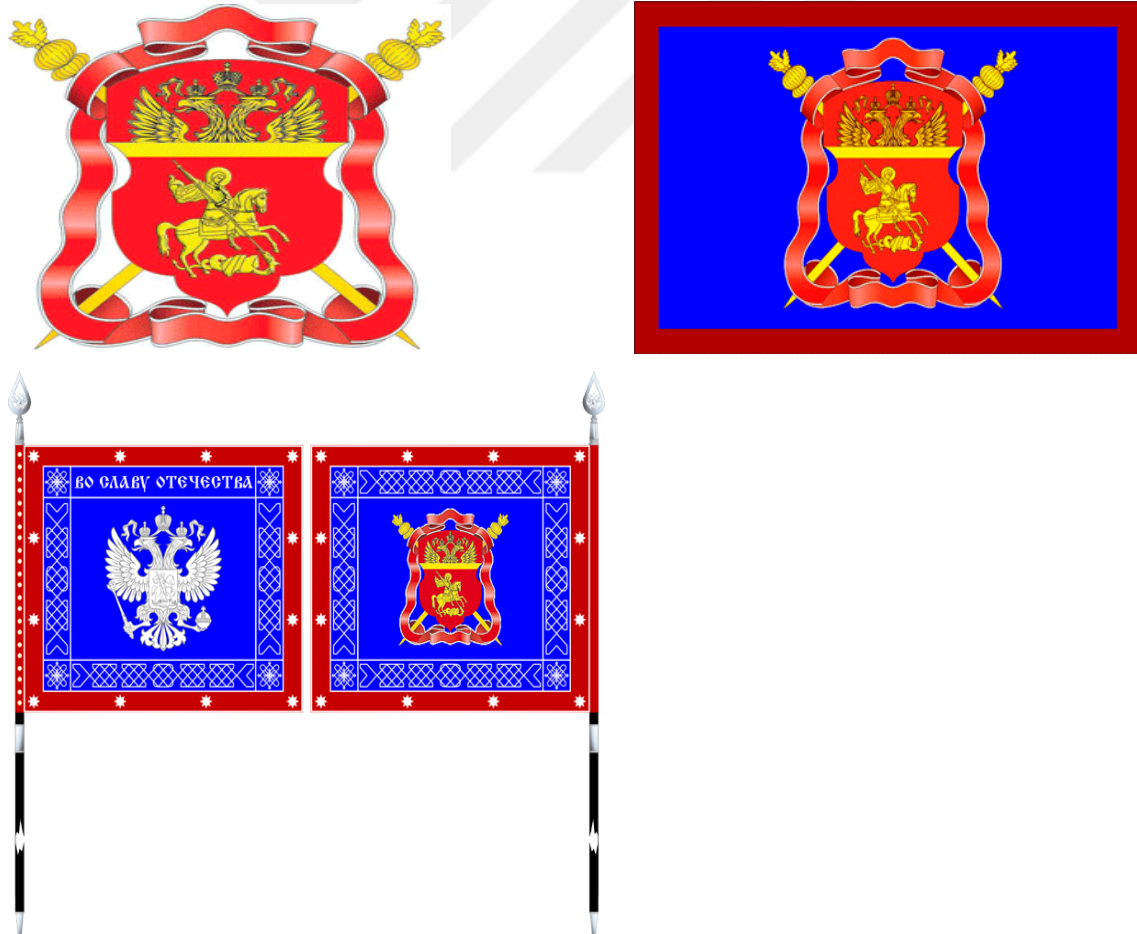
Sancak, dikdörtgen şeklinde mavi renkli, kırmızı kenarlı olup gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü vardır. Bir yüzünde, ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Diğer yüzünde Sancağın ana figürü olan dört altın sancak, II. Nikolay

dönemindeki Çarlık Rusya'nın amblemine atıfta bulunmaktadır. Sancakta, altın bir okla vurulan, altın boynuzları ve altın toynakları olan bir geyik vardır (Gossluzhba, 2024).

6.6.3. Merkez Kozak Ordusu

Merkez Kozak Ordusu'nun arması ve sancağı 14. 10. 2010 tarih ve 1240 sayılı "Rusya Federasyonu Devlet Başkanının Rusya Federasyonu'ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Toplulukları ile İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında" adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı. Merkez Kozak Ordusu'nun bayrağı, 14. 10. 2010 tarih 1241 sayılı "Rusya Federasyonu'ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Bayraklarının Oluşturulması Hakkında" adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı (Gossluzhba, 2024).

Görsel 6.3. Sırasıyla Merkez Kozak Ordusu'nun Arması, Bayrağı ve Sancağı.

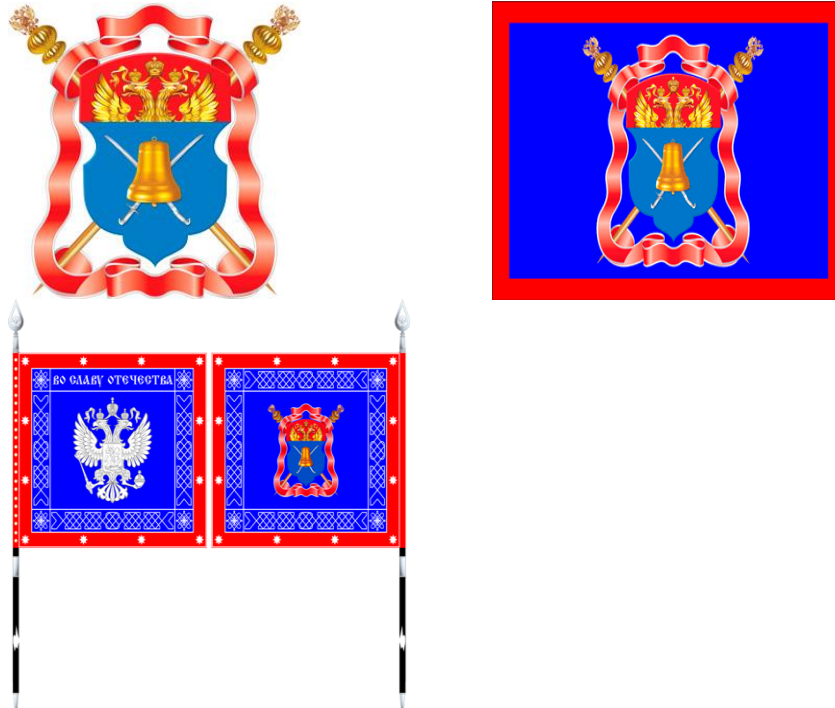
Kaynak: (Gossluzhba, 2024).

Sancak, dikdörtgen şeklinde mavi renkli, kırmızı kenarlı olup gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü bulunmaktadır. Bir yüzünde ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Diğer yüzünde dörtnala giden bir atın üzerinde altın bir Aziz George figürü bulunmaktadır. Alt tarafında devrilmiş ve ezilmiş bir ejderhaya altın mızrağıyla darbeler vurmaktadır. Ayrıca kırmızı bir kurdeleyle çevrelenmiş atamanların otoritesinin sembolü olan iki tane altından yapılma topuz vardır. (Gossluzhba, 2024).

6.6.4. Volga Kozak Ordusu

Volga Kozak Ordusu’nun arması ve sancağı 09. 02. 2010 tarih ve 168 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Arma ve Sancaklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı. Volga Kozak Ordusu’nun bayrağı, 14. 10. 2010 tarih ve 1241 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Bayraklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesiyle onaylandı (Gossluzhba, 2024).

Görsel 6.4. Sırasıyla Volga Kozak Ordusu’nun Arması, Bayrağı ve Sancağı.

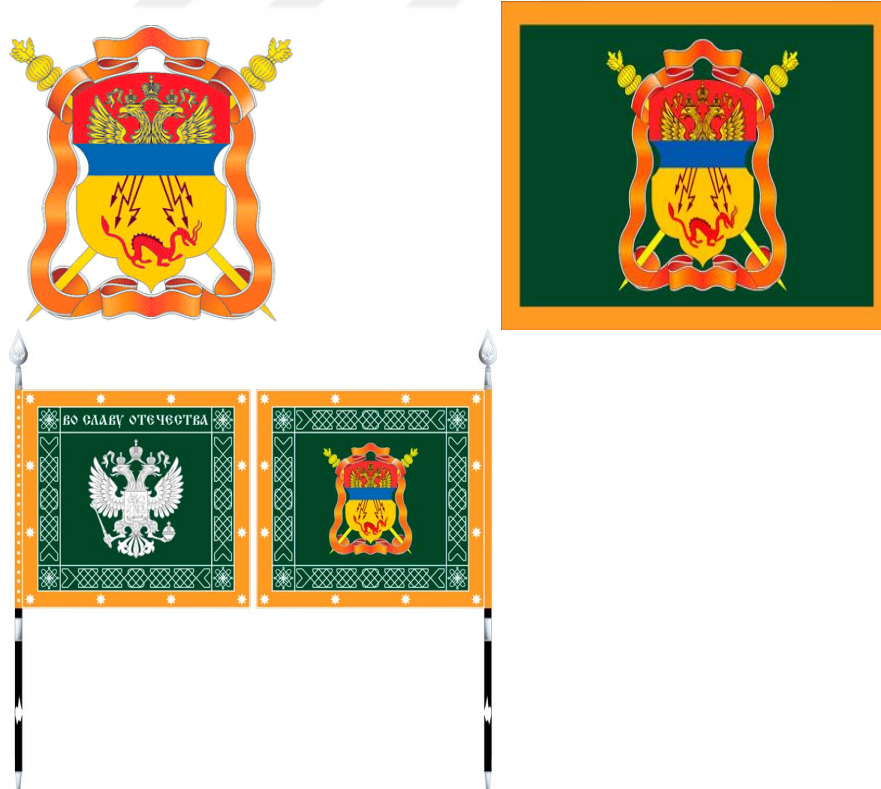
Kaynak: (Gossluzhba, 2024).

Sancak, dikdörtgen şeklinde mavi renkli, kırmızı kenarlı olup gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü bulunmaktadır. Bir yüzünde, ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Diğer yüzünde *şaşka* adı verilen kılıç ve üzerinde altın bir çan vardır. Ayrıca kırmızı bir kurdeleyle çevrelenmiş atamanların otoritesinin sembolü olan iki tane altından yapılmış topuz bulunmaktadır.

6.6.5. Transbaykal Kozak Ordusu

Transbaykal Kozak Ordusu’nun arması ve sancağı 09. 02. 2010 tarih ve 168 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Arma ve Sancaklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı. Transbaykal Kozak Ordusu’nun bayrağı, 14. 10. 2010 tarih ve 1241 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Bayraklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesiyle onaylandı (Gossluzhba, 2024).

Görsel 6.5. Sırasıyla Transbaykal Kozak Ordusu’nun Arması, Bayrağı ve Sancağı.

Kaynak: (Gossluzhba, 2024; Zvko, 2024).

Sancak, dikdörtgen şeklinde yeşil renkli, sarı kenarlı olup gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü bulunmaktadır. Bir yüzünde ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Armada mavi bir kuşağın solundan ve sağından çıkan iki demet yıldırımının kırmızı bir ejderhaya vurması gözükmetedir. Ayrıca turuncu bir kurdeleyle çevrelenmiş atamanların otoritesinin sembolü olan iki tane altından yapılmış topuz bulunmaktadır.

6.6.6. Yenisey Kozak Ordusu

Yenisey Kozak Ordusu’nun arması ve sancağı 09. 02. 2010 tarih ve 168 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Arma ve Sancaklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı. Yenisey Kozak Ordusu’nun bayrağı, 14. 10. 2010 tarih ve 1241 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Bayraklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesiyle onaylandı (Gossluzhba, 2024).

Görsel 6.6. Yenisey Kozak Ordusu’nun Arması, Bayrağı ve Sancağı.

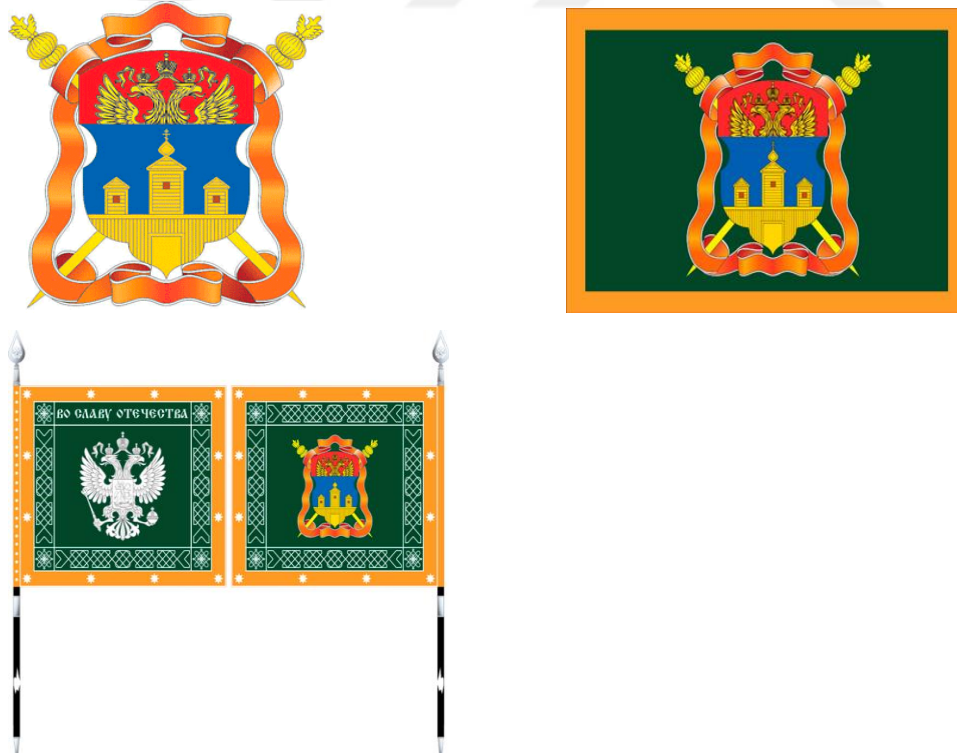
Kaynak: (Gossluzhba, 2024; Evko, 2024).

Sancak, dikdörtgen şeklinde yeşil renkli, kırmızı kenarlı olup gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü bulunmaktadır. Bir yüzünde ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Diğer yüzünde mavi bir buluttan siyah bir ejderhaya mızrakla vuran bir el vardır. Ayrıca kırmızı bir kurdeleyle çevrelenmiş atamanların otoritesinin sembolü olan iki tane altından yapılmış topuz bulunmaktadır.

6.6.7. İrkutsk Kozak Ordusu

İrkutsk Kozak Ordusu’nun arması ve sancağı 09. 02. 2010 tarih ve 168 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Arma ve Sancaklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı. İrkutsk Kozak Ordusu’nun bayrağı, 14. 10. 2010 tarih ve 1241 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Bayraklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesiyle onaylandı (Gossluzhba, 2024).

Görsel 6.7. İrkutsk Kozak Ordusu’nun Arması, Bayrağı ve Sancağı.

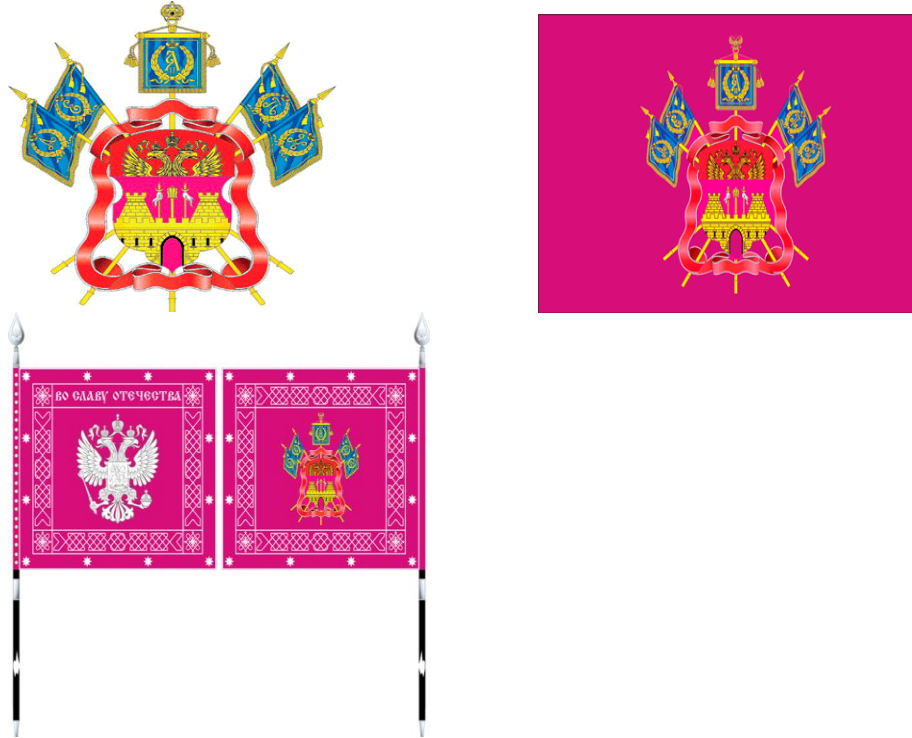
Kaynak: (Gossluzhba, 2024).

Sancak, dikdörtgen şeklinde yeşil renkli, turuncu kenarlı olup gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü bulunmaktadır. Bir yüzünde ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Diğer yüzünde mavi bir zeminde yer alan altından üç ahşap kule bulunmaktadır. Ortadaki yüksek kulenin tepesinde haç yer almaktadır. Ayrıca turuncu kurdele ile çevrelenmiş atamanların otoritesinin sembolü olan iki tane altından yapılmış topuz vardır.

6.6.8. Kuban Kozak Ordusu

Kuban Kozak Ordusu’nun arması ve sancağı 09. 02. 2010 tarih ve 168 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Arma ve Sancaklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı. Kuban Kozak Ordusu’nun bayrağı, 14. 10. 2010 tarih ve 1241 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Bayraklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesiyle onaylandı (Gossluzhba, 2024).

Görsel 6.8. Kuban Kozak Ordusu’nun Arması, Sancağı ve Bayrağı.

Kaynak: (Gossluzhba, 2024).

Sancak, dikdörtgen şeklinde ahududu kırmızısı renginde olup gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü bulunmaktadır. Bir yüzünde ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Ayrıca beş adet mavi sancak, iki burcu gözüken bir kale, iki süngü, altın meşe yaprakları ve kırmızı kurdele bulunmaktadır. İmparatorluk kartalı II. Katerina tarafından Kozaklara verilen Kuban ovalarını sembolize etmektedir. Kalenin açık kapısı misafirperverliği ve huzuru simgelemektedir. Taç ve altın meşe yaprakları yiğitliği cesareti temsil etmektedir. Kale, Kozakların askerî statüsünü vurgulayıp Rusya sınırlarının korunmasındaki görevlerini hatırlatmaktadır. Beş mavi sancak, I. Alexander, II. Katerina, II. Alexander, I. Paul ve I. Nikolay’ı (soldan sağa) temsil etmekte olup Kuban Kozak Ordusu’nun cesur, sadık ve askerî erdemleri için verilen ödüllendirmelerine atıfta bulunmaktadır. Kırmızı kurdele ise Kuban Kozaklarının koruyucu azizi olan Aziz Aleksandır Nevskiy’e göndermede bulunmaktadır (Goldarms, 2024; Adm-Kush, 2021).

Görsel 6.9. Krasnodar Kray Bayrağı.

Kaynak: (Kindo, 2022).

Krasnodar Krayı’nın bayrağı üç yatay şeritten oluşup Kuban Kozaklarının bayrağının bir birleşimini ifade etmektedir. Ortadaki ahududu kırmızısı şerit, diğer iki şeritten iki kat daha geniştir. Mavi şerit Don Kozaklarını, geniş kırmızı şerit bölgeyi var hale getiren Karadeniz Kozaklarını (eski Zaporozjya Kozakları) ve Kuban Kozaklarını, yeşil şerit ise Krasnodar Krayı’nın bereketini ve zenginliğini simgelemektedir. Bu zenginlik sadece tarımsal ve ekonomik anlamlara gelmeyip aynı zamanda Adigeleri ve genel olarak Müslüman dağlı halkları temsil etmektedir. Bayrağın ortasındaki amblem, Kuban

Kozaklarının Rusya için katıldığı savaşlarda gösterdikleri cesaret, fedakârlık ve emeklerini ifade etmektedir. Bir başka düşünceye göre ise geniş kırmızı şerit belirli bir Kozak ordusunu temsil etmeyip genel olarak Kuban bölgesinde yaşayan Kozak olsun ya da olmasın tüm nüfusu oluşturan insanları, alttaki yeşil şerit sadece bölgenin asıl sahipleri olan dağlı halkları, mavi şerit ise Don Kozakları gibi bölgede yerleşik olmayan, belirli süreliğine gelen sakinleri kast etmekteydi (Adm-Kush, 2021; Kuban-Aif, 2019). Belirtilen ikinci düşüncedeki özellikle Don Kozaklarını temsil eden mavi şerit açıklaması daha makul olmaktadır. Sebebi ise Don Kozaklarının Kuban Kozak Ordusunun temelinde büyük bir etken olmamasıdır. İfade edildiği gibi Kuban Kozak Ordusu, eski Zaporozjya Kozağı olan Karadeniz Kozaklarından başta olmak üzere, bölgede yaklaşık iki yüz küsur yıldır mevcut olan Volga, Greben ve Terek Kozaklarından meydana gelmişti.

6.6.9. Orenburg Kozak Ordusu

Orenburg Kozak Ordusu'nun arması ve sancağı 09. 02. 2010 tarih ve 168 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Arma ve Sancaklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı. Orenburg Kozak Ordusu’nun bayrağı ise 14. 10. 2010 tarihli ve 1241 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Bayraklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesiyle onaylandı (Gossluzhba, 2024).

Görsel 6.10. Sırasıyla Orenburg Kozak Ordusu’nun Arması, Bayrağı ve Sancağı.

Kaynak: (Gossluzhba, 2024; Ataman-Ovko, 2024).

Sancak, dikdörtgen şeklinde yeşil renkli, mavi kenarlı olup gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü bulunmaktadır. Bir yüzünde, ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Diğer yüzünde, sarı bir zeminde bulunan uçları yukarı doğru bakan iki siyah ok ve bir yay bulunmaktadır. Ayrıca gök mavisi kurdele ile çevrelenmiş, atamanların otoritesinin sembolü olan iki tane altından yapılma topuz vardır (Gossluzhba, 2024).

6.6.10. Sibirya Kozak Ordusu

Sibirya Kozak Ordusu’nun arması ve sancağı 09. 02. 2010 tarih ve 168 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Arma ve Sancaklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı. Sibirya Kozak Ordusu’nun bayrağı ise 14. 10. 2010 tarih ve

1241 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Bayraklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesiyle onaylandı (Gossluzhba, 2024).

Görsel 6.11. Sırasıyla Sibirya Kozak Ordusu’nun Arması, Bayrağı ve Sancağı.

Kaynak: (Gossluzhba, 2024).

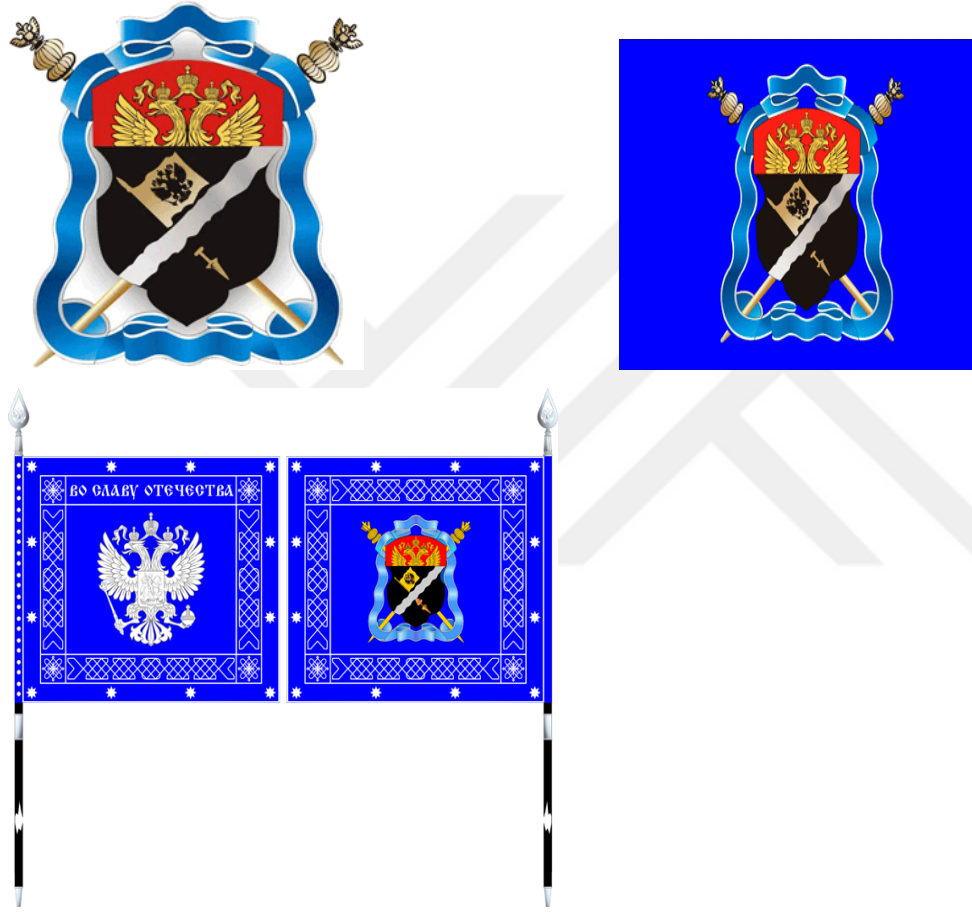
Sancak, dikdörtgen şeklinde yeşil renkli, kırmızı kenarlı olup gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü bulunmaktadır. Bir yüzünde, ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Diğer yüzünde, sarı bir zeminde bulunan uçları yukarı doğru bakan 2 siyah mızrak ve ortasında Yermak Timofeyeviç’in tasviri olan çelikten bir kalkan bulunmaktadır. Ayrıca kırmızı kurdele ile çevrelenmiş, atamanların otoritesinin sembolü olan iki tane altından yapılmış topuz vardır (Gossluzhba, 2024).

6.6.11. Terek Kozak Ordusu

Terek Kozak Ordusu’nun arması ve sancağı 09. 02. 2010 tarih ve 168 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak

Topluluklarının Arma ve Sancaklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı. Terek Kozak Ordusu’nun bayrağı ise 14. 10. 2010 tarih ve 1241 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Bayraklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesiyle onaylandı (Gossluzhba, 2024; Terkv, 2024a).

Görsel 6.12. Sırasıyla Terek Kozak Ordusu’nun Arması, Bayrağı ve Sancağı.

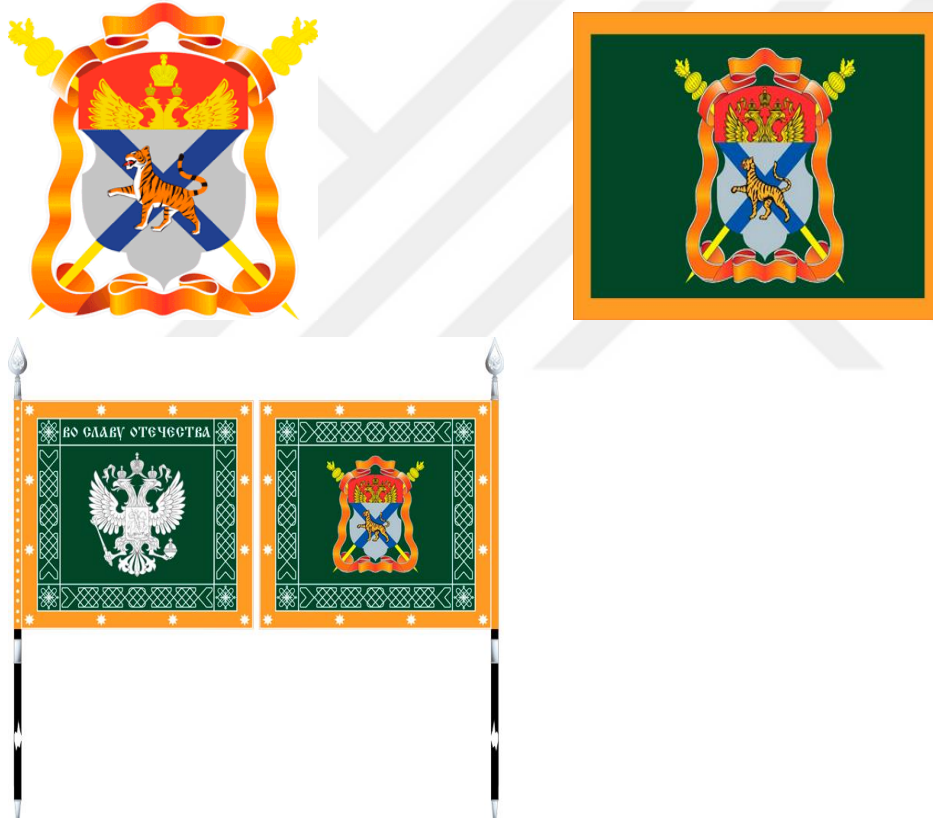
Kaynak: (Gossluzhba, 2024; Terkv, 2024a).

Sancak, dikdörtgen şeklinde mavi renkli, mavi kenarlı olup gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü bulunmaktadır. Bir yüzünde, ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Diğer yüzünde, siyah bir zeminde bulunan Rusya Federasyonu Arması olan çift başlı kartal bulunmaktadır. Ayrıca gök mavisi kurdele ile çevrelenmiş, atamanların otoritesinin sembolü olan iki tane gümüşten yapılmış topuz vardır (Gossluzhba, 2024; Terkv, 2024a).

6.6.12. Ussuri Kozak Ordusu

Ussuri Kozak Ordusu'nun arması ve sancağı 09. 02. 2010 tarih ve 168 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Arma ve Sancaklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesi ile onaylandı. Ussuri Kozak Ordusu’nun bayrağı ise 14. 10. 2010 tarih ve 1241 sayılı “Rusya Federasyonu’ndaki Kozak Topluluklarının Devlet Siciline Dâhil Edilen Askerî Kozak Topluluklarının Bayraklarının Oluşturulması Hakkında” adlı başkanlık kararnamesiyle onaylandı (Gossluzhba, 2024).

Görsel 6.13. Sırasıyla Ussuri Kozak Ordusu’nun Arması, Bayrağı ve Sancağı.

Kaynak: (Gossluzhba, 2024).

Sancak, dikdörtgen şeklinde yeşil renkli, turuncu kenarlı olup gümüş örgüler ve süslemelerle kaplıdır. Sancağın iki yüzü bulunmaktadır. Bir yüzünde, ortasında Rusya Federasyonu Devlet Amblemi yer almaktadır. Üst kısımda “Anavatanın Zaferi İçin” yazmaktadır. Diğer yüzünde Aziz Andrew Haçı ve haçın üstünde bir kaplan bulunmaktadır. Ayrıca turuncu kurdele ile çevrelenmiş, atamanların otoritesinin sembolü olan iki tane altından yapılmış topuz vardır (Gossluzhba, 2024).

SONUÇ

Yazılı kaynaklarda ilk kez 16. yüzyılda yer almış olsalar da hem Rus hem de Avrupalı araştırmacılara göre Kozak varlığı daha eski dönemlere dayanmaktadır. Kozaklar, tarihî süreç içerisinde ilk olarak Deşt-i Kıpçak'ta ortaya çıkmış hem Türk hem Kafkas hem de Slav halklarından oluşmuştur. Süreç içerisinde sayıları artan Kozaklar, kolektif bir bilinçle hareket etmeye başlamışlardır. Örneğin, Don Kozaklarının bağımsız bir şekilde çevresindeki devletlere ve hanlıklara saldırılar düzenlemesi, IV. İvan'ı Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Hanlığı ve Nogay Ordası gibi dönemin güçlü devletleriyle karşı karşıya getirmiş ve zor durumda bırakmıştır. Rusların zamanla güçlenerek uluslararası politikada kendinden emin olarak hareket etmesi, önceki zamanlarda Kozak saldırılarının kendilerinden bağımsız bir şekilde gerçekleştiği söylemlerini bir kenara bırakmasına ve Kozaklarla çıkar ilişkisi kurularak bu saldırıların Rus çıkarları doğrultusunda zemin kazanmasına sebep olmuştur. Buna dair ilk girişim, Kozakların ilk düzenli ordu teşekkülünün IV. İvan döneminde gerçekleşmesi olmuştur. Şehir Kozakları ve Özgür Kozak ayrımı bu dönemde ortaya çıkmıştır. Moskova Prenslığı'nin Çarlık Rusya'ya evrilmesinden itibaren yayılmacı bir politika izleyen Rus hükümdarları, Kozakları sınır güvenliği ve elçi heyetlerinin güvenliğini sağlama hususunda değerlendirmeye başlamıştır. Kozakların özgürce yaşadığı topraklar, Rus sınırları genişledikçe tampon bölge özelliğini yitirmeye başlamıştır. Bundan dolayı Rus devlet adamlarında Kozaklardan düzenli ordular oluşturma düşüncesi hâkim olmuştur. Bu düşünce, Kozakların çıkardığı isyanlar ve merkezî otoritenin emperyal hedefleri çerçevesinde daha da kuvvet kazanmıştır.

Kozaklar, Çarlık Rusya'nın bir imparatorluğa dönüşmesinde büyük bir rol oynamıştır. Kozaklar, Rusya'nın emperyal hedef olarak gördüğü her toprak parçasına giderek oranın keşfedilmesini sağlamış ve işgal edilmesine ön ayak olmuştur. Ruslar

Kafkasya'ya, Türkistan'a ve Sibirya'ya Kozaklar sayesinde hâkim olmuştur. Kozakların olmadığı bir senaryoda belki de Rusya'nın bir imparatorluğa dönüşmesinden söz edilemezdi. Bu açıdan bakıldığında Rus tarihinin iyi anlaşılması için Kozakların kim olduğu, ordularının nasıl oluştuğu ve kolonizasyon süreçlerinde ne şekilde rol aldıkları büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmadan istifade etmek isteyen kimseler, neden-sonuç bağıyla Rusya Kozaklarının her birinin ne zaman ortaya çıktığı ya da hangilerinin Ruslar tarafından oluşturulduğu konusunda bilgi sahibi olacaktır. Maceraya atılarak daha iyi bir hayat yaşamak isteyen, herhangi bir otoriteye boyun eğmek istemeyen, soylulara verdikleri yüksek vergilerden ve soyluların zorbalığından kaçan Slav, Kafkas ve Türk kökenli kimselerin süreç içerisinde Deşt-i Kıpçak bozkırında çeteleşip özgürce at koşturan, daha sonra ise askerî demokrasiyle yönetilen idari birimler kuran Kozaklar ve Ruslar tarafından oluşturulan Kozak Orduları, kronolojik olarak değil coğrafi olarak tasnif edilmiştir. Bunun sebebi, birçok Kozak ordusunun belirli bir oluşum evresinden sonra bir başka Kozak ordusundan meydana getirilmesidir. Kronolojik bir anlatım, oluşum süreçlerinin karıştırılmasına sebep olacağından, tasnif coğrafi olarak yapılmıştır. Bu tasnife göre Kozaklar, Karadeniz'in kuzey bölgesindeki Kozaklar, Karadeniz ve Kafkasya bölgesindeki Kozaklar, Türkistan Bölgesi'ndeki Kozaklar, Sibirya ve Uzak Doğudaki Kozaklar olarak ele alınmıştır. Başlıklarda Kozak ordularının oluşum süreçlerine ağırlık verilmiştir. Sadece Don Kozaklarının 500 yıllık bir tarihinin olduğu düşünüldüğünde, adı geçen tüm Kozakların tek bir çalışma çerçevesinde ele alınamayacağı açıktır.

Belirtilmesi gereken bir başka husus ise Türkiye Türkçesi ile yapılan çalışmalarda Kozakların ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı hakkında bilgi mevcutken, sözü geçen, özellikle de Ruslar tarafından oluşturulan Kozak ordularının oluşum süreçleri hakkında bilgi bulunmamasıdır. Bu sebeple çalışma, ağırlıklı olarak Rusça ve İngilizce kaynaklardan oluşmaktadır. Elbette Kafkasya'daki Kozaklar başta olmak üzere Don, Zaporojya ve Yayık (Ural) Kozakları hakkında Türkiye Türkçesi ile yazılan makaleler mevcuttur. Ancak, Türkiye Türkçesi ile yazılan ve tüm Kozak ordularını kapsayan bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın yapılan diğer çalışmalardan en büyük farkları, Kozak sözcüğü ve Kozakların kökenine yönelik birçok soru işaretini giderecek ve tüm Kozak ordularının hangi amaçla ne zaman ve ne şekilde kurulduklarını ele alacak olmasıdır. Bir diğer fark ise SSCB döneminde baskılanan Kozaklığın 90'lı yıllarda tekrar güç kazanarak dernekler yoluyla askerî olarak teşkilatlanması ve 2000'li yıllarda tekrardan ordulaşma sürecine girmesidir. Perestroyka ve Glasnost politikaları üzerine birçok çalışma olmasına rağmen, bu politikaların Kozakların tekrardan teşkilatlanmasına ne gibi ivmeler kattığı Türkiye Türkçesi ile yapılan çalışmalarda bulunmamaktadır. Ayrıca bu çalışmada Zaporozjya Kozak Ordusu'ndan Karadeniz Kozak Ordusu'nun oluşturulması, Karadeniz Kozak Ordusu'ndan Kuban Kozak Ordusu'nun oluşturulması, Sibirya Kozak Ordusu'ndan Semireçye Kozak Ordusu'nun oluşturulması, Transbaykal Kozak Ordusu'ndan Amur ve Ussuri Kozak Ordularının oluşturulması ve bu orduların oluşturulma süreçlerindeki iskân politikaları gibi Türkiye Türkçesi ile yapılan çalışmalarda yer almayan konular geniş bir şekilde incelenmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdirov, M., & Aktamberdiyeva, Z. (2011). *Semireçenskoe Kazaç'e Voysko iz istorii voenno-Kazaç'ey kolonizatsii jetisu 1867-1917 gg.*, Kazak Universiteti.
- Adm-Kush. (2021, Haziran 1). Segodnya – Den' simbolov Krasnodarskogo kraya: gerba, flaga i gimna. <https://adm-kush.ru/presscenter/news/segodnya-den-simvolov-krasnodarskogo-kraya-gerba-flaga-i-gimna/?type=special>
- Admrogovskaya. (2024, Temmuz 4). "Jivaya lenta istorii: Pereselenie Kazakov na Kuban". <http://admrogovskaya.ru/index.php/menu-1310/3016-zhivaya-lenta-istorii-pereselenie-kazakov-na-kuban>
- Akbări, M. Q. (2023). Kazakistan coğrafyasının işgali ve Rus çiftçilerinin yerleşimi (XIX. yüzyılın sonu- XX. yüzyılın başı), *International Social Sciences Studies Journal*, 9(117), 9369-9379.
- Akbulut, İ. (2015). Devlet, unsurları ve kişiliği, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (219), 159-178.
- Akvt. (2019, Ekim 28). İstoriya Astrahanskogo Kazaçestva. <https://www.akvt.ru/2019/10/28/istoriya-astraxanskogo-kazachestva/>
- Aladağ, H. H. (2011). *1904-1905 Rus-Japon Harbi'nin Osmanlı kamuoyundaki yansımaları* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alımkulov, M. S., & Namatov, N. A. (2021). "Bol'shaya İgra" Rossiyskoy i Britanskoy İmperii v Tsentral'noy Azii, *Bol'shaya Evraziya: Razvitie, Bezopasnost', Sotrudniçestvo*, 4-1, 15-17.
- Aliyeva, A. (2018, Mart 12). İstoriya stanovleniya Terskogo Kazaçestva. <https://mirmol.ru/blogs/istoriya-stanovleniya-terskogo-kazachestva/>
- Argudyayeva, J. V. (2018). Sem'ya i Semeynyy Bit Ussuriyskih Kazakov E. V. Drobotuşenko, N. G. Dyatçina, D. A. Krilov, Yu. N. Lantsova, N. N. Konstantinova, M. V. Pryajennikova, Yu. G. Sarançina, O. A. Yaremçuk (Ed.), *Zabaykal'skoe Kazaçestvo: İstoriya i sovremennost'* (ss. 28-31). Zabaykal'skiy Gosudarstvennyy Universitet.
- Argunşah, M., & Güner, G. (2024). *Codex cumanicus* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arnold, R. (2023, Aralık 20). Cossacks as a case study of Russia's paramilitarization. <https://www.ponarseurasia.org/cossacks-as-a-case-study-of-russias-paramilitarization/>
- Astapenko, M. (2022, Mart 26). Terskoe i Grebenskoe Kazaçestvo. <https://dzen.ru/a/Yj69Ow9F7xK44JCj>
- Ataman-Ovko. (2024, Ağustos 2). Simvolika Orenburgskogo Kazaç'ego voyska. <https://ataman-ovko.ru/army/symbolism/>
- Aydoğan, T. (2023). Ulu han ata bitiği nedir?. *Türktoyu-Türk Dünyası Edebiyat Dergisi*, 10, 42-43.

- Baltinskiy, A. E. (2017). Emel'yan Pugačev: Put' k samozvanstvu, *Vestnik Akademii Nauk Respubliki Başkortostan*, 24(3), 47-53.
- Baranovski, T. M. (1881). *Russkie Ahal-Teke. 1879 g.*, SPB.
- Baş, M. (2020). *Yeniden yapılanma (perestroyka) döneminde ve sonrasında Rusya'da reklam ve dergi reklamlarına yönelik bir inceleme* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baypakov, K. M., Erofeyeva, İ. V., İnoçkin, V. A., Krivobokova, S. S., Sdikov, M. N. (2012). *Ural'sk: Drevnii i sovremennii: Oçerki istorii*. Ural'sk.
- Bhat, A. M. (2020). Great game in Central Asia: Causes and consequences, *APJIR*, 4(2), 170-187.
- Bigenc. (2024, Ağustos 18). Zaporozskaya Seç'. https://old.bigenc.ru/military_science/text/3866517
- Bobrov, E. S., & Hudoborodov, A. L. (2014). Podavlenie Rossiye Bokserskogo Vosstaniya v Kitae i uçastie v nem kazaçestva. *Vestnik Yujno-Ural'skogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya: Sotsial'no-Gumanitarniye nauki*, 14(4), 15-17.
- Boeck, B. J. (2009). *Imperial boundaries: Cossack communities and empire-building in the age of Peter the great*. Cambridge University Press.
- Boldırev, İ. M. (2013). Formirovanie pravovogo statusa sovremennogo Rossiyskogo Kazaçestva v postreformenniy period Rossiyskogo Obşestva (Na primere voyskovogo Kazaç'ego Obşestva "Vsevelikoe Voysko Donskoe"), *Severo-Kavkazskiy Yuridiçeskii Vestnik*, 4, 92-97.
- Bolohina, H. İ. (2016). Formirovanie Terskogo Kazaçestva v kontekste uproçeniya Rossiyskoy Gosudarstvennosti na Sever-Vostoçnom Kavkaze v XVI-XIX vv., *Vestnik Dagestanskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya 2: Gumanitarniye Nauki*, 31(3), 17-23.
- Bondarenko, G. (2018, Eylül 26). Çerkası — osnovateli Çerkasska. <https://dzen.ru/media/adygiru/cherkasy--osnovateli-cherkasska-5bab1e3e69d47500ae8b1dfa>
- Bredihin, A. V. (2023). Semireçenskoe Kazaçestvo v sisteme bezopasnosti stran Tsentral'noy Azii, *Kazaçestvo*, 6(71), 73-79.
- Brezgunova, V. M. (2021). Uçastie Çerkas Voronejskogo Kraya v Vosstanii Stepana Razina v 1670 godu., *İstoriya: Faktı i Simvoli*, 64-75.
- Bugay, N. F. (2015). Kazaçestvo Rossii: Mir na granitse, spokoystvie v gosudarstve, slujenie oteçestvu..., "Belie Pyatna" *Rossiyskoy i Mirovoy İstorii*, 3, 21-46.
- Bugay, N. F. (2019). Rossiyskoe Kazaçestvo i problema indentiçnosti s voprosom: kto mı?, *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya 4: İstoriya. Regionovedenie. Mejdunarodnie Otnoşeniya*, 24(4), 148-163.
- Burikina, L. V. (2006). Rasşirenıe voenno-Kazaç'ey kolonizatsii na Kavkazskoy Linii v 90-e g. XVIII – 60-e g. XIX v. *Vestnik Adıgeyskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2, 20-24.

- Bushkovitch, P. (2020). *Rusya'nın kısa tarihi* (Çev. M. Doğan). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Büyükcay, İ. (2013). *Rusların sömürge siyasetinde Orenburg'un önemi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Connaughton, R. M. (1988). *The War of the rising sun and tumbling bear: A Military history of the Russo-Japanese War 1904-5*. Routledge.
- Culture. (2024, Temmuz 7). Sloboda. <https://www.culture.ru/s/slovo-dnya/sloboda/>
- Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da hâkimiyet kurması, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 51-78.
- Çatalkılıç, D. (2019). *Çarlık Rusyası'nın bir kolonizasyon modeli olarak Mozdok Hattı (1735-1832)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çaycıoğlu, S. O. (2022). Çarlık Rusya'nın Kafkas Hattı'nı inşası ve Kuzey Kafkasya'da hâkimiyet kurma mücadelesi. *Belleten*, 86(306), 717-754.
- Çekulayev, N. D., Murtazayev, A. O., Abdusalamov, M. (2016). Komendant kreposti Svyatogo Kresta: Prava i polnomoçiya kak predstavatelya Rossiyskoy administratsii na Kavkaze (1722-1735). *Vestnik Bryanskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 28(2), 88-92.
- Çibrov, İ. V. (2014). Russkaya kolonizatsiya Sredney Azii vo vtoroy polovine XIX – Naçale XX veka, *İzvestiya Saratovskogo Universiteta. Novaya Seriya. Seriya İstoriya. Mejdunarodnie Otnoşeniya*, 14(4), 14-17.
- Demir, N. (2017). *Ulu han ata bitiği*. Ötüken Neşriyat.
- Denisov, V. D. (2015). Gogol v rabote nad “İstoriey Malorossiyskih Kozakov”, *İzvestiya Rossiyskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta im. A. İ. Gertsena*, (175), 37-45.
- Denisov, V. D. (2017). Kozak Taras i ego sınov'ya, *Kul'tura i Tekst*, 28(1), 25-48.
- Develioğlu, F. (1986). Mücerred. İçinde *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (ss. 841). Aydın Kitabevi.
- Dingelstedt, V. (2008). Cossacks and Cossackdom. *Scottish Geographical Magazine*, 23(5), 239-260.
- Doğan, O., & Ava, H. (2022). Rus kolonizasyonuna karşı Kenesarı Kasımov'un bağımsızlık mücadelesi (1837-1847), *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 347-362.
- Dosayev, İ. S. & Yaroçkina, E. V. (2023). Zarojdenie, razvitie i preobrazovanie vol'nogo Kazaçestva, *The Scientific Heritage*, 111, 13-17.
- Drozdovski, M. R. (2021). Poliçeskie priçini vosstaniya Xmel'nitskogo v otsenkah şlyahı Reçi Pospolitoy, *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta İstoriya*, 66(4), 1149-1160.
- Dubovikon, A. M. (2016). Slujba Ural'skih Kazakov na yujnih i yugo-vostocnih rubejah Rossiyskoy İmperii v XVIII-XIX vv., *Manuskript*, 68(6), 78-81.

- Dubovikov, A. M. (2018). Tyurkskiy element v istorii Ural'skogo (Yaitskogo) Kazaç'ego voyska. İçinde V. V. Gribovskiy & V. V. Trepavlov (Ed.), *Kazaçestvo* (298-309). Kazanskiy Federal'nyy Universitet.
- Dunets, A. N., Buhner, N. Yu., Kurepina, E. Yu., Pozdnyakova, E. Yu., İsaev, V. V. (2015). İssledovanie sotsial'no-istoričeskogo i kul'turnogo potentsiala Kazaç'ih Obşestv v Altayskom Krae, "*Grand Altai Research & Education*", 2, 138-153.
- Dzen. (2022, Kasım 4). Kak poyavilis' Yaitskie Kazaki. <https://dzen.ru/a/Y2TdKXBb9AcdkXnX>
- Dzyuban, V. V. (2011). Vzaimootnoşenie Russkogo gosudarstva i Kazaçestva: kul'turno-istoričeskiiy aspekt. *Vestnik Kostromskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 17(5-6), 80-85.
- Epitome of The Russo-Japanese War*. (1907). Government Printing Office.
- Erohin, İ. Yu. (2014). Once again to the subject of the origin of the Cossacks, *Kul'tura. Duhovnost'. Obşestvo*, 9, 63-70.
- Erohin, İ. Yu. (2015). Osobennosti etno-sotsial'nogo oblika Kazaçestva Kubani. *Kazaçestvo*, (13), 45-50.
- Evko. (2024, Ağustos 1). Naçal'nik ştaba. <https://evko.pф/catalog/shtab-eniseyskogo-vko/nachalnik-shtaba/>
- Filatov, İ. (2024, Haziran 02). Kasimovskie Kazaki- Zaşitniki Vostoçnih Rubejey Moskovskogo Gosudarstva. Kazaki62.rf. <https://казаки62.pф/KASIMOVSKIE-KAZAKI-ZASHHITNIKI-VOSTOCHNYH-RUBEZHEJ-MOSKOVSKOGO-GOSUDARSTVA/>
- Forsyth, J. (1994). *A history of the peoples of Siberia: Russia's north asian colony 1581-1990*. Cambridge University Press.
- Gabain, A. V. (1960). Kasakentum, eine soziologisch-philologische studie. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 11(1/3), 161-167.
- Galeotti, M. (1995). The Cossacks: A cross-border complication to Post-Soviet Eurasia. *International Boundaries Research Unit Boundary and Security Bulletin*, 3(2), 55-60.
- Garant. (2024, Nisan 28). Zakon RSFSR ot 26 Aprelya 1991 g. N 1107-I "O reabilitatsii repressirovannih narodov" (s izmeneniyami i dopolneniyami). <https://base.garant.ru/10200365/>
- Gaziyeva, A. A. (2016). K voprosu o Musul'manskih kvartalax Kizlyara v politike Rossii v Dagestane v XIX veke. *İslamovedenie*, 7(1), 93-99.
- German, O. B. (2003). Pravovoe polojenie Kazakov i Krest'yan Yugo-Vostoka Evropeyskoy Rossii v 1861-1920 gg. : uroki tragiçeskoy istorii, *İzvestiya Vişşih Uçebnih Zavedenii Severo-Kavkazskiiy Region. Obşestvennie Nauki*, 1, 3-9.
- Geyns, K. K. (1882). *Oçerk voevoy jizni Ahal-Tekinskogo Otryada 1880-1881 gg.*, SPB
- Gluşenko, V. V. (2000). *Kazaçestvo evrazii: Zarojdenie, razvitie, integratsiya v strukturu Rossiyskoy gosudarstvennosti*. Vuzovskaya Şkola.

- Goldarms. (2024, Nisan 23). Gerbı Rossiyskikh guberniyy, oblastey i gorodov do 1917 goda. <https://goldarms.narod.ru/burg.htm>
- Golik, A. A. (2014). Povsednevnost' Kazakov-pereselentsev na Dal'nem Vostoke Rossii vo vtoroy polovine XIX v. *Via in Tempore. İstoriya. Politologiya*, 32(21), 111-116.
- Golik, A. A. (2015). Dal'nevostochnoe Kazaçestvo v Russko-Yaponskoy voyne 1904-1905 gg., *Hoveyşaya İstoriya Rossii*, 14(3), 22-29.
- Golobuts'kiiy, V. O. (1994). *Zaporoz'ke kozatstvo*, Vişā Şkola.
- Golovnev, A. V. (2016). A live border: Cossack maneuvers in the context of colonization (the late sixteenth to the early seventeenth century). *Tractus Aevorum*, 3(2), 91-105.
- Golovutskiiy, V. L. (1957). *Zaporojskoe kazaçestvo*. Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Politiçeskoy Literaturı USSR.
- Gordeev, A. A. (2006). *İstoriya Kazaçestva*. Veçe.
- Gossluzhba. (2024, Temmuz 31). Simvolika Kazaç'ih obşestv Rossiyskoy Federatsii. <https://gossluzhba.narod.ru/heraldry/ru/cossacs/index.html>
- Gökbel, A. (2021). *Kıpçak Türkleri siyasi ve dinî tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Grau, L. W. (1993). The Cossack brotherhood reborn: A political/military force in a realm of chaos, *Low Intensity Conflict & Law Enforcement*, 2(3).
- Grigoryev, O. V. (2018). Artikul voinskiy i "kratkoe izobrajenie protsevssov i sudebnıy tyajeb" kak osnova otpravleniya pravosudiya v russkoy armii v XVIII v., *İstoriçeskaya i Sotsial'no-Obrazovatel'naya Mısl'*, 10(1), 28-39.
- Grodekov, N. İ. (1883). *Voyna v Turkmenii pohod Skobeleva v 1880-1881 gg.*, I, SPB
- Gubarev, G. V. (1974). *Kazaki i ih zemlya v svete novıh dannıh vtoraya kniga o Kazakah*. G. V. Karpenko.
- Gündüz, H. (2024). Zaporog Kozakları ve Kırım ile Anadolu kıyılarına düzenledikleri saldırılar (1556-1618), *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 194-226.
- Gür, S. (2021). Yermak Timofeyeviç'in Rusya'nın Sibirya'daki hâkimiyet figürü olarak topluma kabul ettirilmesinde sanatın kullanımı. *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (4), 63-73.
- History-Maps. (2022). Russo-Japanese War. <https://history-maps.com/story/Russo-Japanese-War>
- HistoryRussia. (2024, Nisan 8). 8 aprelya 1783 goda izdan manifest Yekaterini II o prisoedinenii Krıma. <https://historyrussia.org/sobytiya/8-aprelya-1783-goda-izdan-manifest-ekateriny-ii-o-prisoedinenii-kryma.html>
- Horujenko, V. K., & Serdyuk, A. A. (2021). Geroiçeskie obrazi donskogo fol'klora XVI-XVIII vv., *Vestnik Taganskogo İnstituta İmeni A. P. Çehova*, 308-313.
- Işık, M. (2018). Ejderhan seferi ve Don-Volga kanal projesi. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3, 129-144.

- İmamov, V. (1994). *Tatarlar Pugaçev Yavında*. Kamaz.
- İnalcık, H. (1948). Osmanlı – Rus rekabetinin menşei ve Don-Volga kanalı teşebbüsü (1569). *Belleten*, 12(46), 349-402.
- İrtenina, N. V. (2022). Evolyutsii Malorossiyskogo Kazaçestva v XVIII – Naçale XX V. (İz İstorii Odnogo Roda), *İstoricheskie Obozrenie*, (23), 88-104.
- İvanov, A. V. (2013). “Raskazaçivanie” – Tragiçeskiy, no zakonomerniy final. Vozrojdenie Kazaçestva: Kakim yemu bit’?, *Nauçnyy Dialog*, 18(6), 43-62.
- İvanov, P. P. (1958). *Oçerki po istorii sredney azii*. Akademiya Nauk Sssr.
- İzyumov, A. İ. & Soklakov, A. Yu. (2019). Yaitskie Kazaki, *Nauka. Obşestvo. Oborona*, 19(2), 1-7.
- Jamgerçinov, B. (1959). *Prisoedenenie Kirgizii k Rossii*. Sotsekgiz.
- Jigunova, M. A. (2016). Sibirskoe Kazaçestvo: Traditsionnaya kul’tura i sovremennye stereotipy, *Vestnik Omskogo Universiteta. Seriya “İstoricheskie Nauki”*, 12(4), 87-98.
- Jukes, G. (2002). *The Russo-Japanese War 1904-1905*. Osprey Publishing.
- Kadet-Novoros. (2024, Nisan 22). İstoriya Kubanskogo Kazaçestva. <https://kadet-novoros.ru/istoriya-kubanskogo-kazachestva/#:~:text=1860%20год,и%20северо-восточную%20часть%20Прикубанья>.
- Kaminskiy, F. A. (2003). Narodnoe obrazovanie v Orenburgskom Kazaç’em Voyske. *Problemy İstorii, Filologii, Kul’tury*. (13), 357-366.
- Kaminskiy, F. A., & Makarova, N. N. (2010). Orenburgskoe Kazaç’e voysko v XVII-XIX vv. *Sotsial’no-Ekonomicheskie Yavleniya i Protsessy*, (5), 148-152.
- Kanadıkırık, H. (2020). Rusya’da siyasal merkezin “korkunç” görünümü: siyasal kültür temelinde tarihsel bir inceleme, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1551-1573.
- Kara, G. (2018). Sömürgecilik bağlamında “Sibirya Kırgızları Hakkında Tüzük” (1822) ve Kazak toplumuna siyasî-iktisadî etkileri, *History Studies*, 10(2), 79-94.
- Kara, G. (2021). 19. yüzyılda Çarlık Rusyası’nın Kazak jüzlerinde gerçekleştirdiği idarî reformlar ve neticeleri, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 373-384.
- Karamzin, N. M. (2018). *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*. Szkeo.
- Kaşgarlı Mahmud. (1985). Divanü lûgat-it-Türk tercümesi III. (Çev. B. Atalay). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaufman, K. P. (1885). *Proekt vsepoddanneyşego otçeta po grajdanskomu upravleniyu i ustroystvu Turkestanskogo general-gubernatorstva*. SPB.
- Kazaki-Pmr. (2024, Nisan 22). İstoriya obrazovaniya ÇKV. <https://kazaki-pmr.ru/istoriya-obrazovaniya-chkv/>
- Kipchaks. (2024, Ocak 8). Kipchaks – the lost past: Don Cossacks. <https://kipchaks.com/kipchaks-the-lost-past-don-cossacks/>
- Korkmaz, T. (2018). Rusya’da Osmanlı’nın yararlanamadığı bir isyan Pugaçev İsyanı (1773-1775), *OTAM*, (43), 97-102.

- Kiselyov, C. A. (2012). İstoriçeskie etapi razvitiya Kazaç'ih voysk na slujbe gosudarstva. *Vestnik Kostromskogo Gosudarctvennogo Universiteta*, 18(1), 320-323.
- Kondriko, A. V. (2015). *Sistema Kazaç'ego samoupravleniya v ramkah Rossiyskoy gosudarstvennosti na primere Zaporojskoy seçi v ser. XVII- Kon. XVIII vv.* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Moskovskiiy Gosudarstvenniy Universitet Priborostroeniya i İnformatiki.
- Kovalev, V. V. (2023). Vozrojdienie Kazaçestva v sovremennoy Rossii: sotsiokul'turniy, organizatsionniy i voenno-slujiliy aspektı, *Caucasian Science Bridge*, 6(1), 62-74.
- Krd. (2010, Ekim 18). Struktura i formirovanie voyska. https://krd.ru/administratsiya/administratsii-krasnodara/upravlenie-po-delam-kazachestva-i-voennosluzhaschikh/ekaterinodarskoe-rayonnoe-kazache-obschestvo/istoriya_kazachestva/struktura_formirov_voyska/
- Krd. (2024, Nisan 24). İstoriçeskaya spravka. https://krd.ru/administratsiya/administratsii-krasnodara/departament-munitsipalnoy-sobstvennosti-i-gorodskikh-zemel/istoricheskaja_spravka/
- Kremlin. (2024, Şubat 7). Ukaz prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 07. 02. 2024 g. No 107. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/50296>
- Kuban-Aif. (2019, Şubat 18). Şto simboliziruyut tsveta Kubanskogo flaga?. https://kuban.aif.ru/dontknows/chto_simvoliziruyut_cveta_kubanskogo_flaga
- Kurat, A. N. (1965). Rus hâkimiyeti altında İdil-Ural ülkesi (Eski Kazan hanlığı ve Başkurt ili) (XIX. yüzyıla kadar), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23(3-4), 91-126.
- Kurat, A. N. (2023). *Rusya tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar*. Türk Tarih Kurumu.
- Kuropatkin, A. N. (1899). *Zavoevanie Turkmenii (pohod v Ahal-teke v 1880-1881 gg.) s oçerkom voennih deystviy v sredney Azii s 1839 po 1876 g.*, SPB.
- Kurt, H. (2021). The Times gazetesinde Gorbaçov'un glasnost ile perestroyka politikalarını uygulaması, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(4), 1350-1381.
- Kuşculuo, A. (2009). *Japon-Rus savaşı ve Türkler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuznetsov, V. A. (2019). Sozdanie Orenburgskogo Kazaç'ego voyska. *Voenno-Istoriçeskiiy Jurnal*, (4), 4-11.
- Lantsova, Y. N. (2018). Kazaç'i Şkolı v Dorevolyuetsionnom Zabaykal'e: İstoriografiçeskiiy Obzor. E. V. Drobotuşenko, N. G. Dyatçina, D. A. Krilov, Yu. N. Lantsova, N. N. Konstantinova, M. V. Pryajennikova, Yu. G. Sarançina, O. A. Yaremçuk (Ed.), *Zabaykal'skoe Kazaçestvo: İstoriya i sovremennost'* (ss. 106-109). Zabaykal'skiy Gosudarstvenniy Universitet.
- Laskovskiiy F. F. (1865). *Materialı Dlya İstorii İnjenernogo İskusstva v Rossii. T. 3.* Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.

- Litvinova, V. V. (2023). "Kray tot kak mojno skoree voyskami usilit'...". voennaya kolonizatsiya Kurganskogo okruga vo vtoroy chetverti XVIII veka, *Voennno-Istoričeskiy Jurnal*, 4, 90-97.
- Lukaş, C. N. (2017). Labinskomu Kazaç'emu otdelu Kubanskogo Kazaç'ego Voyska 25 let. C. O. Zvonok (Ed.), *Slavnie Dela – Slavnogo Polka. 320 let Xopyorskemu Polku*. (ss. 111-116). Sieu.
- Lukavçenko, K. M. & Habibullina Z. R. (2017). Natsional'nıy faktör v krest'yanskom Vosstanii E. Pugaçeva, *Forum Molodih Uçenih*, 11(15), 573-578.
- Malov, A. (2006). *Russko-Pol'skaya Voyna 1654-1667 gg.* Tseyhgauz.
- Malov, S. E. (1951). *Pamyatniki drevnetyurskoy pis'mennosti*. Akademii Nauk Sssr.
- Matsiyevskiyy, G. O. (2012). İdeologemı sovremennogo Kazaç'ego dvijeniya, *sovremennye issledovaniya sotsial'nih problem*, 17(9).
- Matsiyevskiyy, G. O. (2017). Uçastie Kubanskogo Kazaçestva v obespeçenii regional'noy bezopasnosti i ohrane obşestvennogo poryadka: osnovnie etapy i formı (1990-e – 2010-e gg., *Sovremennye İssledovaniya Sotsial'nih Problem*, 9(4), 22-55.
- Muratova, S. R. (2018). Vliyanie Zapadnoevropeyskih traditsiy voennogo zodçestva na razvitie inženernih idey i form fortifikatsii na urale i v zapadnoy Sibiri v XVIII v., *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Arhitekturno-Stroitel'nogo Universiteta*, 429, 168-174.
- Narejnyy, A. İ., & Kislitsın, S. A. (2008). *İstoriya Donskogo Kazaçestva*. Yujnogo Federal'nogo Universiteta.
- Naumov, I. V., & Collins, D. (2006). *The History of Siberia*. Routledge.
- Orhan, G., & Çobanoğlu, S. (2015). Sovyet sonrası dönemde Rusya'da idari reform politikaları, *Yasama Dergisi*, 30, 44-69.
- Özcan, M. S. Ö., & Goziev, R. (2019). XIX. yüzyılda Doğu Asya'da Rus-Japon imparatorluklarının güç mücadelesi: 1905 Rus-Japon savaşı. *Rusya Araştırmaları Dergisi*, (2), 46-65.
- Panfilov, V. V., & Puzanov, V. D. (2022). Organizatsiya i peredislokatsiya Sibirskih regulıarnih polkov v 1808-1811 gg., *Vestnik Nijnevartovskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 58(2), 33-40.
- Papkov, A. İ. (2015). Rasselenie Ukrainsev na yujnoy okraine Rossii v kontse xvi – pervoy polovine xvii V., *Vestnik Tambovskogo Universiteta. Seriya: Gumanitarnie Nauki*, 150(10), 47-70.
- Pehlivan, B. (2023). Çıtak/çıtak/çatak Türkleri üzerine tarihsel bir değerlendirme. İçinde Balcı, A. & Dokur, İ. D (Ed.), *Öd Tengri Yaşar* (ss. 55-69).
- Peler, G. Y. (2019). Tarih boyunca Altay halkları arasındaki geçişkenlik. *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 83-94.
- Peler, G. Y., & Korkmaz, M. G. (2024). I. Göktepe (1879) ve II. Göktepe (1881) savaşlarında Kozakların rolü, *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 239-263.

- Peteşev, V. V., & Dzyuban, V. V. (2018). Kazaçestvo v sovremennom mire. *Vestnik Universiteta Mirovih Tsivilizatsiy*, 9(4), 117-120.
- Petkeviç, K. (2007). Pereyaslavskaya Rada 1654 goda v noveşey Pol'skoy istoriografii i publitsistike, *İstoriya i Sovremennost'*, (2), 184-214.
- Podosinnikov, Yu. V. (2007). Pravovoe polojenie Astrahanskogo Kazaçestva: istoriya i sovremennost, *Yurist-Pravoved*, (1), 1-4.
- Potapov, A. E. (2020). *Uçastie Kubanskogo Kazaçestva v prisoedinenii Sredney Azii k Rossii (70-90-e godı XIX veka)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kuban Devlet Üniversitesi.
- Potapov, A. E. (2021a). Neudaçnyy pohod K 140-letiyu okonçaniya Ahaltekinskih Pohodov 1879-1881 gg., *Voенno-İstoriçeskiy Jurnal*, 1, 67-72.
- Potapov, A. E. (2021b). Vtoraya Ahaltekinskaya Ekspeditsiya. Naçal'nyy etap. K 140-letiyu okançaniya Ahaltekinskih pohodov 1879-1881gg., *Voенno-İstoriçeskiy Jurnal*, 2, 61-67.
- Potto, V. A. (1994). Kavkazskaya Voyna, ot drevneyşih vremen do Yermolova, I, Stavropol' "Kavkazskiy Kray".
- Pravo. (2024, Temmuz 24). Sobornoe Ulojenie 1649 goda. https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/sobornoe_ulogenie_1649_goda.pdf
- Pritsak, O. (2006). The Turkic etymology of the word Qazaq 'Cossack'. *Harvard Ukrainian Studies*, 28(1/4), 237-243.
- Pronşteyn, A. P., & Hmelyevskiy, K. A. (1973). Kazaçestvo. İçinde *Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya* (ss. 175-176). Soviet Encyclopedia Printing House.
- Putintsev, N. G. (1891). *Khronologiçeskiy pereçen' sobitiy iz istorii Sibirskogo Kazaç'ego voyska*. Omsk.
- Puzanov, V. D. (2017). Voennaya reforma Petra I i formirovanie lineynih Kazakov Sibiri v XVIII V., *Vestnik Kurganskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 44(1), 20-24.
- Puzanov, V. D. (2021). Russkaya armiya v Sibiri v 30-50 godı XVIII veka, *Vestnik Nijnevartovskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 55(3), 84-95.
- Rasonyi, L. (1939). Tuna havzasında Kumanlar, *Belleten*, 3(11-12), 401-422.
- Realnoevremya. (2017, Haziran 7). Tataro-Başkırı v Pugaçevskom Vosstanii: Neojidanniy itog dvuhletney voynı na istreblenie. <https://realnoevremya.ru/articles/67436-tataro-bashkiry-v-pugachevskom-vosstanii>
- Riasanovsky N. V., & Steinberg, M. D. (2016). *Rusya tarihi başlangıçtan günümüze* (Çev. F. Dereli). İnkılâp.
- Romanyuk, T. S. (2019). Kontaktı E. İ. Pugaçeva so staroobryadçeskimi İrgizskimi monastıryami i rozisk belgiy startsev filareta i guriya, *Vestnik Ekaterinburgskoy Duhovnoy Seminarii*, 26(2), 256-274.
- Sabirova, I. B. (2016). Nekotorie svedeniya o pereselenii v Turkestanskiy Kray Semireçenskoy oblasti Pişpekского uezda, *Problemy Nauki*, 50(8), 67-69.

- Şemseddin Sâmî. (1899). *Kamûs-ı Türkî*. Der Sa'adet İkdâm Matbaası.
- Samoyloviç, A. (1957). Kazak kelimesi hakkında (S. Çağatay çev.), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 5, 95-104.
- Saprıgin, F. F. (2020). Stanovlenie i razvitie Sibirskogo Kazaç'ego Voyska 1808-1917 gg., *Postsovetskiiy Materik*, 28(4), 72-94.
- Savelyev, E. (1913, 2 Ağustos). Plemennoy i obşestvenniy sostav kazaçestva. *Donskie Oblastnie Vedomosti*. https://passion-don.org/tribes/tribes_17.html
- Sdıkov, M. N. (2019). Formirovanie Yaitskogo (Ural'skogo) Kazaçestva v XVI-XVIII vekah: Mifi i real'nost', *İz İstorii i Kul'turi Narodov Srednego Povolj'ya*, 1(9), 5-16.
- Seaton, A. (1985). *The horsemen of the steppes: the story of Cossacks*. Hippocrene Books.
- Sedih, T. V. (2010). Politiko-pravovye osnovı gosudarstvennooy slujbi Rossiyskogo Kazaçestva v naçale XXI v., *İzvestiya Vısşih Uçebnih Zavedeniiy. Povoljskiiy Region. Obşestvennie Nauki*, 14(2), 31-37.
- Sergeyevna, Ş. D. (2010). Rol' tipovogo proekta v rekonstruktsii krepostey Gor'koy Linii 1765 g., *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Arhitekturno-Stroitel'nogo Universiteta*, 1, 64-78.
- Seval, H. F. (2017). Japon kalkınmasının temel taşı: Meiji restorasyonu ve Iwakura heyeti. *İş ve Hayat*, 3(5), 101-118.
- Sever, Z. (2021). Sibirya'da Ruslar: Rus işgalinin katalizörü olarak Stroganov Ailesi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 91-109.
- Skinner, B. (1994). Identity formation in the Russian Cossack revival. *Europe-Asia Studies*, 46(6), 1017-1037.
- Skmk. (2024, Nisan 30). Labinskiy Kazaçiiy otdel Kubanskogo Kazaç'ego voyska. <https://ckmk.pf/2020/01/15/labinskiy-kazachiy-otdel-kubanskogo-kazachego-voyska/>
- Soegov, M. (2013). Az bilinen eski fotoğraflarda kısa tarifleriyle Göktepe Savaşı'nın kahramanları, *Türkoloji*, 65-66, 40-49.
- Soklakov, A. Yu. (2013). 400 let Ural'ska v istoriografii novogo i novejšego vremeni, *Nauka, Obşestvo. Oborona*, (1), 1-22.
- Starovoytova, E. O. (2017). "Moy bol'shoy kulak eşe prim ne!": Bokserskoe vosstanie v kitae v Rossiyskih satiriçeskih izdaniyah naçala xx veka. *Novejšaya İstoriya Rossii*, 19(2), 81-97.
- Steinberg, J. W. (2008). Was the Russo-Japanese War world war zero?. *The Russian Review*, 67(1), 1-7.
- Stetsenko, N. K. (2007). O priçinah stroitel'stva i funktsiyah Azovo-Mozdokskoy Linii. *İzvestiya Vısşih Uçebnih Zavedeniiy. Severo-Kavkazskiiy Region. Obşestvennie Nauki*, 6, 61-64.
- Stökl, G. (1953). *Die entstehung des Kosakentums*. Isar Verlag München.

- Strelets, M. V. (2019). Tragiçeskie sobitiya 3-4 oktyabrya 1993 goda v Moskve: k voprosu o političeskoy i pravovoy otsenke, *Nauçnyy Vestnik Krıma*, 21(3), 1-6.
- Suhaçova, G. A. (2009). İstoriki o bor'be s hunhuzami v period vosstaniya ihetuaney (1900-1901). *Rossiya i ATR*, (3), 11-17.
- Syaolin, Ç. (2023). Vozrojdenie Kazaçestva kak vajnoe sotsial'no-politiçeskoe yavlenie, *Kazaçestvo*, 7(72), 111-117.
- Şen, M. (2015). Osmanlı Devleti Himayesinde Bir Kazak Atamanı ve İki Savaş (1669-1681). V. Melnik, M. Alpargu, Y. Öztürk, F. Turanlı, M. B. Çelik (Ed.), *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800) Bildiriler* (ss. 479-501).
- Şukov, V. (1993, Nisan). Obraşenie k çlenam obşestvennoy organizatsii "Soyuz Kazakov" vo glave s atamanom Martinovim A. G.. *Stanitsa*. https://imwerden.de/pdf/stanitsa_09_1993__ocr.pdf
- Tamanskiy Muzeyıy Kompleks. (2022, Ocak). Obrazovanie Kubanskogo Kazaç'ego voyska (k 230-letiyu osvoeniya Kazakami Kubanskikh Zemel'). <https://тамань-музей.рф/образование-кубанского-казацкого-во/>
- Tarasov, M. G. (2019). Çislennost' Semireçenskogo Kazaçestva i faktori ee dinamiki v XIX – naçale XX vekov, *Bylye Gody*, 3(53), 1211-1220.
- Taşagıl, A. (2001). Karakalpaklar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (ss. 426-427). TDV.
- Taşçı, T. A. (2019a). Kafkasya'da Rus idari yapıları (1785-1845). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (27), 73-110.
- Taşçı, T. A. (2019b). Rus devlet teşkilatında namestniklik kurumunun tarihçesi, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5(8), 191-211.
- Tatarica. (2024, Temmuz 24). Gumerov myasagut polkovnik povstançeskoy armii E. İ. Pugaçova. <https://tatarica.org/ru/razdely/istoriya/novoe-vremya/personalii/gumerov-myasagut>
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk yazıtı*. Simurg.
- Terkv. (2024a, Ağustos 2). Gerb Terskogo Voyskovogo Kazaç'ego obşestva. <https://terkv.ru/gerb-i-znamya/>
- Terkv. (2024b, Ağustos 4). Voyskovaya Letopis'. <https://terkv.ru/voyskovaya-letopis/>
- Tınışpayev, M. (2002). *İstoriya Kazahskogo naroda*, Sanat.
- Top War. (2011, Kasım 1). 112 let nazad na vodu spuşen kreyser "Varyag". <https://topwar.ru/8078-112-let-nazad-na-vodu-spuschen-kreyser-varyag.html>
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2014). Kazak. İçinde *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (ss. 135). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topsakal, İ. (2011). Batı ve Orta Sibirya'nın Ruslar tarafından işgali (17. yüzyıl). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 96(91), 37-52.
- Topsakal, İ. (2017). *Sibirya Tarihi*. Ötüken Yayınları.

- Topsakal, İ., & Yılmaz, M. T. (2021). Bağımsızlığa adanmış bir hayat: Küçüm Han. *Tarih Dergisi*, (75), 17-31. <https://doi.org/10.26650/iutd.976868>
- Tumaykina, V. V. (2009). G. A. Kolpakovskiiy – organizator krest'yanskogo pereseleniya v Turkestanskiy Kray (60-80-e gg. XIX v.), *İzvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 4-2, 222-227.
- Turkul, Yu. (2020, Temmuz 17). Astrahanskoe Kazaç'e voysko. <https://dzen.ru/a/XwhP9ifKPiBTfWWQ>
- Türker, Ö. (2020a). “Kazak” adının tarihî ve etimolojik kökenleri. *Sdü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), 189-201.
- Türker, Ö. (2020b). Don Kazakları arasında Stenka Razin İsyanı (1670-1671), *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (12), 163-186.
- Tyumentsev, İ. O. (2023). Kazaç'i Gorodki XVI – Naçala XVIII Stoletiiy. İçinde S. İ. Lukyaşko & M. A. Ponomareva (Ed.), *Perspektivı İzuçeniya Kazaç'ey İstorii v Usloviyah Novih Vızovov Vremeni* (ss. 7-32).
- Uporov, İ. V. (2023). Pravitel'stvuyuşiiy senat v Rossiyskoy imperii (1730-1740 godı): obşpravovaya kharakteristika, *Vlast' İstorii – İstoriya Vlasti*, 9-1(43), 84-90.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2003). *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, F., Özkan, M., Karakulak, M., Sever, Z., & Arslantürk, H. (2020a). *Sibir hanlığı kronikleri I Yesipov kroniği*. Ötüken Neşriyat.
- Ünal, F., Özkan, M., Karakulak, M., Sever, Z., & Arslantürk, H. (2020b). *Sibir hanlığı kronikleri II Stroganov kroniği*. Ötüken Neşriyat.
- Ünal, F., Özkan, M., Karakulak, M., Sever, Z., & Arslantürk, H. (2020c). *Sibir hanlığı kronikleri III Remezov kroniği*. Ötüken Neşriyat.
- Ünlü, S. (2013). Kazak. İçinde *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* (ss. 601). Eğitim Kitabevi.
- Valeriy, L. (2016). Zaporoz'ke Kozatstvo çasiv P. Kalnişevs'kogo u “Sinodiku” blagovişens'kogo Zolotonis'kogo jinoçogo Monastirya, *Çasopis Ukrains'koy İstorii*, (34), 7-10.
- Vernadsky, G. (1969). *The Tsardom of Moscow 1547-1682, Chapter.2*, Yale University Press.
- Volgin, S. (2013, Mart 2). Obrazovanie Voljskogo i Yaitskogo Kazaç'ih Voysk. <https://topwar.ru/24854-obrazovanie-volzhs-kogo-i-yaickogo-kazachih-voysk.html>
- Volodihin, D., İrtenina, N., Muzafarov, A. & Pıltsın, Yu. (2023). Sibirskoe Kazaçestvo. İçinde A. V. Venkov, O. V. Ratuşynyak & N. İ. Nikitin (Ed.), *Kazaçestvo Na Slujbe Rossii: Voprosı İstorii. Uçebnoe Posobie* (ss. 91-110). Snejny Kom.
- Vserossiyskoe Kazaç'e Obşestvo [Vskoru]. (2024, 12 Haziran). https://vk.com/vskoru?w=wall-193294429_11086
- Vsko. (2024a, Mayıs 27). Nagradı i gumanitarnaya pomoş' kazakam-voinam brigadı “Terek”. <https://vsko.ru/nagrady-i-gumanitarnaya-pomoshh-kazakam-voinam-brigady-terek/>

- Vsko. (2024b, Mayıs 21). Kazaki dostavili gumanitarnuyu pomoş' jitelyam Avdeevki. <https://vsko.ru/kazaki-dostavili-gumanitarnuyu-pomoshh-zhitelyam-avdeevki/>
- Vsko. (2024c, Temmuz 31). Simbolika VsKO. <https://vsko.ru/simvolika-vsko/>
- Vsko. (2024d, Şubat 7). Çernomorskoe Kazaç'e voysko poluçilo gerb, znamya i flag. <https://vsko.ru/chernomorskoe-kazache-voysko-poluchilo-gerb-znamya-i-flag/#:~:text=Знамя%20—%20прямоугольное%2C%20темно-красного,скипетр%2C%20в%20левой%20—%20держава.>
- Wappen. (2022, Kasım 11). Gerb i flag Krasnodarskogo kraja v vektore. <https://wappen.ru/gerb-i-flag-krasnodarskogo-kraja-v-vktore/>
- Warner, D., & Warner, P. (1974). *The tide at sunrise a history of the Russo-Japanese war, 1904-05*. Charterhouse.
- Weronika, C. (2016). Dzialalnosc Jana Szczesnego Herburta w obronie prawaslowia i Rusi. M. Zmudzinski (Ed.), *Historia – W Drodze Ku Przyszlosci* (ss. 129-162). Torun.
- Westwood, J. N. (1986). *Russia against Japan, 1904-1905: A New look at the Russo-Japanese war*. State University of New York Press.
- Yakimov, V. A. (2016). *Rossiiyskoe Kazaçestvo v obşestvenno-politiçeskix protsessah na postsovetskom prostranstve* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sankt-Peterburg Devlet Üniversitesi.
- Yapıcı, M. İ. (2016). Rusya'da ve Osmanlı'da askeri reformun paradoksu: “Aralıkçılar” (Dekabristler) ve “fedailer”, *Alternatif Politika*, 8(2), 270-299.
- Yarış, V. D. (2021). Sovremennaya otsenka sobornogo ulojeniya 1649 g. kak istoçnika prava, *Obşestvo i pravo*, 78(4), 137-141.
- Yavornitskiy, D. İ. (1888). *Sbornik materialov dlya istorii Zaporozskih Kozakov*. Skorohodova.
- Yılmaz, M. T. (2020). *Yermak Timofeyeviç ve Kazakların Sibirya seferi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zah, V. A. (2022). Oboronitel'nie linii v sisteme russkogo rasseleniya v tobolo-işimskom mejdureç'e v kontse XVI- seredine XVIII veka, *Nauçnyy Dialog*, 11(8), 370-385.
- Zvartsev, İ. A. (2021). Ukrainskiy vopros v seredine xvii veka, *Vestnik Nauki*, 3(8-41), 58-65.
- Zvko. (2024, Ağustos 1). Simvolika Zabaykal'skogo Voyskovogo Kazaç'ego Obşestva. <https://zvko.ru/o-voiske/simvolika/gerb-i-znamia/>